МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ (філія)
ВГО УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ

Партнер: журнал «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика»

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2022
«Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»

Матеріали XXV Всеукраїнської
дистанційної науково-практичної конференції

(Харків, 26–27 жовтня 2022 року)

Харків 2023

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:005.745“2022”
К68

Редакційна колегія:

Н. В. Петренко (голова), директор Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка

Л. В. Глазунова (науковий редактор), заступник директора з наукової роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, кандидат наук із соціальних комунікацій

І. Я. Лосієвський, завідуючий науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань та рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, доктор філологічних наук, заслужений працівник культури України

О. П. Куніч, завідуюча відділом науково-методичної роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка

Затверджено до публікації вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
(протокол № 1 від 17.02.2023 р.)

К68 **Короленківські читання 2022 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»** : матеріали XXV Всеукр. дистанц. наук.-практ. конф. (Харків, 26–27 жовт. 2022 р.) / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО Укр. бібл. асоц. ; [редкол.: Н. В. Петренко (голова) та ін.]. — Харків, 2023. — 134 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення XXV Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції «Короленківські читання 2022» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни».

Видання призначене фахівцям бібліотечної справи та суміжних галузей.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:005.745“2022”

© Харківська державна наукова
бібліотека ім. В. Г. Короленка, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

26–27 жовтня 2022 року відбулась ювілейна XXV Всеукраїнська науково-практична конференція «Короленківські читання 2022». З огляду на надзвичайні обставини повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 року, оргкомітет визнав за доцільне провести конференцію на тему «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» (замість попередньо визначеної) у дистанційному форматі.

Співорганізаторами та партнерами заходу стали Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП), Харківська державна академія культури (ХДАК), Харківське обласне відділення (філія) ВГО Українська бібліотечна асоціація (ХОВ УБА), журнал «Бібліотечний форум: історія теорія і практика».

У роботі конференції взяли участь понад 170 фахівців бібліотек, музеїв, закладів освіти, архівних установ із Запоріжжя, Києва, Краматорська, Кривого Рогу, Кропивницького, Львова, Ніжина, Нововолинська, Одеси, Полтави, Сум, Харкова, Хмельницького та інших міст України, зокрема Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ; найбільш численна та активна група учасників), Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (НБУ ім. Ярослава Мудрого), Національної історичної бібліотеки України, Одеської національної наукової бібліотеки, обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ), наукових бібліотек Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ), Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, ХДАК та інших ЗВО, публічних бібліотек, науковці Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України), Національної академії аграрних наук України, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка та ін.

26 жовтня відбулися офіційне відкриття читань, робота сесій «Бібліотеки, архіви музеї: адаптація в умовах військової агресії» та «Бібліотеки, архіви музеї: стратегії резильєнтності»; наступного дня — тренінг «Цифрові інструменти, інтерактивні практики у роботі з молоддю» (наживо на платформі «Zoom»). Традиційно працювала постерна сесія.

Модерували онлайн-спілкування члени оргкомітету — заступник директора з наукової роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ), кандидат наук із соціальних комунікацій, голова ХОВ УБА Людмила Глазунова та завідуючий науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів, професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних досліджень ХДАК, доктор філологічних наук, доцент, заслужений працівник культури України Ігор Лосієвський.

На заході було представлено 32 доповіді та повідомлення. Транслювання наживо на сторінці ХОВ УБА у фейсбуці сприяло розширенню кола учасників; на 31.10.2022 р. налічувалося півтори тисячі переглядів.

Офіційна частина наукового заходу розпочалася із загальнодержавної хвилини мовчання, присвяченої вшануванню пам'яті загиблих внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Перший заступник міністра культури та інформаційної політики України, доктор філософії Ростислав Карандєєв висловив вдячність фахівцям ХДНБ, які попри складнощі воєнного часу спромоглись об'єднати на Короленківських читаннях представників бібліотечних, архівних та музейних закладів країни задля конструктивного обговорення актуальних питань та проблем діяльності, обміну досвідом роботи, що завжди корисно, а в умовах воєнного стану тим більше. Висвітлив пріоритети МКІП, які відповідно до нових викликів часу орієнтовані на підтримку культурного фронту в умовах російської воєнної агресії та післявоєнної відбудови; стан роботи та завдання закладів культури, передусім бібліотек, щодо формування та збереження документних фондів, обслуговування користувачів, формування цифрової грамотності, роботи з кадрами, запровадження нового програмного забезпечення, розвитку міжнародного партнерства тощо.

На онлайн-сесії «Бібліотеки, архіви музеї: адаптація в умовах військової агресії» заслухано 7 доповідей. Йшлося про мобілізацію засобів, ресурсів культурних інституцій, інформаційне протистояння в умовах російської військової агресії; збереження та розкриття документних фондів; діяльність бібліотек як центрів допомоги вимушеним переселенцям, підтримки громади в умовах воєнного стану; міжнародне культурне співробітництво; волонтерську діяльність тощо.

На онлайн-сесії «Бібліотеки, архіви музеї: стратегії резильєнтності» репрезентовано 8 доповідей, пов'язаних із головною проблематикою конференції — завданнями системної адаптації до умов і викликів

воєнного часу, стратегії збереження фондових зібрань, формування та збереження первинної інформації про їх склад.

У бінарному тренінгу «Цифрові інструменти, інтерактивні практики у роботі з молоддю», що відбувся 27 жовтня, взяли участь 68 фахівців бібліотек та музеїв України, які опановували онлайн-інструменти та види комунікації з молодіжною аудиторією. Тренер — завідуюча сектором відділу науково-методичної роботи ХДНБ Катерина Вірютіна — розповіла про інструменти платформи відеозв'язку «Zoom»: whiteboard, pool, annotation. За результатами опитування під час апробації функціоналу виявилося, що більшість використовують цифрові інструменти при проведенні заходів, найпоширенішими є LearningApps та Genial.ly. За допомогою інструменту «Annotation» учасники зробили позначки на мапі України; ознайомилися з конструкторами ігор та вікторин, платформами для опитування і голосування; за допомогою сервісу «AnswerGarden» створили хмару слів — портрет сучасного студентства.

Інший тренер — завідуюча науково-методичним відділом Наукової бібліотеки КНУКіМ Олена Скаченко — поділилася досвідом використання інтерактивних практик в організації всеукраїнських Digital інтелектуальних студентських батлів під час пандемії COVID-19 у 2021 р., що проводилися у співпраці з ХДНБ. Учасники тренінгу долучилися до онлайн-вікторини «Розмова про Сковороду» на платформі «Kahoot», отримали пропозицію від тренерів стати співорганізаторами інтелектуального турніру, присвяченого 300-річчю з дня народження видатного українського філософа-гуманіста.

На традиційній постерній сесії експонувалися та обговорювалися матеріали 14 доповідей та презентацій, які охоплювали питання роботи в умовах воєнного стану, збереження культурної спадщини, цифрової модернізації бібліотек, архівів і музеїв, промоції читання, інклюзії в бібліотеках, історії бібліотек та бібліотечної справи тощо.

Конференція засвідчила, що за час російської воєнної агресії галузь культури України зазнала значних втрат. Адаптуючись до складних умов воєнного часу, МКІП, бібліотеки, архіви та музеї України як соціальні та документно-інформаційні інституції з вірою у перемогу активно реагують на нові виклики часу. Розширюються формати та інструментарій онлайнової наукової, інформаційної та культурно-просвітницької діяльності, особливо в закладах, позбавлених можливості фізичного обслуговування користувачів. Триває робота з формування, збереження та введення до культурно-інформаційного простору фондових зібрань.

Розробляються стратегії післявоєнної відбудови закладів сфери культури та креативних індустрій. Особливої уваги та допомоги з боку органів влади, бібліотечної громадськості потребують заклади культури деокупованих територій. Плідною і перспективною є співпраця з міжнародною спільнотою за міжнародними та міждержавними проєктами. Триває пошук нових моделей міжнародного партнерства у процесі інтеграції України до європейського та загальноосвітнього культурного простору.

Пристатейні списки у збірнику матеріалів конференції відредаговано згідно з ДСТУ 8302:2015 Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Списки до повідомлень, в яких бібліографічні посилання відсутні, подані за ДСТУ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання.

Електронний аналог видання доступний на сайті ХДНБ: https://korolenko.kharkov.com/vydannia-biblioteky.html.

СЕСІЯ 1: БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ, МУЗЕЇ: АДАПТАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:355.01"2022"

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ім. В. Г. КОРОЛЕНКА В ЕПІЦЕНТРІ ВІЙНИ

Петренко Наталя Валентинівна,
директор Харківської державної
наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Висвітлено історію проведення науково-практичної конференції, діяльність ХДНБ під час воєнного стану, допомогу від колег та міжнародних організацій.*

Ключові слова: *ХДНБ, воєнний стан, бібліотека в умовах війни.*

Annotation. *The history of the scientific-practical conference, the activities of the KSSL during martial law, assistance from colleagues and international organizations are highlighted.*

Keywords: *KSSL, martial law, library in war conditions.*

Щорічно протягом чверті століття унікальна науково-практична конференція, ініційована Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка (ХДНБ), об’єднує на професійному майданчику фахівців бібліотечних, архівних, музейних закладів із різних регіонів України та світу для обговорення актуальних проблем, важливих теоретичних і практичних питань.

Варто відзначити, що конференція, започаткована як регіональна, з часом набула всеукраїнського та міжнародного наукового рангу. «Короленківські читання 2009» вперше відбулися як всеукраїнський захід, з 2011 р. — як міжнародний, що позитивно вплинуло на його статус, відкрило можливості встановлення контактів і кооперування з провідними соціально-комунікаційними центрами України та зарубіжжя. З 2009 р. змінено формат: професійна програма в основному складається з секцій, майстер-класів, спеціалізованих та проблемних семінарів і круглих столів,

засідань із підведення підсумків регіонального конкурсу наукових робіт та інноваційних проєктів імені Л. Б. Хавкіної серед молодих спеціалістів бібліотек, аспірантів, магістрів та студентів Харкова.

Щороку в науковому форумі беруть участь понад 200 фахівців із 40 організацій, а також представники Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП), науковці і практики бібліотечної, архівної, музейної справи України, Грузії, Китаю, Польщі, Молдови, США, провідних закладів культури Харкова.

Активна участь науковців Харківської державної академії культури суттєво підвищує науково-теоретичне значення Короленківських читань, практичного значення набувають доповіді працівників бібліотек, архівів, музеїв, їх тематика завжди відповідає викликам часу. І цього року організатори залишилися вірними собі. Бібліотеки, архіви, музеї виконують меморіальну функцію. У фондах цих закладів зберігаються документи, які фіксують рух історії та людської думки. Багато з них присвячені війнам та людям, які перебували в окупації або в центрі воєнних дій. На жаль, нині Короленківські читання відбуваються безпосередньо під час повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України, й всі ми стали учасниками та свідками однієї із найтрагічніших сторінок історії нашої країни.

Цьогорічна конференція проходить в умовах воєнного стану, під звуки сигналів повітряної тривоги, але жахливі обставини, коли ракети і бомби літають над головами, коли здійснюються удари по енергетичній інфраструктурі України, не завадили спілкуванню колег.

Війна — це найстрашніше для кожної людини, вона приносить горе та незчисленні біди. Мирне місто Харків одним із перших опинилося під обстрілами і протягом восьми місяців потерпає від військової агресії Російської Федерації проти України. Тисячі зруйнованих будинків, серед яких будівлі закладів культури, десятки тисяч постраждалих родин. Численні територіальні громади — міста та села Харківщини — шість місяців перебували під окупацією. Дотепер ракетний терор міста та області продовжується, знищується інфраструктура, зазнають пошкоджень пам’ятки культури.

Але всі ми разом — українські журналісти, бібліотекарі, працівники музеїв, архівів, волонтери, активісти — у режимі реального часу на спеціальних цифрових платформах ретельно збираємо свідчення злочинів проти культурної спадщини, вчинених російськими військами.

Підтримуємо інформаційний фронт. Долучаємося до проєктів, ініційованих МКІП, які реалізуються спільно з іноземними партнерами.

Викликають занепокоєння долі вцілілих об'єктів культурної спадщини та пам'яток архітектури, які знаходяться саме в історичному центрі Харкова. Серед них наша бібліотека. ХДНБ — одна з найстаріших та найбільших книгозбірень України та Європи, її унікальний фонд налічує понад сім мільйонів одиниць зберігання. Протягом всього існування діяльність закладу була відповідною до історичних періодів, які переживала наша країна: зміни політичних режимів, голод, репресії та кадрові чистки, Друга світова війна тощо. І сьогодні ми сповна відчуваємо особливості сучасного періоду нашої історії, а саме: наслідки повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації.

На початку березня поточного року через ракетні удари зазнав суттєвих пошкоджень бібліотечний комплекс книгозбірні, що є одним із символів Харкова та допомагає формувати його образ як смарт-сіті. З вежі книгосховища відкривається неосяжна панорама першої столиці України. Головний корпус бібліотеки, зведений у 1901 р. за проєктом видатного українського архітектора Олексія Бекетова, має історичну та архітектурну цінність. Нині ця велична споруда з фасадом у стилі неоренесансу та всі будівлі комплексу втратили значну частину вікон. Майже зруйновано світловий ліхтар над атріумом, який був окрасою даху книгозбірні. Кожен відвідувач бібліотеки, прямуючи широкими мармуровими сходами до великого читального залу, захоплювався вітражами, крізь які проникало світло. Тепер вони знищені. Численними вибуховими хвилями зламано внутрішні двері, через постійні обстріли почали осипатися фасади будівель та стелі у робочих кімнатах. Зруйновано систему опалення бібліотеки.

Задля убезпечення з перших днів війни проведено низку заходів: відключено опалення, кондиціювання та вентиляцію книгосховищ. Як наслідок, під загрозою опинилася доля бібліотечного фонду через неможливість забезпечувати оптимальні умови його зберігання; порушено температурно-вологісний, світловий, санітарно-гігієнічний та охоронний режими. Через відсутність вікон у приміщення книгосховищ потрапляють пил та атмосферні опади, що негативно впливає на матеріальну основу документів.

Здійснити зараз повноцінну реставрацію та ремонт будівель неможливо, адже війна триває. Але до того, щоб мінімізувати негативні наслідки пошкоджень, зробити так, щоб бібліотечний комплекс не руйнувався, щоб після війни можна було повноцінно відновити його

функціональність, ми при потужній підтримці МКІП та особисто міністра Олександра Ткаченка докладаємо максимум зусиль.

Перші «рани» книгозбірня отримала 2 та 9 березня 2022 р. Міська влада миттєво надала допомогу, за сприяння мера Харкова Ігоря Терехова одразу ж після вибухів приїжджали бригади комунальників, які швидко та злагоджено закривали контури будівлі. Проте кількість пошкоджень у середмісті, де ледь не кожна будівля є пам'яткою архітектури, з перших днів війни була колосальною, і надати масштабну допомогу міська влада не мала можливості, тож ми шукали волонтерів та благодійні фонди, щоб убезпечити будівлю.

Однією з перших допомога надійшла від одеської громадської організації «Museum for Change» за фінансової підтримки ALIPH Foundation. Отримані матеріали були використані для закриття вікон у книгосховищах та робочих кімнатах, але щоденні обстріли й надалі завдавали ушкоджень, які ми намагались оперативно усувати. Суттєвою була допомога в рамках проєкту «Підтримка громади Харкова в умовах кризи», партнерами якого є Спілка побратимства Харків–Нюрнберг та Благодійний фонд громади Харкова «Толока» — отримано інструменти та матеріали, за допомогою яких ми продовжували здійснювати заходи для тимчасового убезпечення фондів. Усі роботи виконані співробітниками бібліотеки, які самовіддано працювали, незважаючи на загрози життю та здоров'ю. На жаль, застосовані технічні рішення є тимчасовими і не дозволяють швидко відновити функціонування закладу.

У критичні для міста та нашої книгозбірні часи також одними з перших прийшли на допомогу польські колеги — працівники бібліотек та музейних інституцій. За сприяння Міністерства культури та національної спадщини Республіки Польща та польського Центру допомоги для культури в Україні ХДНБ надано матеріали та обладнання: протипожежну кошму, плівку для захисту вікон, вогнегасники, які можуть застосовуватися у випадку пожежної загрози. Також отримано протигрибкові засоби для книг та стін, що є дуже актуальним для обробки бібліотечного фонду та книгосховищ після тривалого перебування у невідповідних умовах зберігання. Крім того, низка агентств, що займаються збереженням історичної спадщини Польщі, надали гуманітарну допомогу музеям та закладам культури Харкова, зокрема й нашій бібліотеці, до якої увійшли такі необхідні для збереження колекцій засоби для убезпечення, а також обладнання для осушування повітря в книгосховищах.

Унаслідок пошкоджень фізичне відвідування користувачами книгозбірні наразі неможливе, тому функціонування закладу організовано з огляду на безпекову ситуацію у фронтовому місті. На сьогодні працівники бібліотеки перебувають у різних куточках світу, живуть у різних регіонах України. Ті, хто мають інформаційно-комунікаційні засоби, працюють дистанційно. Життєво важливо і для кожного окремо, і для закладу загалом продовжувати працювати. Це наближає нашу спільну мету — Перемогу! Тож, трохи оговтавшись, співробітники продовжили створювати та актуалізувати цифрові активи (віртуальні виставки, проєкти, лонгриди), обмінюватись інформацією з міжнародною спільнотою, організовувати просвітницькі, соціокультурні онлайн-заходи, частково обслуговувати користувачів, здійснювати науково-дослідницьку та методичну діяльність, шукати гранти та виконувати багато іншого.

Наші бібліотекарі — активні учасники процесу архівування документів про війну. Вони беруть участь в інформаційно-просвітницьких проєктах, сприяють реалізації політики національної пам’яті. Пошук інформації, моніторинг соціальних мереж, наповнення електронної колекції документів — процеси, результатом яких є мультиплатформний контент. Це віртуальний проєкт «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану», інформаційні бюлетені та методичні рекомендації щодо роботи бібліотек в умовах воєнного стану, черговий випуск дайджесту «БібліоSpace» за темою «Допомога та підтримка світової культурної спільноти, зокрема бібліотек, бібліотекам, бібліотекарям, Україні».

Сьогодні Україні потрібна підтримка, щоб зберегти і відновити книговидавничу галузь, відбудувати зруйновані бібліотеки й закупити для них нові книги, тому наші провідні фахівці надають пропозиції до проєктів МКІП, що реалізуються Українським інститутом книги спільно із західними партнерами, зокрема щодо формування французької та німецької книжкової колекції в публічних бібліотеках України. Реалізація таких проєктів дозволить збільшити переклади та видання книг іноземних авторів українською мовою, а також актуалізувати фонди.

Нині особливо відчутною є підтримка іноземних колег, які ініціюють професійні зустрічі, хочуть почути про наші переживання та проблеми. Фахівці ХДНБ беруть активну участь у таких зустрічах. Так, поділилися своєю історією з грузинськими колегами на онлайн-зустрічі «Українські бібліотекарі в боротьбі з російською навалою», організованою з ініціативи та спільно з Грузинською бібліотечною асоціацією; з американськими колегами — на зустрічі «Голос з України», організованій Українською

бібліотечною асоціацією спільно з фахівцями Університету Каліфорнії в Берклі. На симпозіумі, організованому Школою інформації Університету Сан-Хосе (штат Каліфорнія), американським колегам було представлено актуальну інформацію «Бібліотеки Харківщини: незагоєні рани війни». До заходу долучилися 250 представників книгозбірень та освітніх організацій зі США, Канади, Великої Британії, Франції, Польщі та інших країн.

Змінені реалії кардинально відобразилися на тематиці науково-просвітницьких та соціокультурних заходів, на яких нині обговорюються важливі питання воєнного часу. Так, проведено науково-практичну конференцію «Винахідники і науковці: разом до Перемоги», круглий стіл «Біологічне різноманіття України: питання збереження під час війни», етнографічний захід «Слобожанщина — скарбниця історико-культурної спадщини», зустрічі краєзнавців, науковців-мистецтвознавців та майстрів української вишивки, презентації нових українських книжок. Усі заходи відбуваються онлайн та допомагають зустрітися, перебуваючи в будь-якому куточку світу, не поривати зв’язок з нашими користувачами та партнерами у ці трагічні та водночас героїчні для України дні.

Колектив ХДНБ продовжує працювати як центр неформальної освіти для бібліотечної спільноти країни та реалізовує авторські проєкти, а саме: дистанційний курс «Цифрова бібліотека Нової української школи». Тривають заняття у Школі бібліотечного журналіста — навчально-інноваційному проєкті, що реалізується протягом останнього десятиріччя. Цьогоріч проведено дистанційний курс «Мультиплатформна бібліотечна журналістика. Інстаграм: базові навички» на знак підтримки маніфесту «Культурна консолідація задля перемоги» щодо пріоритетів культурної політики в часи війни. До навчання долучилися 240 учасників з різних куточків України, які самостійно, у зручний для себе час, без супроводу тьюторів, вивчали ази роботи в інстаграмі. Тематика курсу зацікавила не тільки фахівців публічних бібліотек і бібліотек закладів освіти, але й працівників музеїв, менеджерів освітніх закладів, представників благодійних організацій та викладачів університетів. Більшість слухачів змогли опанувати курс і 175 учасників отримали сертифікати.

В умовах війни посилюється боротьба на інформаційному фронті. Фахівці поповнюють дописами сайт та акаунти бібліотеки у соціальних мережах (фейсбуці, твіттері, інстаграмі), популяризують ресурси національної пам’яті про війну. Не припинилася під час війни робота з поповнення україномовного розділу Вікіпедії про відомих осіб, пов’язаних із Харківщиною, готуються статті до фахових часописів та

електронних ресурсів. Також наші співробітники навчаються на дистанційних курсах, обмінюються досвідом з колегами, відвідують вітчизняні та зарубіжні бібліотеки.

Уже зараз кожний за бажанням може підтримати ХДНБ і зробити пожертвування за покликанням: https://restore.mkip.gov.ua/en/objects/harkivska-derzhavna-naukova-biblioteka-imeni-korolenka-2.

Розуміння того, що кризи, крім проблем, несуть у собі зерно майбутніх позитивних змін, дає можливість рухатися далі. Саме напередодні війни ми працювали над Дорожньою картою до Стратегії розвитку бібліотеки на період до 2026 року. Впевнені, що після війни все вдасться, і ми здійснимо суттєву модернізацію бібліотечного простору, трансформацію приміщень та територій, створимо нові локації. Головне — здобути таку необхідну Перемогу, про яку мріють усі: і ми, бібліотекарі, і наші користувачі, що стане перемогою всього цивілізованого світу. Віримо, що будівлі бібліотек будуть відновлені, унікальний фонд буде збережено, а цифрові технології забезпечать нові можливості для всіх.

Список використаних джерел

1. #StandWithUkraine : об'єднана платформа культури та медіа під час війни / Ministry of culture and information policy of Ukraine. — 2022. — URL: https://united.mkip.gov.ua/en.
2. Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. — 2022. — URL: https://sites.google.com/view/kharkiv-libraries-resistance.
3. Ukrainian Libraries during the Ongoing Russian-Ukrainian War. — 2022. — URL: https://ischool.sjsu.edu/webcasts/ukrainian-libraries-during-ongoing-russian-ukrainian-war.
4. Школа бібліотечного журналіста Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. — 2022. — URL: http://journalist-library.blogspot.com.

УДК 930.25(477.54-25)ЦДНТА:004.771]:355.01“2022”

АДАПТАЦІЯ РОБОТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ ДО УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ

Голубкіна Ганна Сергіївна,
начальник відділу Центрального державного
науково-технічного архіву України,
Україна, Харків

Анотація. *Досліджено діяльність ЦДНТА України від 24 лютого до жовтня 2022 р. Розглянуто основні напрями роботи установи, спрямовані на забезпечення збереженості документів, популяризацію та використання архівних ресурсів, реалізацію Стратегії розвитку архівної справи до 2025 р.*

Ключові слова: *ЦДНТА України, науково-технічна документація, Національний архівний фонд, війна в Україні, місія архіву.*

Annotation. *The activity of the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine) from February 24 to October 2022 was studied. The main lines of business of the institution aimed at ensuring the preservation of documents, popularization and use of archival resources, implementation of the «Strategy for the Development of Archives business until 2025» were considered.*

Keywords: *CSSTA of Ukraine, scientific and technical documentation, National Archive Fund, war in Ukraine, mission of the archives.*

У Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА) України зосереджено колосальний культурний, історичний, науковий потенціал. У 257 фондах архіву накопичено понад 625 тис. одиниць зберігання науково-технічної документації (НТД), зокрема наукової, технічної, конструкторсько-технологічної, науково-дослідної, патентної, усної історичної, а також документи особових фондів видатних діячів науки і техніки тощо. Архівні документи охоплюють всі основні галузі промислового виробництва: будівництво, енергетику, металургію, вугільну, газову, нафтову, хімічну промисловості, автомобільне, тракторне, сільськогосподарське, важке і середнє машинобудування тощо.

Із початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію України життя працівників архіву, так само, як і життя кожного українця, докорінно змінилося. Перед нами постали питання не тільки збереження суверенітету нашої держави, незалежності, але й захист

вітчизняного культурного надбання, історичної пам’яті, культурних цінностей від небезпек війни [7]. З 24 лютого 2022 р., першого дня російської збройної агресії проти України, Харків опинився у зоні активних бойових дій та під загрозою окупації, проте більшість працівників ЦДНТА України вийшли на роботу, аби вжити необхідних організаційних заходів для забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду (НАФ) та приміщень архіву. З початком війни основні зусилля фахівців були сфокусовані на адаптації повноцінної та безперебійної роботи установи до умов воєнного стану. Відповідно до наказу директора ЦДНТА України Марата Балишева співробітники навесні виконували основні функціональні обов’язки дистанційно, а влітку більшість повернулися до штатної роботи.

У зв’язку з оголошенням воєнного стану в Україні відвідування читального залу ЦДНТА України призупинено до окремого розпорядження. Реалізуючи цілі Стратегії розвитку архівної справи до 2025 р. [8], розробленої Державною архівною службою України для забезпечення інформаційних потреб суспільства та надання доступу до інформації, знань і послуг, архів підтримує зворотний зв’язок з користувачами через електронну пошту та месенджери у соціальних мережах, надає відповіді на запити та звернення громадян, здійснює консультації.

Аналізуючи виклики, пов’язані з пандемією COVID-19 та війною в Україні, стає очевидною необхідність розширення спектра дистанційних послуг, що здійснюються архівом, удосконалення надання віддаленого доступу до архівних інформаційних ресурсів. Для розширення онлайнового інформаційного контенту в ЦДНТА України реалізується низка проєктів. Наприклад, продовжено роботу над масштабним проєктом «ТОПологія Архівного Зберігання» («ТОПАЗ»), ініційованого у 2018 р. для створення пошукової системи електронної ідентифікації об’єктів зберігання, що дозволяє простежити за станом та рухом архівних документів [1].

Інформація про кожну одиницю зберігання (пошукові дані, назва комплексу і заголовок одиниці зберігання, дата створення, організація-розробник, носій інформації, мова, розмір, місце зберігання, наявність цифрової копії документа тощо) зашифровується за допомогою двовимірних QR-кодів. Весною поточного року фахівці архіву зосередилися на створенні карток пошукової системи електронної ідентифікації об’єктів зберігання «ТОПАЗ» за допомогою інструментів

Microsoft Office. Інтегрований у єдину інформаційно-пошукову систему, цей масив даних стане безцінним джерелом інформації про документи ЦДНТА України [1].

Соціум відчуває потребу в постійному отриманні, використанні та передачі інформації [5]. Задовольняючи потреби користувачів у доступі до архівних ресурсів, працівники відділу використання інформації документів регулярно оновлюють контент у соціальних мережах та на офіційному вебсайті ЦДНТА України, проводять онлайнові заходи з метою популяризації історичного минулого українського народу, ознайомлення громадян із надбанням вітчизняних учених, наукових установ, підприємств, масивом архівних документів. Протягом 2022 р. на вебсайті архіву оприлюднено вісім виставок архівних документів [3]; підготовлено та направлено до редакцій українських ЗМІ п’ять науково-публіцистичних статей; у соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстаграм» публікуються інформаційні пости під рубрикою «Мандруємо світом з ЦДНТА України» з демонстрацією архівних документів та цікавими фактами про країни світу, а саме: США, Грузію, Німеччину, Туреччину, Вірменію, Угорщину, Молдову, Болгарію, Індію, Китай, Єгипет та ін.

Працівники архіву ініціювали розробку комплексної поповерхової 3D-екскурсії основними приміщеннями ЦДНТА України. Відвідувачі віртуального туру можуть оглянути всі основні архівосховища, читальний зал, приймальню, робочі кабінети директора та структурних підрозділів, холи з експозиційними стендами тощо [2]. Крім того, впроваджено інтерактивні зони, додано відеофайли, фото архівних документів, посилання на виставки та архівні видання, бланки замовлення документів, форми зворотного зв’язку тощо. Онлайн-подорож доступна для перегляду на офіційному вебсайті ЦДНТА України у розділі «3D-екскурсії» [9]. У серпні поточного року була здійснена апробація впровадження цього проєкту у навчальний процес. Для студентів Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» за допомогою сервісу «Zoom» проведено дистанційну оглядову екскурсію архівом. Демонстрація 3D-екскурсії супроводжувалася коментарями фахівця, екскурсанти ознайомилися з історією установи, документним багатством, особливостями зберігання та використання науково-технічної документації тощо.

ЦДНТА України протягом багатьох років бере участь у заходах, ініційованих Міжнародною радою архівів — International Council on Archives (ICA), зокрема з відзначення Міжнародного тижня архівів, який

щорічно проводиться на початку червня. ЦДНТА України й у поточному році долучився до івенту, що проходив під гаслом #ArchivesAreYou (#АрхівЦеТи). З 6 до 10 червня на офіційному вебсайті, а також у фейсбуці та інстаграмі оприлюднено різноманітний інформаційний контент: презентацію українською та англійською мовами «Архів — це…»; два відеоролики із субтитрами англійською мовою «#CSSTAareWe» («#ЦДНТАцеМи») про багатогранність поняття «архівіст», специфіку сприйняття співробітниками архіву особистісної дотичності до професійної спільноти ЦДНТА України, про стереотипи в архівній справі та спроби їх розвінчання; низку постів, що відповідали тематиці заходу [4].

Масштабним проєктом, започаткованим у 2022 р., стала розробка й наповнення об'єктно-географічного каталогу та створення на його базі інтерактивної карти на картографічній платформі «Google Maps Me». Цей проєкт дозволить дистанційно здійснювати пошук документів безпосередньо на інтерактивній карті, започаткує реєстр інформаційних ресурсів ЦДНТА України та забезпечить онлайновий доступ до нього в режимі 24/7 [6].

Не припинялася діяльність архіву й у напрямі комплектування Національного архівного фонду, виконується науково-технічне опрацювання документів, здійснюється контроль за станом роботи архівних підрозділів та експертних комісій юридичних осіб — джерел формування НАФ незалежно від форми власності. У ЦДНТА України, як науково-методичному центрі, надається практична допомога, проводяться семінари, забезпечується підвищення кваліфікації з питань роботи з науково-технічною документацією. Так, протягом весни 2022 р. директором ЦДНТА України Маратом Балишевим та заступником директора — головним зберігачем фондів Юлією Коваль проведено низку публічних заходів із особливостей та перспектив роботи архівних установ щодо забезпечення збереженості, державного обліку, ремонту та реставрації документів НАФ, їх захисту під час особливого періоду, дотримання пожежної безпеки тощо.

В умовах війни важливість архівів проявляється особливо гостро, тим більше це стосується документів науково-технічного профілю, оскільки окрім культурного вони мають і практичне значення. В умовах масштабного знищення інфраструктури України проєктна документація з будівництва найважливіших об'єктів енергетики та промисловості, шляхів, мостів, комунікацій, каналів, житла, закладів освіти та охорони здоров'я тощо за період з кінця XIX до початку XXI ст., що зберігається в

архіві, стає стратегічно необхідною при відновленні нашої країни після Перемоги у війні. Тож ЦДНТА України виконує надважливу місію збереження документів та створення всіх умов для їх використання.

Список бібліографічних посилань

1. Процеси цифровізації та забезпечення збереженості документів НАФ (запровадження ініціативного проєкту «ТОПАЗ» у ЦДНТА України) / А. О. Алєксєєнко, М. А. Балишев, Т. С. Науменко, Ю. В. Черняховська // Архіви України. 2020. Вип. 2. С. 17–27.
2. Балишев М., Андреєв Т., Голубкіна Г. Досвід зі створення 3D-екскурсії приміщеннями Центрального державного науково-технічного архіву України // Архіви України. 2022. Вип. 2. С. 178–186.
3. Виставки онлайн // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/exhibitions-uk.
4. Заходи до Міжнародного тижня архівів // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/uarazom/mizhnarodnyi-tyzhden-arkhiviv-2022.
5. Іванова А. В. Інформаційний вплив на формування толерантної свідомості в контексті політичного самовизначення // Політикус. 2017. Вип. 2. С. 75–78.
6. Інтерактивні карти // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/interaktyvni-karty.
7. Коваль Д. В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом. Одеса, 2016. 418 с.
8. Стратегія розвитку архівної справи до 2025 року // Державна архівна служба України. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/Стратегія-розвитку-архівної-справи.pdf.
9. 3D-екскурсії // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/3d-ekskursiji.

УДК 069:929(477.53):821.161.1Короленко]:355.01

МУЗЕЙНА РОБОТА В УМОВАХ ВІЙНИ
(на прикладі Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка)

Головко Олеся Володимирівна,
науковий співробітник
Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка,
Україна, Полтава

Анотація. *Досліджуються особливості роботи Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка в умовах війни.*
Ключові слова: *меморіальний будинок, садиба В. Г. Короленка, «короленківський чай», меморіальний сад, меморіальні речі.*

Annotation. *The peculiarities of the work of the Poltava Literary and Memorial Museum of V. G. Korolenko in the conditions of war researched.*
Keywords: *memorial building, manor house of Korolenko, «Korolenko tea», memorial garden, memorial items.*

Особливостями роботи Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка під час війни є те, що двері музею відчинені для усіх бажаючих, а його експозиція доступна для відвідувачів. Можна оглянути меморіальний дім письменника, меморіальний сад, ознайомитися з літературною частиною.

У перші місяці на території музею відвідувачам пропонувалися тематичні екскурсії просто неба: «Полтавські сторінки життя Володимира Короленка», «Короленківська садиба: минуле і сучасність», «Володимир Короленко у родинному колі» та ін. Згодом можна було завітати і до меморіального будинку письменника.

Для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) по середах у музеї встановлене безкоштовне відвідування. Проводяться тематичні зустрічі на веранді чи в меморіальному саду, тематичні екскурсії в меморіальному будинку, майстер-класи, наприклад, «Лялька-квітка», «Патріотичне серце». Після екскурсії відвідувачів пригощають традиційним «короленківським чаєм». Ця чудова традиція, започаткована на початку XXI ст. директором Борисом Божком, нині є особливо актуальною. Родина письменника Володимира Короленка була надзвичайно гостинною. Усіх,

хто приходив до великого гуманіста для вирішення особистих проблем, запрошували до столу та пригощали цілющим ароматним чаєм. У нелегких реаліях воєнного стану сучасні відвідувачі теж охоче пригощаються оригінальним напоєм, настояним на тринадцяти травах. Співробітники згадали ідею Бориса Степановича та стали розфасовувати трав'яний чай, тож на згадку про музей ми даруємо такі пакуночки вимушено переміщеним особам. Ця ініціатива була сприйнята ними схвально.

На території садиби є чудові музейні локації для фотографування, серед яких найбільшою популярністю користуються столик із самоваром (саме з нього в родині полюбляли пити трав'яний чай) та велосипед (Володимир Короленко полюбляв прогулюватися на ньому мальовничими околицями). Тут водночас можна зробити світлини, насолодитися трав'яним напоєм у прохолоді тінистого саду й, звісно, дізнатися про життя та діяльність видатного письменника, громадського діяча й правозахисника.

У цей надзвичайно тяжкий для нашої країни час Полтава прийняла людей, які змушені були рятуватися від війни, місто стало прихистком для десятків тисяч ВПО. До садиби письменника Володимира Короленка приходять дуже багато саме харків'ян. Згодом ми вирішили розширити екскурсію і проводити тематичну екскурсію, починаючи з Полтавського міського саду, який знаходиться поруч з музеєм В. Г. Короленка. Екскурсанти (а це переважно ВПО) дізнаються про цікаві сторінки історії міського саду, а потім тематична екскурсія переходить до музею. Його співробітники розуміють, що головне — створити атмосферу доброзичливості, огорнути кожного аурою теплоти й душевної рівноваги. За відгуками відвідувачів, тут вони відчувають заспокоєння, умиротворення, тобто екскурсії мають певний терапевтичний ефект. Нам приємно, що ми можемо подарувати людям частинку своєї душі, відволікти їх від нагальних проблем, а інколи самотності й розпачу.

Для наших юних відвідувачів ми провели гру-квест «Скарби Короленківської садиби». Це одна з перших експериментальних розробок команди науковців музею В. Г. Короленка. Науково-пізнавальна гра повністю побудувана за законами квестового комп'ютерного жанру, але перенесена у реальність із використанням знань із літератури, географії, етнографії, історії, логіки. Базовим об'єднувальним елементом у створенні квесту стали цікаві факти з життя та творчості Володимира Короленка. Долаючи інтелектуальні перешкоди, підлітки поглиблюють свої знання, вчаться працювати в команді, слухати і розуміти один одного. У грі вони

легше й глибше засвоюють традиційну екскурсійну інформацію, яка під час звичайної розповіді могла б і не відкластися в пам'яті. За результатами моніторингу використаний у грі науковий матеріал засвоюється підлітками майже стовідсотково.

Недарма говорять, що меморіальні музеї є особливими, адже створюються з метою увічнення пам'яті про відомих людей, певні події їхнього життя, їх діяльність чи творчість. Обов'язковим компонентом при цьому виступає автентичність місця. Кожна кімната розкриває окремий шматочок внутрішнього світу господаря, частинку його душі. Особисті речі, внутрішнє оздоблення приміщень, деталі інтер'єру мають здатність розповідати про людей, які там жили, давати уявлення про стиль їх життя, певним чином характеризувати їх. Нащадки прагнуть зберегти незмінними будинок, рукописи, книги, предмети домашнього побуту визначної особистості, адже саме в меморіальному домі через меморіальні речі можна відчути «живу енергетику» відомої людини, наприклад, такої світлої й доброї особистості, як Володимир Галактіонович Короленко.

УДК 021(477):355.01(470:477)"2022"]:32.019.5

КУЛЬТУРНИЙ СПРОТИВ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНИЙ СТАН

Левченко Юрій Іванович,
завідуючий відділом Наукової бібліотеки
Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Розкрито культурну та просвітницьку діяльність бібліотек у сучасних умовах російсько-української війни. Викрито злочини Російської Федерації щодо бібліотечної галузі України. Висвітлено діяльність бібліотек, спрямовану на протидію російській пропаганді.*

Ключові слова: *російська пропаганда, державні заходи, бібліотечні заходи.*

Annotaion. *The cultural and educational activities of libraries in the current conditions of the Russian-Ukrainian war are revealed. The crimes of the Russian Federation against the*

library industry of Ukraine are exposed. The educational activities of libraries aimed at countering Russian propaganda are highlighted.

Keywords: *russian propaganda, state measures, library activities.*

24 лютого 2022 року Російська Федерація (РФ) розпочала відкриту повномасштабну війну проти України. Тут варто наголосити, що сучасна війна почалася ще у 2014 році з анексії Криму та воєнних дій на сході нашої держави. Щоправда, тоді РФ не визнавала своєї військово-політичної агресії та перекладала відповідальність за названі події на українську владу, нібито в Україні пригноблюють російськомовне населення, яке більше не могло терпіти утисків та розпочало «громадянську війну»…

Рано-вранці 24 лютого керівник держави-агресора проголосив ідеологічну ціль війни — «денацифікацію» України, цим самим заклавши початок для нищення української культури в зоні бойових дій та на окупованих територіях. Тому в ході воєнних дій російські війська знищували українські культурні заклади та історичні споруди. Не оминула ця доля і бібліотеки. Від російської агресії постраждало понад 30 бібліотек, серед яких зруйновані архів бібліотеки Фонду В'ячеслава Чорновола в м. Буча Київської області, бібліотека села Підгайне Вишгородського району Київської області, бібліотека села Іванівка Чернігівського району Чернігівської області. Частково знищені Центральна міська бібліотека ім. В. Г. Короленка Маріуполя, Сєвєродонецька міська публічна бібліотека, Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва. Пошкоджені внаслідок обстрілів Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Чернігівська центральна міська бібліотека ім. М. Коцюбинського, Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олега Ольжича, Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека, Центральна міська бібліотека м. Ірпінь Київської області та ін. [4]. Найстрашніше, що ці відомості є не остаточними.

Бібліотеки, що опинилися в окупації, зазнають ідеологічних чисток книжкових фондів від «старої», «морально застарілої», «екстремістської», «бандерівської» літератури, до якої відносять підручники з історії та української літератури, а також книжки з історії України, українську художню і дитячу літературу, зміст яких суперечить російській пропаганді.

Зазвичай такі книги знищуються або вивозяться у невідомому напрямку [11; 16; 19].

В умовах сучасної війни інформаційна функція бібліотек набула важливого державного значення, про що свідчать Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів. Для забезпечення інформаційної безпеки цим документом рекомендовано списати російські книги (що потрапили до бібліотек з 2014 р.), в яких пропагується війна, національна та релігійна ворожнеча, зміна шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України, міститься виправдання або заперечення російської збройної агресії проти України, героїзуються особи, які здійснювали збройну агресію РФ проти України. Більшість таких книг представлені в конкретних переліках книжкових видань (301 назва) видавничої продукції держави-агресора (350 назв) та авторів, які становлять загрозу національній безпеці (210 осіб) [17, арк. 2–3]. Також у квітні була створена Рада з питань розвитку бібліотечної сфери, яка займатиметься питаннями функціонування бібліотек під час війни. Поставлено за мету виробити механізм вилучення з бібліотек радянських і російських книг та заміну їх українськими та україномовними виданнями [13].

Під час війни бібліотеки продовжували здійснювати інформаційну діяльність. Зокрема, на сайтах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського та Дніпропетровської обласної універсальної бібліотеки ім. Первоучителів слов’янських Кирила і Мефодія були створені розділи для інформування біженців та внутрішньо переміщених осіб [5; 10; 14]. У Національній бібліотеці України для дітей організовано артмайстерню, де найменші читачі виготовляють обереги (малюнки, листівки-побажання, іграшки) і передають їх через волонтерів військовим, які боронять країну [21]. Провідні бібліотеки інформують про воєнні злочини, вчинені щодо бібліотек [3; 8; 20].

Просвітницька діяльність бібліотек представлена бібліографічними виданнями, що подають інформацію про події російсько-української війни. Наприклад, у Національній історичній бібліотеці України підготовлено серію бібліографічних списків «Міста і села України. Втрати воєнного часу», присвячені Сумській, Київській, Чернігівській і Харківській областям [6]. У Харківській обласній універсальній науковій бібліотеці укладено три випуски бібліографічного путівника «Хроніка незламного

Харкова» [2], у Науковій бібліотеці ім. М. М. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Шевченка — рекомендаційні списки літератури: «"Путінізм" та його складові», «Міжнародні санкції як опір агресії проти України. 2012–2022», «Мурал-арт проти війни», «Газета по-українськи», «Газета "Голос України"», «Газета "День"», «Газета "Україна молода"», «Газета "Факти та коментарі"», «На сторінках іноземних газет» [7]. У Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова укладено рекомендаційний бібліографічний покажчик «Російсько-українська війна. Частина 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 — 24 лютого 2022)» [18]. Також у бібліотеках створені різноманітні огляди подій війни та стану культури в Україні. У Науковій бібліотеці ім. М. М. Максимовича підготовлено хроніку подій «100 днів російсько-української війни» [1]. У Національній бібліотеці України ім. Ярослава Мудрого — «КультФронт» — добірку інформації про становище культури за сучасної війни [12], у Національній історичній бібліотеці України — «Огляд краєзнавчої роботи регіональних бібліотек України під час дії воєнного стану» за лютий–квітень [15]. У Житомирській обласній універсальній бібліотеці ім. Олега Ольжича створено огляд «Діяльність бібліотек Житомирщини під час війни» [9]. Звісно, наведені тут документи — це лише «верхівка айсберга» видань бібліотек України, спрямованих на збір інформації про сучасну російсько-українську війну.

Список бібліографічних посилань

1. 100 днів російсько-української війни // Наукова бібліотека ім. М. М. Максимовича : вебсайт. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/files/2022/20220606-2.pdf.
2. Бібліографічні видання. 2022. Харківська обласна універсальна бібліотека : вебсайт. URL: http://library.kharkov.ua/source/biblio/.
3. Бібліотеки, які постраждали від російської агресії // Українська бібліотечна асоціація. URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/4990-biblioteky-iaki-postrazhdaly-vid-rosiiskoi-ahresii.
4. Бібліотеки // Зруйнована культурна спадщина України : вебсайт. URL: https://culturecrimes.mkip.gov.ua/?cat=7.
5. Біженці та вимушено переміщені особи // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : вебсайт. URL: http://nowar.nbuv.gov.ua/cgi-bin/nowar/search.exe?I21DBN=nowar_subject&P21DBN=nowar&C21COM=T.

6. Видання Національної історичної бібліотеки України у 2022 році // Національна історична бібліотека України : вебсайт. URL: https://nibu.kyiv.ua/ourbooks/2022/.

7. Війна за незалежність України : рекомендац. списки літ. // Наукова бібліотека ім. М. М. Максимовича : вебсайт. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/vystavka/rsp_viyna.php3.

8. Діяльність бібліотек в умовах війни // Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського : вебсайт. URL: http://surl.li/delhp.

9. Діяльність бібліотек Житомирщини під час війни: адаптація до нових реалій та визначення пріоритетів // Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олега Ольжича : вебсайт. URL: http://lib.zt.ua/ua/published/node/10559.

10. Корисно знати – переселенцям. Військовослужбовцям // Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов’янських Кирила і Мефодія : вебсайт. URL: https://www.libr.dp.ua/?do=korysno&id=27.

11. Кречетова Діана. «Окупанти вилучають з бібліотек українські книжки, щоб їх знищити». — радник мера Маріуполя // Українська правда : вебсайт. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2022/05/25/248802/.

12. КультФронт // Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого : вебсайт. URL: https://nlu.org.ua/article.php?id=561.

13. МКІП: утворено Раду з питань розвитку бібліотечної сфери // Міністерство культури та інформаційної політики України : офіц. вебсайт. https://mkip.gov.ua/news/7066.html.

14. На допомогу біженцям та вимушено переміщеним особам: корисні посилання // Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського : вебсайт. URL: https://docs.google.com/presentation/d/e/2PACX-1vR8IhGOkl7IQqptLsp-v0trWlDV3bX064sk9q7YlKDYOxLojOxMu3kiLqIPfAcL7ZS1aozTEfxi510E/pub?start=true&loop=false&delayms=5000&slide=id.g11f891d13ce_1_6.

15. Огляд краєзнавчої роботи регіональних бібліотек України під час дії воєнного стану (24.02–30.04.2022) // Національна історична бібліотека України : вебсайт. URL: https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2022/05/02/kbd_ogliad_kviten.pdf.

16. Окупанти вилучили всі українські книги з бібліотек Мелітополя // Центр національного супротиву. Інтерфакс-Україна : інформ. агентство. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/860003.html.

17. Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв’язку зі збройною агресією російської федерації проти України // Міністерство культури та інформаційної політики України : офіц. вебсайт. URL:https://mkip.gov.ua/files/pdf/rekomendacii.pdf.

18. Російсько-українська війна. Частина 1: Неоголошена війна 2014–2022 // Репозитарій Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1746.

19. Солодовнік М., Кривко Р. Близько 10 бібліотек Харківщини знищені внаслідок війни, 215 перебувають в окупації // Суспільне новини : вебсайт.

URL: https://suspilne.media/266068-blizko-10-bibliotek-harkivsini-zniseni-vnaslidok-vijni-215-perebuvaut-v-okupacii/.

20. Факти руйнації та пошкодження бібліотек // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : вебсайт. URL: http://surl.li/delhv.

21. Читачі підтримують українських захисників // Національна бібліотека України для дітей : вебсайт. URL: https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=10225.

УДК 02:355.01(477.54)]-044.9]:004.9]:027.021(477.54-25)ХДНБ

МУЛЬТИПЛАТФОРМНИЙ ПРОЄКТ «БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ»

Карнаух Ірина Анатоліївна,
головний бібліотекар Харківської державної
наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка;
Вірютіна Катерина Миколаївна,
завідувач сектору Харківської державної
наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Репрезентовано мультиплатформний проєкт, ініційований провідними фахівцями ХДНБ у рамках регіонального дослідження «Бібліотечна енциклопедія Харківщини». Визначено методологію наукової розвідки, розкрито складові частини, грантову мотивацію. Повідомлено про перші публікації результатів моніторингу відкритих джерел та подальші плани дослідників. Пілотний проєкт є першою спробою під час впровадження воєнного стану в Україні зібрати поточні відомості про сучасний стан бібліотечної сфери на території Харківської області.*

Ключові слова: *бібліотеки Харківської області, бібліотеки Харкова, воєнний стан, мультиплатформний проєкт.*

Annotation. *A multi-platform project initiated by leading specialists of the Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko within the framework of the regional study «Library Encyclopedia of Kharkiv Region». The methodology of scientific exploration was defined, the components of the project, the grant motivation were disclosed. The first publications of open source monitoring results and further plans of researchers were reported. The pilot project is the first attempt during the introduction of martial law in Ukraine to collect current information about the current state of the library sphere in the Kharkiv region.*

Keywords: *libraries of the Kharkiv region, libraries of Kharkiv, martial law, multi-platform project.*

Моніторинг відкритих джерел у мережі «Інтернет» за темою «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану» ініційований фахівцями Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ), які є тренерами навчально-інноваційного проєкту «Школа бібліотечного журналіста» (http://journalist-library.blogspot.com) за підтримки Харківського обласного відділення (філії) ВГО Українська бібліотечна асоціація (ХОВ УБА). Ще на початку запровадження правового режиму воєнного стану на території України у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації проти суверенної держави України стало зрозуміло, що необхідно оперативно фіксувати, систематизувати факти культурного та інформаційного спротиву, задокументовувати свідчення про воєнні злочини російських військ проти культурної спадщини України (відомості про пошкодження, руйнування будівель бібліотек, бібліотечного фонду, привласнення бібліотечного майна тощо).

Відповідним чином задокументовані матеріали під час журналістського розслідування волонтерів-бібліотекарів — це доказова база про порушення гуманітарних, культурних прав громадян України. Це інформування світової спільноти про злочинні факти російської воєнної агресії проти української культури, наше свідчення про жахи несправедливої війни, попередження про небезпеки нових воєн, можливість отримання коштів від грантодавців і благодійних фондів для відновлення закладів культури та подальшої роботи. Реалізація цього проєкту — це можливість визначити заклади та бібліотекарів, які потребують термінової допомоги. Важливою місією дослідників є відзначення професійної роботи мужніх, героїчних бібліотекарів, які працюють у тяжких умовах на Перемогу. Звіти про нашу повсякденну роботу під час воєнного стану є вагомим внеском у реалізацію завдань державної політики національної пам’яті.

Наукова розвідка стала частиною регіонального дослідження «Бібліотечна енциклопедія Харківщини» та волонтерського всеукраїнського проєкту УБА «Архівування документів про війну», об’єктом якого стали стан та умови роботи бібліотек Харківської області під час запровадження правового режиму воєнного стану на території України; а предметом — відкриті джерела інтернету за відповідною темою.

Методологічну основу становлять принципи об’єктивності, багатофакторності, системності. Відповідно до завдань наукової розвідки та визначеної проблематики використовуються загальнонаукові та

спеціальні методи. Загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) застосовуються для відбору та обробки матеріалів із загальнодоступних джерел. Серед спеціальних методів дослідниками взято до уваги метод групування, метод дослідження соціальних мереж. Визначено хронологічні межі дослідження: від оголошення воєнного стану до нашої Перемоги.

Для збору інформації за темою з легально доступних для громадськості джерел Всемережжя застосовано деякі елементи методології OSINT (Open-Source Intelligence) — розвідки; використовувалися можливості сховищ OSINT Framework (https://osintframework.com) та OSINT.Link (https://osint.link). Для відбору відомостей дослідники також застосовували безкоштовні служби розширеного пошуку Google: сервісом автоматичних e-mail сповіщень від Google Alerts (https://www.google.com.ua/alerts); можливостями всебічного пошуку зображень (https://www.google.com/advanced_image_search) тощо. Для перевірки контенту зображень також у роботі задіяно онлайн-інструменти TinEye (https://tineye.com), Foto Forensics (https://fotoforensics.com). Відстеження необхідних відомостей здійснювалося в соціальних мережах за допомогою розширених налаштувань та фільтрів. Зосереджено увагу на вивченні матеріалів, розміщених на сайтах державних органів влади, закладів культури та освіти, громадських організацій, ЗМІ. Це нормативно-правові акти, звіти за результатами досліджень, наукові доповіді, інформаційні матеріали, дайджести, лонгриди, репортажі тощо. Найбільшу групу опрацьованих джерел склали дописи, відео, фото зі соціальних мереж «Фейсбук» та «Інстаграм», багатоплатформного клауд-месенджера «Телеграм», відеохостингу «Ютуб», матеріали новинних платформ.

Слід зазначити, що для виконання завдань дослідження та організації роботи бібліотекарі-журналісти, вимушено перебуваючи в різних куточках світу, знаходять технічні та фізичні можливості завдяки залученню грантових та благодійних коштів. За цей період було верифіковано заявки на благодійну допомогу за програмою підтримки жінок (внутрішньо переміщених осіб) із культурного сектору від галереї «Артсвіт» спільно з лайфстайл брендом DuetteNYC (США) у межах міжнародної програми «Faces who care. Open call» [4]; отримано екстрену допомогу для працівників культури від благодійного фонду «Ізоляція» (неприбуткова недержавна платформа культурних ініціатив) за фінансової підтримки House of Europe в рамках всеукраїнської комунікаційної кампанії «Moving

Forward Together / Прямуємо разом» від представництва Європейського Союзу в Україні.

Матеріали дослідження репрезентовано для публікацій новин на сайтах та офіційних сторінках у соціальних мережах ХДНБ, ХОВ УБА; для інформування про сучасний стан бібліотек через ЗМІ та для виступів перед громадою. У червні під час міжнародного симпозіуму «Ukrainian Libraries during the during the Ongoing Russian-Ukrainian War» / «Українські бібліотеки під час російсько-української війни» було представлено доповідь «Бібліотеки Харківщини: незагоєні рани війни» (Н. В. Петренко, І. А. Карнаух, Л. В. Глазунова) [5]. Організаторами заходу виступили Школа інформації Університету Сан-Хосе (SJSU iSchool), штат Каліфорнія за сприяння Української бібліотечної асоціації та її регіональних відділень у Харкові, Чернігові, Черкасах. Понад 250 представників книгозбірень та освітніх організацій зі США, Пуерто-Ріко, Канади, України, Великої Британії, Франції, Індії, Польщі та інших країн почули голоси українських бібліотекарів, які виступили свідками злочинів російських агресорів проти культури, та підтримали нашу боротьбу за незалежність Батьківщини.

На знак підтримки маніфесту «Культурна консолідація задля перемоги» для висвітлення і поширення досвіду культурного спротиву та фактів руйнації бібліотек Харкова та Харківської області результати дослідження були акумульовані й репрезентовані в мультплатформному проєкті «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану». Він складається з електронного видання «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану : OSINT-розвідка на основі відкритих джерел» і віртуального ресурсу на платформі Google-сайт «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану: хронологія бібліотечного спротиву» [1].

Структура віртуального проєкту: вступна сторінка «Культурний спротив Харківщини», розділи «Місто-герой Харків», «Факти руйнації та пошкодження бібліотек», «Цифрові платформи для свідчення злочинів проти культурної спадщини». Діяльність бібліотек міста з початку російської агресії висвітлена в розділі «Місто-герой Харків». На сьогодні представлено досвід ХДНБ, Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки, Харківської обласної бібліотеки для юнацтва, Харківської обласної бібліотеки для дітей, Харківської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К. С. Станіславського, мережі публічних бібліотек міста та деяких бібліотек ЗВО Харкова. Якщо будівля бібліотеки зазнала пошкоджень внаслідок воєнних дій, надано покликання на відповідний розділ — «Факти руйнації та пошкодження бібліотек». У

розділі «Цифрові платформи для свідчення злочинів проти культурної спадщини» представлено інформацію (анотація та покликання) про ресурси та проєкти, за допомогою яких можна зафіксувати воєнний злочин або надати інформацію про пошкодження: «Фіксуємо воєнний злочин», «Зруйнована культурна спадщина України», «Мапа культурних втрат», «#STANDWITHUKRAINE», «Моя війна», «Бібліотеки, які постраждали внаслідок російсько-української війни» тощо.

Функціонал Google-сайту дозволив урізноманітнити форму подання матеріалів: текстова інформація доповнюється світлинами, фотогалереями, активними гіперпосиланнями на сторонні ресурси або перехресними посиланнями в межах проєкту, вбудованим контентом — віджетами ютубу (наприклад, ролик «Правовий онлайн-інтенсив до Дня Конституції України "Конституція від А до Я"» від Харківської обласної бібліотеки для юнацтва) або сторонніх онлайн-сервісів (віртуальний дайджест Харківської обласної наукової бібліотеки «Снаряд упав — осипалась стіна: пошкоджені об’єкти культурної спадщини Харківщини» на платформі Genial.ly). Зазначимо, що робота над віртуальним проєктом триває — розділи оновлюються й доповнюються, до публікації готується розділ «Бібліотеки Харківської області».

Пілотну версію віртуального проєкту «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану: хронологія бібліотечного спротиву» було презентовано 240 слухачам асинхронного дистанційного курсу «Мультиплатформна бібліотечна журналістика. Інстаграм: базові навички», який відбувся 8–21 серпня 2022 р. за підтримки ХОВ УБА у рамках всеукраїнського проєкту «Школа бібліотечного журналіста» ХДНБ ім. В. Г. Короленка [3]. Слухачі мали змогу не лише ознайомитися із зібраними матеріалами, а й долучитися до наповнення розділів. Так, методист Харківської міської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К. С. Станіславського В. Хворостенко відгукнулася на заклик і надала інформацію про свій творчий проєкт «Ukraine asks for help!».

Широкому загалу, користувачам і підписникам фейсбук-сторінки ХДНБ проєкт було презентовано до Дня незалежності України. Покликання на ресурс розміщено на сайті ХОВ УБА у розділі «Проєкти» і сайті ХДНБ у розділі «Бібліотекарям».

Наразі продовжується робота над електронним виданням «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану : OSINT-розвідка на основі відкритих джерел». Крім інформації за темою стисло подано офіційну інформацію

органів влади в сфері бібліотечної справи періоду воєнного стану; повідомлення про всеукраїнські проєкти за участю бібліотек; результати досліджень провідних бібліотек України на замовлення Міністерства культури та інформаційної політики України, які стосуються Харківського регіону.

Через активні бойові дії на території Харківської області та майже піврічну окупацію частини Слобожанщини відомості про організацію та умови роботи, пошкодження/руйнування бібліотек регіону є неповними або суперечливими, потребують уточнення та плідної співпраці членів ХОВ УБА. Поглиблений аналіз та остаточні висновки щодо стану бібліотек ще попереду, але матеріали оперативного моніторингу можуть стати підґрунтям для подальших наукових розвідок із досліджуваної проблематики.

Мистецтвознавець Богдан Мисюга в березні написав: *«Культура — це завше перша лінія фронту, бо за нею ховаються наші цінності»*. І наприкінці додав важливе: *«Очевидно, наступним кроком агресора буде змивання граней про правду цієї війни…»* [2].

Не допустити замовчування геноциду української культури — наша спільна відповідальність перед нащадками. Нам випала доля жити в часи героїчного протистояння українського народу російській агресії. Насичене подіями життя вимагає кропіткої роботи з щоденної фіксації важливих моментів культурного спротиву жителів Харківщини. Спільними зусиллями в складних невизначених обставинах воєнного стану продовжуємо писати історію рідного краю.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану: хронологія бібліотечного спротиву / ХДНБ ім. В. Г. Короленка, ХОВ УБА ; автор-упоряд. І. А. Карнаух. URL: https://tinyurl.com/2k3rflss (дата звернення: 18.08.2022).

2. Мисюга Богдан. Війна, яка готувалася сто років // ZBRUC.EU. URL: https://zbruc.eu/node/111128?fbclid=IwAR01_clygr0-4GNlRDVeACPpuBxRgP0rvusgc5zwS10UoSPKBpnUUAX03PQ (дата звернення: 20.09.2022). Опубл.: 16 травня 2022 р.

3. Підсумки дистанційного курсу «Мультиплатформна бібліотечна журналістика. Інстаграм: базові навички» // Школа бібліотечного журналіста Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. URL: http://journalist-library.blogspot.com/2022/08/blog-post_26.html (дата звернення: 13.10.2022). Опубл.: 26 серпня 2022 р.

4. Karnaukh Iryna. Iryna Karnaukh, Ukraine : Duette living. Duette Where Caring Occurg // FACES Who Care. Direct giving-Duette NYC. URL: https://duetteliving.com/directgiving (дата звернення: 13.10.2022).

5. Petrenko N., Karnaukh I., Glazunova L. Libraries of Kharkiv Region: Unhealed Wounds of War = Бібліотеки Харківщини: незагоєні рани війни : Ukrainian Libraries during the Ongoing Russian-Ukrainian War // Youtube. SJSU School of Information. 1 відеофайл (33:57–1:12:53). URL: https://www.youtube.com/watch?v=quJxLczR-M4 (дата звернення: 26.07.2022). Опубл.: 16 лип. 2022 р. Podcast Link: https://amazon.sjsu.edu/slisPod/colloquia/su22/symposium_ukraine.mp4.

УДК 021.6(477:430)“2022”

НІМЕЦЬКІ БУДНІ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОТЕКАРОК: ІНФОРМАЦІЙНА ТА ПРОФЕСІЙНА СПІВПРАЦЯ

Зубренко Ольга Віталіївна,
провідний бібліотекар Харківської
обласної універсальної наукової бібліотеки;
Бузько Поліна Сергіївна,
бібліотекар першої категорії Бібліотеки-філії № 5
Центральної бібліотечної системи
для дітей м. Харкова,
Україна, Харків

Анотація. *Завдяки підтримці міжнародної бібліотечної спільноти українські фахівці мають можливість вивчити діяльність Національної бібліотеки Німеччини. З квітня 2022 р. чотири бібліотекарки з України є стипендіатками при цій бібліотеці. Інформаційна та професійна співпраця триватиме, принаймні, до квітня 2023 р.*

Ключові слова: *міжнародна співпраця, бібліотеки Німеччини, інноваційна діяльність зарубіжних бібліотек, бібліотечні дослідження, обмін досвідом.*

Annotation. *Thanks to the support of the international library community, ukrainian specialists have a possibility to research the work of the National library of Germany. Since April, 2022, four librarians from Ukraine are scholars oft he library. Information and professional cooperation will continue, at least, until April, 2023.*

Keywords: *international cooperation, libraries of Germany, innovative library work, library research, professional exchange.*

У час, коли наша країна охоплена війною, підтримка міжнародної спільноти є напрочуд важливою. Країни світу пропонують допомогу

різного характеру, зокрема деякі країни виявили готовність приймати українських фахівців на базі ЗВО, наукових установ, бібліотек тощо. Одним із таких закладів є Національна бібліотека Німеччини (DNB), яка прихистила чотирьох бібліотекарок з Києва та Харкова, які стали стипендіантками при відділенні DNB у Франкфурті-на-Майні.

Підставою для перебування українських бібліотекарів на базі DNB є стипендіальна програма. Щорічно бібліотека видає стипендії на дослідження з використанням приміщення та колекцій бібліотеки науковцям або студентам з Німеччини та інших країн. Цьогоріч, зважаючи на розвертання повномасштабної війни проти України, керівництво DNB прийняло рішення надати такі стипендії українським бібліотекарям. Українські фахівчині отримали можливість дослідити роботу DNB, спілкуватися з німецькими колегами, обмінюватися досвідом з організації роботи. Стипендіальна програма триватиме до квітня 2023 року. У її рамках з червня до вересня відбулася низка професійних зустрічей із німецькими фахівцями. На них розглядалися питання комплектування та прийому нових об’єктів до бібліотечної колекції, каталогізація, електронні колекції та оцифрування, стандартизація в Німеччині та роль DNB у створенні стандартів тощо.

Під час таких заходів бібліотекарі з України отримують безцінний досвід, оскільки мають змогу засвоїти інформацію про нинішній стан тих чи інших ініціатив, інновацій або послуг DNB безпосередньо від фахівців, які займаються їх втіленням. Так, поточного року бібліотека запустила бета-версію нового електронного каталогу й українські стипендіатки змогли побачити його одними з перших, порівняти стару та нову версії. Електронному каталогу була присвячена окрема зустріч.

Окрім таких зустрічей, фахівчині з України також можуть брати безпосередню участь у роботі бібліотеки, пов’язаній з Україною. Значною ділянкою роботи наразі є переклад категорій та описів авторитетних файлів. У DNB створена велика база авторитетних файлів, яка нині доступна лише німецькою та частково англійською мовою. Завдяки співпраці з українськими стипендіатками ця база буде доступна й українською мовою.

Також бібліотекарі з України були запрошені до участі в робочих зустрічах відділу стандартизації. Цікавою особливістю роботи цього підрозділу є те, що наразі працівники створюють стандарти опису не лише для бібліотечних колекцій, але й співпрацюють з іншими закладами культури, наприклад, музеями, архівами, театрами тощо.

Важливою частиною перебування українських бібліотекарок у Німеччині є презентація України в цілому та бібліотечної системи нашої країни. 7 вересня DNB взяла участь у Всесвітніх читаннях української літератури, які проводилися в межах Берлінського літературного фестивалю. Наші співвітчизниці прочитали вірш української письменниці Дарини Гладун українською й німецькою мовами та отримали запрошення взяти участь у «Coffee lectures» — онлайн-зустрічах із користувачами бібліотеки. 16 листопада під час 20-хвилинної лекції вони репрезентують бібліотечну систему України, розкажуть про сучасний стан бібліотек та їх активну діяльність після 24 лютого, незважаючи на воєнний стан.

Наразі бібліотеки Німеччини продовжують приймати заявки на стипендії для українських фахівців. Головними умовами є середній рівень знання англійської мови та обґрунтування необхідності проведення власного дослідження на базі німецької бібліотеки. Це унікальна можливість набути досвіду, поспілкуватися з німецькими колегами та дослідити питання з певної сфери інтересу засобами, наявними в бібліотечних колекціях Німеччини.

УДК 026(477.54-25):355.01]:005.94"2022"

РОБОТА ХАРКІВСЬКОЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. К. С. СТАНІСЛАВСЬКОГО У ВОЄННИЙ ЧАС (на прикладі авторського проєкту«Ukraine asks for help! / Творчий щоденник воєнного часу» та заходів, створених з березня 2022 р.)

Хворостенко Вікторія Євгеніївна,
методист Харківської спеціалізованої
музично-театральної бібліотеки
ім. К. С. Станіславського,
Україна, Харків

Анотація. *Висвітлюється оновлений досвід дистанційної роботи для підтримки користувачів.*

Ключові слова: *дистанційна робота, авторський проєкт, «вітражний живопис».*

Annotation. *An updated remote work experience for user support is highlighted.*

Keywords: *remote work, author's project, «stained glass painting».*

24 лютого 2022 р. Україна масово стикнулась із жахіттями війни. Звичне життя людей докорінно змінилося, тим самим поставивши кожного перед вибором — як особистісним, так і професійним. Хаос перших діб був надпотужним, щоб не зламатися, люди почали шукати розради та допомоги, зокрема й психологічної. Розуміючи це, працівники бібліотеки вирішили концентрувати свої творчі сили саме за цим напрямом, адже знову традиційна діяльність у звичному розумінні, як і під час пандемії, стала неможливою.

Досвід роботи в дистанційному форматі, до якого були змушені звернутися методисти й інші співробітники бібліотеки під час карантинних обмежень через світову епідемію коронавірусної інфекції COVID-19, дозволив частині колективу швидко адаптуватися до роботи в нових умовах. Методисти почали працювати всім складом. Окрім звичної форми підготовки новинних та лекційних матеріалів постало питання, як долучити бібліотекарів до задоволення потреб читачів (та і навіть самих себе), як допомогти у співпереживанні, емоційній підтримці, мотивації та натхненні. Саме заради цього мною було створено артпроєкт «Ukraine asks for help!».

На початку війни проєкт існував у форматі ілюстрацій до опису власних реакцій на події в країні, а згодом трансформувався в ілюстративний мотиваційний цикл, спрямований на підтримку духу українців та щоденну фіксацію найбільш знакових подій. Наразі проєкт є міксом цих двох форм. Важливо зауважити, що воєнний щоденник доповнюється новими сюжетами майже щодня, починаючи з 24 лютого, на сьогодні існує понад 200 аркушів.

Для мене, як професійного художника і теоретика мистецького спрямування за професійною освітою, це стало також певним викликом: а чи зможу я щодня створювати якісно художній твір, у якому будуть поєднані не лише мотиваційна складова, а й візуальний контент, змістовне наповнення. Не всі сторінки є світлими і позитивними — це дійсно фіксація пережитого, бо не реагувати на новини та події, що відбувалися навколо, для мене було неможливо: надболісні жахливі події у Бучі та Оленівці знайшли відображення в цьому проєкті.

Оскільки я постійно знаходжуся в Харкові, найбільш гостро висвітлювалися саме теми життя нашого міста: обстріли та руйнація будівель, спогади про довоєнне місто, його пам’ятки та визначні місця та

багато іншого. Тематикою ілюстрацій стають візуальні рефлексії через національні українські символи та знаки, серед яких: ляльки-мотанки, українські прикраси (насамперед, червоне намисто), особливості української флори та фауни, а також національна символіка — Герб та Прапор України. Формою виконання обрана власна авторська техніка з умовною назвою «вітражний живопис», в якій я працюю з 2017 року. Вперше широкому загалу Харкова вона була репрезентована на колективній виставці «Мистецький Харків 20-х років XX століття» в Обласному організаційно-методичному центрі культури і мистецтва 27 жовтня 2021 року. Спеціально для неї було створено 15 асоціативних портретів видатних постатей української культури, серед яких: Лесь Курбас, Анатоль Петрицький, Юрій Смолич, Іван Падалка, Остап Вишня, Майк Йогансен, Микола Хвильовий та багато інших. Про цих діячів я неоднаразово згадувала в своїх лекціях у рамках діяльності бібліотечних проєктів «Різнобарвна Україна» та «Мистецькі вечорниці».

Сама техніка являє собою мікс імітації вітражного зображення з живописним фоновим промальовком, що виконується вручну за допомогою графічного планшета. Лише декілька сторінок спочатку я була змушена зробити з замальовка у паперовому вигляді — вперше це було на початку березня, коли мій будинок на Салтівці потрапив у зону обстрілів, ще декілька — через потрапляння ворожих снарядів у будівлі критичної інфраструктури та знеструмлення міста.

Проєкт, про який йдеться, нині відомий не лише у Харкові, а й в інших містах України та навіть в інших країнах. Із нещодавніх реакцій: організаторами колективної виставки на підтримку України у Грузії було відібрано сім робіт і 25 червня 2022 р. відбулося її відкриття у приміщенні офісу Президента Грузії Саломе Зурабішвілі. Також декілька творів було експоновано у Тбілісі в галереї «Бугадзе» (Bugadze Gallery). 18 вересня 2022 р. за сприяння Посольства України в Грузії та Alliance of the Georgian-Ukrainian commonwealth відкрилася виставка творів українських мисткинь з Харкова, де були представлені також і роботи, створені в рамках проєкту ілюстрацій воєнного щоденника «Ukraine asks for help!». У заході взяли участь представники української діаспори та громади, місцевих ЗМІ, дипломатичного корпусу, акредитованого в Грузії, зокрема Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Нідерландів у Грузії Мааіке ван Колдам, діячі культури та мистецтв Грузії, у тому числі відома грузинська джазова співачка Ніно Катамадзе. Іншими учасницями виставки стали сценограф Любов Душина та художниця Наталка Косе.

Це не єдиний проєкт, діяльність якого продовжила бібліотека у дистанційному форматі у воєнному Харкові. Не зупинили роботу й клуби. Так, у форматі засідань хобіклубу «Створюючи красу» було сформовано кілька шоукласів з петриківського розпису, оригамі, квілінгу, самчаківського розпису, малярства на склі та інших технік. Кожен практичний захід супроводжувався теоретичною складовою.

Виокремились у самостійний проєкт практичні заняття із симетричної витинанки, доповнившись теоретичною складовою з іншого виду народного декоративного мистецтва — писанкарства. Я, як дійсний член Харківського клубу писанкарів ім. А. П. Овчаренко, через складнощі воєнного часу вирішила не втрачати змогу розповідати про особливості цієї техніки, навіть не маючи можливості демонструвати реальний процес виготовлення писанок. Так з'явився ресурс, що отримав назву «Писанкові витинанки». У такому режимі, як і в проєкті «Ukraine asks for help!», щодня, починаючи з 20 березня 2022 р. (коли ця діяльність сформувалась у задум цілого циклу), створюється новий твір у форматі справжньої камерної класичної витинанки з теоретичним описом. Для більш повного висвітлення проєкту як серед широкого загалу, так і для майстрів витинанки створено спеціальну сторінку в фейсбуці (яка, на превеликий жаль, зазнала нападів російських ботів, що заважають діяльності постійними скаргами). Така атака йде регулярно на акаунт в ютубі, де я розміщую свої дистанційні заходи здебільшого проукраїнського спрямування — про діячів мистецтва, культури, твори українських авторів, традиції і звичаї українського народу. Поперва х цинічність скарг російських ботів (вони часом навіть маскуюються під українські акаунти), які вказували, що мої лекції причетні до «розпалювання міжнаціональної ворожнечі», мене обурювала. Ворог руйнує мою країну та ще й жаліється, що я смію його ображати своєю національною культурою! Та зараз я керуюсь посилом Леся Курбаса, який, навіть перебуваючи у таборах, продовжував нести українську культуру, кажучи: «А нам своє робить попри все!».

Не лише методисти бібліотеки долучилися до дистанційної роботи. Співробітники нотно-музичного відділу також у повному складі залишилися в Харкові і створюють огляди, розповідають про відомих українських музикантів, співаків, досліджують історії створення певних творів, наводять цікаві факти з творчого життя нашої незламної країни. Усі дистанційні заходи знайшли широкий відгук у наших поціновувачів, які зараз рятуються від війни по всіх куточках України і світу. Для них це

можливість долучитися до культурного процесу і навіть психологічно повернути себе хоч на короткий час у звичну зону комфорту, яку вони цінували в нашій бібліотеці.

Так склалося, що війна застала мене в розпалі підготовки до наступних запланованих проєктів, і, щоб встигнути підготуватися до них, я принесла додому багато профільної літератури з фондів бібліотеки, тобто працювала з виданнями з мистецтва як читач. Скориставшись нагодою, продовжила знайомити користувачів у дистанційному форматі з окремими книгами, що знайшло схвалення в аудиторії. На прохання читачів було створено декілька записів із читанням дитячої літератури, поєднаним із розповідями про кращі зразки оформлення книг, адже існує безліч прекрасних видань українською мовою, які нині дещо підзабуті. Така неочікувана промоція читання народилася з більш уважного розгляду можливостей створення креативного бібліотечного продукту, що може зацікавити багатьох.

Приємно усвідомлювати, що бібліотека не зупиняється в своєму розвитку і продовжує роботу з популяризації культурної і мистецької тематики навіть в умовах війни. Ми віримо, що після Перемоги України наш читач повернеться до нас реально, а не дистанційно, хоча напрацювання у такому форматі також мають бути продовжені через постійний попит.

УДК 027.5:021.64(100)ІФЛА"2022"

НОВІ ПРІОРИТЕТИ МАНІФЕСТУ ІФЛА / ЮНЕСКО ПРО ПУБЛІЧНУ БІБЛІОТЕКУ 2022 р.

Прокопенко Лілія Сергіївна,
головний бібліотекар Національної бібліотеки
України ім. Ярослава Мудрого,
кандидат історичних наук, доцент,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто зміст Маніфесту ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку, прийнятого у липні 2022 р. Акцентовано увагу на змінах і доповненнях у новій редакції у порівнянні з трьома попередніми. Наголошено на необхідності перекладу цього документа українською мовою, важливості його обговорення*

вітчизняною бібліотечною спільнотою і використання у практичній роботі публічних бібліотек України.

Ключові слова: *Маніфест ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку, публічна бібліотека, Секція публічних бібліотек ІФЛА, міжнародне бібліотечне співробітництво.*

Annotation. *The content of the IFLA/UNESCO Public Library Manifesto, adopted in July 2022, is considered. Attention is focused on the changes and additions in the new edition of the document, compared to the three previous ones. It was emphasized the need to translate this document into Ukrainian, the importance of its discussion by the national library community and its use in the practical work of Ukrainian public libraries.*

Keywords: *IFLA/UNESCO Public Library Manifesto, public library, IFLA's Public Library Section, international library cooperation.*

На 87-му Всесвітньому бібліотечному та інформаційному конгресі ІФЛА, який проводився 26–29 липня поточного року в Дубліні (Ірландія), відбулася важлива для публічних бібліотек усього світу подія: ІФЛА і Програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх» презентували нову, четверту, редакцію Маніфесту ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку, прийняту напередодні конгресу 18 липня 2022 р. [4].

Уперше ЮНЕСКО представила документ світовій громадськості ще у 1949 році. До Міжнародного року книги у 1972 р. ІФЛА за дорученням ЮНЕСКО оновила текст Маніфесту, підготувавши другу редакцію. Економічні, соціальні, культурні, а передовсім технологічні зміни спричинили видання у 1994 р. третьої редакції цього документа [1]. Упродовж багатьох десятиліть Маніфест ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку ефективно використовувався як потужний інструмент захисту вільного і рівного доступу до інформації. У багатьох країнах світу він став у пригоді при розробленні державної бібліотечної політики, підготовці законодавчих і нормативно-правових актів, розбудові стратегій розвитку бібліотечної справи загалом і окремих бібліотечних установ зокрема, формуванні професійної свідомості бібліотекарів тощо [5].

У 2018 р. Секція публічних бібліотек ІФЛА сформувала робочу групу для осучаснення Маніфесту з метою його відповідності, з одного боку, тій ролі, яку сьогодні виконують публічні бібліотеки у місцевих спільнотах, а з іншого — тим вимогам, що висуваються до них як до соціального інституту. До складу робочої групи увійшли представники постійного комітету Секції публічних бібліотек, а саме: голова секції М. Аллен (Австралія), Е. Брігант (Франція), У. Класс (Німеччина), К. Макгуайр (Нідерланди), Л. Пручкова (Чехія), А. Сібель Феррарі

(Бразилія), С. Тарандова (Болгарія), Е. Уайт (Велика Британія). З 2020 р. ця робоча група працювала над текстом нової редакції Маніфесту спільно з ЮНЕСКО, зокрема, у контексті таких важливих пріоритетів Програми «Інформація для всіх», як медійна та інформаційна грамотність, доступ до інформації, збереження інформації, інформаційна етика, розвиток багатомовності у кіберпросторі тощо [3; 4].

Маніфест ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку 2022 р. складається з шести розділів: «Публічна бібліотека», «Завдання публічної бібліотеки», «Фінансування, законодавство і мережі», «Діяльність і управління», «Партнерство», «Реалізація Маніфесту» [2]. На відміну від двох попередніх редакцій, у новій немає кардинальних змін або новацій. Документ традиційно проголошує віру у важливе значення публічної бібліотеки як установи, що транслює цінності демократичного суспільства, підтримує мир, забезпечує справедливість і соціальну згуртованість, а також є дієвим засобом досягнення і реалізації інтелектуальної свободи та основних прав людини.

Публічна бібліотека забезпечує принцип рівного доступу до бібліотечного обслуговування всіх людей без дискримінації за віком, національністю, статтю, віросповіданням, мовою, освітою, соціальним статусом або за будь-якою іншою ознакою. Діяльність публічної бібліотеки обов’язково будується на основі законодавства. Установа має фінансуватися за рахунок державних коштів, а отже, надавати бібліотечне обслуговування для усіх користувачів безкоштовно. Хоча стосовно цього положення зберігається уточнення, зроблене у попередній, третій, редакції: публічна бібліотека в принципі надає свої послуги безкоштовно [2].

У Маніфесті 2022 р. публічна бібліотека розглядається як загальнодоступна платформа для обміну інформацією, для культурного розвитку та заохочення громадянської активності, а також як важливий агент у досягненні Цілей сталого розвитку ООН та побудові більш справедливого і гуманного суспільства. У документі окреслені завдання публічної бібліотеки, які пов’язані з інформацією, грамотністю, освітою, інклюзією, культурою і полягають у створенні та підтримці суспільства знань, допомозі користувачам в отриманні доступу до знань без будь-яких комерційних, технологічних чи правових бар’єрів на справедливій основі, проведенні просвітницької роботи зі спільнотами, наданні можливостей особистісного творчого розвитку, стимулюванні уяви, допитливості, емпатії і любові до читання, підтримці спадщини та культурної різноманітності, розвитку медійної та інформаційної грамотності й

цифрових навичок користувачів з метою сприяння формуванню сучасного поінформованого демократичного суспільства тощо [2].

Однак, якщо перші три редакції документа спираються на тріаду «освіта — культура — інформація», то найважливішим доповненням 2022 р. є розширення такої позиції за рахунок введення поняття «інклюзія». Нова редакція Маніфесту, як і попередня 1994 року, вибудована з урахуванням зростаючого значення інформаційних технологій для практичної роботи публічних бібліотек і спрямованості на підвищення ефективності її діяльності у новітньому цифровому середовищі. У новій редакції чітко простежується прагнення відобразити унікальну місію і роль публічної бібліотеки у вирішенні нових завдань у сфері цифрової трансформації, боротьбі з дезінформацією та просуванні прав людини в інтернеті, забезпеченні доступу та участі у культурному житті всього суспільства і місцевої спільноти зокрема, а особливо — маргінальних соціальних груп, корінних народів і користувачів з особливими потребами.

Вплив інформаційних технологій на бібліотечне обслуговування користувачів у публічних бібліотеках позначається у низці уточнень, які зроблені у новій редакції Маніфесту, порівняно з попередньою. Зокрема, у документі наголошено на таких аспектах:

- бібліотечний фонд публічної бібліотеки крім традиційних документів обов’язково має містити документи на сучасних носіях;
- задовольняючи інформаційні потреби різних груп користувачів, у публічній бібліотеці важливо враховувати мовне і культурне різноманіття місцевих спільнот, сприяти міжкультурному діалогу;
- сучасній публічній бібліотеці необхідно активно розширювати аудиторію користувачів, зокрема, доповнюючи її особами з низьким рівнем грамотності або недостатніми навичками володіння цифровими технологіями;
- при цьому залишається актуальним позиціонування бібліотекаря як активного посередника між користувачем та інформаційними ресурсами; згідно з формулюваннями нової редакції Маніфесту розглядаються «як цифрові, так і традиційні» інформаційні ресурси.

У редакції Маніфесту 2022 р. вперше акцентовано увагу на необхідності проведення різнобічних досліджень діяльності публічних бібліотек, збиранні і вивченні статистичних даних для оцінювання соціальної корисності і впливу публічних бібліотек на суспільство.

Науковці та практики, які досліджують значення Маніфесту для розвитку публічних бібліотек у всьому світі, відзначають його значний потенціал як інструмента адвокації бібліотек [1; 3–5]. Цьому суттєво посприяло призначення Маніфесту, сформульоване у його третій редакції, а саме: безпосередньо особам, відповідальним за прийняття рішень на національному та місцевому рівнях. Нова редакція крім цієї аудиторії, адресована також і усьому бібліотечному співтовариству.

Жодна з трьох попередніх редакцій Маніфесту ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку не була перекладена українською мовою. Сьогодні перед бібліотечною спільнотою України стоїть важливе завдання – перекласти нарешті текст цього документа, організувати його обговорення у професійних колах, на сторінках фахової періодики, визначити можливості і сфери використання у практичній роботі публічних бібліотек України.

Список бібліографічних посилань

1. Прокопенко Л. Місія і функції публічних бібліотек крізь призму Маніфестів ІФЛА/ЮНЕСКО // Бібліотека і книга в контексті часу. Тема року: «Трансформація діяльності публічних бібліотек України» : зб. матеріалів XI Всеукр. наук.-практ. конф. / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2018. С. 14–21.
2. The IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022. URL: https://repository.ifla.org/handle/123456789/2006.
3. McGuire C. The 2022 IFLA-UNESCO Public Library Manifesto at a glance. URL: https://repository.ifla.org/handle/123456789/2007.
4. Price G. 2022 Update to IFLA-UNESCO Public Library Manifesto now available. URL: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2006/1/IFLA-UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022.pdf.
5. Thomas B. På solid ideologisk grund — biblioteksmanifesten och dess historia // Biblioteksbladet. 2014. № 4. P. 24–25.

УДК 02(410)“18/19”(091):364.044.22

ІНКЛЮЗІЯ В БІБЛІОТЕКАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В XIX–XX ст.

Дейнека Ярослав Анатолійович,
молодший науковий співробітник
Фонду Президентів України
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Здійснено аналіз історії бібліотечної системи Великої Британії XIX–XX ст. в аспекті залучення користувачів із соціально відчужених верств населення.*
Ключові слова: *універсальний підхід, інклюзивність бібліотек, соціально відчужені групи населення.*

Annotation. *The article analyzes the history of the library system of Great Britain in the XIX–XX centuries in terms of attracting users from socially excluded groups.*
Keywords: *universal approach, inclusivity of libraries, socially excluded groups.*

За перші 100 років існування публічна бібліотека виробила універсальний підхід до надання послуг, і він домінує у професійному та управлінському мисленні. Це зменшило її здатність взаємодіяти із соціальними відмінностями й соціальною ізоляцією та свідчить, що для того, щоб бібліотеки мали значний вплив, потрібна збалансована політика щодо соціально ізольованих спільнот. У всьому світі соціальна ізоляція продовжує бути серйозною проблемою для багатьох суспільних верств: таких, як бідняки, безробітні, расові та етнічні меншини, особи з обмеженими можливостями, певні вікові групи тощо. Публічні бібліотеки Великої Британії здавна були на передовій у боротьбі із соціальною ізоляцією, тому вивчення історії впровадження інклюзивних методів роботи британських бібліотек у XIX–XX ст. становить особливий науковий інтерес.

Деяка увага питанню інклюзивності бібліотек почала приділятися в країні ще у XIX ст., коли були відкриті спеціальні школи для робітників, які починали активно користуватися цими закладами. Публічна бібліотека вікторіанської епохи була по суті селективною установою робітників. Багато таких закладів можуть простежити своє походження від бібліотек

робітничого класу. Вікторіанські бібліотеки активно взаємодіяли з раніше відчуженим робітничим класом. Великі міста, такі як Манчестер і Лідс, створили бібліотеки-філії в центральних районах, де більшість жителів переважно були незаможними. Значна кількість користувачів походила з кваліфікованого робітничого класу. Читальні зали, включаючи спеціальні кімнати для молоді та жінок, створювалися в багатьох містах. Вони були затребувані серед представників робітничого класу через вільний доступ та користування популярними й актуальними на той час журналами і газетами [8].

У XX ст. публічна бібліотека спробувала стратегію інклюзії через культурну освіту. Бібліотекарі не поспішали адаптувати послуги до потреб різних соціальних груп. Їхнє бачення суспільства було зовсім іншим, органічним. Бібліотечні послуги та діяльність мали бути спрямовані на усю громадськість з метою включення до світу бібліотек. Публічна бібліотека стала своєрідною метафорою для інклюзивного соціального порядку, однак така програма культурної інклюзії була приречена на провал. Хоча бібліотека стала на шлях соціальної мобільності, у 1960–1970-х роках з'являлися докази того, що бідні та знедолені люди вкрай недостатньо використовували цей універсальний сервіс. Наприкінці 1960-х років знизився рівень користування книгою в деяких бібліотеках серед некваліфікованих працівників та їхніх сімей. Різко критикувалася негнучкість публічних бібліотечних послуг. Висловлювалася думка, що здебільшого публічні бібліотеки ефективні для постачальників, але неефективні для користувачів. У 1980-х роках концепція громадської бібліотечної справи була на піку уваги. Працівники бібліотек зустрічалися з лідерами громад та організацій, щоб сприяти бібліотечному сервісу та визначити потреби людей.

Починаючи з 1993 р. державними органами було видано кілька документів, що мали на меті виробити генеральну лінію державної політики країни в царині інклюзивності, зокрема і в бібліотеках. Першою стала доповідь «Позичений час» («Borrowed Time») 1993 р. [1] про майбутнє публічних бібліотек, у якій вказувалося, що, хоча відкриті і доступні для всіх бібліотеки часто були центрами місцевого громадського життя та вони не отримували достатнього фінансування, підкреслювалася важливість реагування на потреби громади та адаптації послуг до них. Також зазначалося, що не існує національного органу, відповідального за політику інклюзивності на урядовому рівні. Цей звіт мав великий резонанс, за ним послідувала низка інших документів, серед яких

публікація Департаменту культури, засобів масової інформації та спорту «Нова бібліотека. Народна мережа» («New Library: the People's Network») [5], яка зробила акцент на поглибленні міжбібліотечної комунікації та пришвидшенні росту використання інформаційно-комунікаційних технологій в бібліотечному обслуговуванні. Цей Департамент згодом видав доповнення «Бібліотеки для всіх: соціальна інклюзія в публічних бібліотеках» («Libraries for All: Social Inclusion in Public Libraries») [3] до згаданої публікації у вигляді низки рекомендацій для бібліотек щодо її впровадження, які стали планом співпраці між бібліотеками та всіма видами агенцій у сфері соціальних послуг, освіти та охорони здоров'я. Іншим органом, що активно втручався в справу підвищення інклюзивності бібліотек, була Комісія з бібліотек та інформації. Вона провела дослідження поточної політики інклюзивності в 129 бібліотеках, результати яких виклала у звіті «Відкрито для всіх?» («Open to All?)» у 2000 р. [7].

Основний висновок полягав у тому, що більшість органів влади прийняли добровільну інклюзію, тобто доступ до стандартних послуг під виглядом рівних можливостей, а не обов'язкову інклюзію, що передбачає виділення ресурсів для надання спеціальних послуг для незаможних груп. У березні 2000 р. видано звіт «Розширення можливостей студентської спільноти» («Empowering the Learning Community») [6], яким рекомендовано: публічним і освітнім бібліотекам запроваджувати спільні заходи для покращення обслуговування користувачів; бібліотеки в усіх галузях повинні використовувати міжгалузеве фінансування; публічні та освітні бібліотеки мають створювати «карти доступу» на регіональній основі, щоб учні могли використовувати ресурси в бібліотеках усіх типів; навчальні програми для бібліотекарів, вчителів та інформаційних менеджерів мають бути узгоджені зі способами розвитку взаємної підтримки.

Нарешті, у 2003 р. опубліковано документ «Рамка для майбутнього» («Framework for the Future») — перша національна бібліотечна стратегія, яка окреслила бачення того, як публічні бібліотеки мають задовольняти потреби громад у новому столітті [2]. Основними принципами є такі: сприяння читанню та неформальному навчанню; доступ до цифрових навичок та послуг, включаючи електронний уряд; заходи з подолання соціального відчуження, формування ідентичності громади та розвитку громадянської позиції. У звіті також окреслено низку завдань: визначити чітку роль і мету публічних бібліотек; розбудовувати партнерські

стосунки, спрямовані на зовнішню діяльність на національному, регіональному та місцевому рівнях; розвивати лідерські та трудові навички; більш ефективно використовувати ресурси; розробити потужні системи управління продуктивністю. Задекларовано намір розбудовувати існуючі міжвідомчі зв’язки та створювати нові, а також співпрацювати з Офісом віцепрем’єрміністра над підвищенням авторитету бібліотек в оцінках діяльності місцевих органів влади. Від бібліотек, у свою чергу, очікувався перерозподіл своїх ресурсів і реструктуризація послуг, щоб прийняти нові методи надання послуг з метою ліквідування розриву між основними послугами та соціально вразливими групами громадян [4].

У XXI ст. британські бібліотеки активно розширюють свої можливості в наданні послуг соціально відчуженим групам населення. Профілювання послуг для різних типів таких груп є чудовим способом задовольнити специфічні потреби цих людей. Спеціальні умови користування надаються особам з порушеннями рухливості, людям із вадами зору і слуху, етнічним та расовим меншинам, ЛГБТ-спільнотам, безробітним, неблагополучним сім’ям тощо. Також проводиться навчання персоналу з подолання соціальної ізоляції, що стосується як ставлення, так і формування нових навичок.

Таким чином, можна стверджувати, що концепція інклюзивності в британських бібліотеках глибоко вкорінилася, маючи історію, що триває з XIX ст. За цей час вона пройшла великий шлях від робітничих бібліотек вікторіанської доби через стратегію культурної освіти в XX ст. до надання специфічних умов обслуговування різним групам користувачів на сучасному етапі.

Список бібліографічних посилань

1. Comedia. Borrowed Time. Stroud, 1993.
2. Department for Culture Media and Sport. Framework for the Future. London, 2003.
3. Department for Culture Media and Sport. Libraries for All: Social Inclusion in Public Libraries. London, 1999.
4. Hicken M. ‘To each according to his needs’: public libraries and socially excluded people // Health Information and Libraries Journal. 2004. Vol. 21, iss. 2. P. 45–53.
5. Library and Information Commission, New Library. The People's Network. London, 1997.
6. Library and Information Commission. Empowering the Learning Community. London, 2000.

7. Library and Information Commission. Open to All? Research report 84. London, 2000.
8. Muddiman D. Open to All? The Public Library and Social Exclusion. Volume One: Overview and Conclusions. London, 2000. P. 16–25.

УДК 021(520):004

ОСОБЛИВОСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СИСТЕМИ ЯПОНІЇ: ІННОВАЦІЙНІ ВИДИ БІБЛІОТЕК

Макарова Олена Ігорівна,
молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто особливості бібліотечної системи Японії, зокрема описано інноваційні види японських бібліотек: бібліоготелі, бібліокафе та бібліотеки манги.*
Ключові слова: *бібліотеки Японії, інноваційні технології, бібліотека манги. мережа бібліотек Book and Bed, відкритий доступ.*

Annotation. *It consudered the features of the library system of Japan. In particular, it was described the innovative types of Japanese libraries: hotel libraries, library cafes, manga libraries.*
Keywords: *libraries of Japan, innovative technologies, library of mang, Book and Bed library network, open access.*

Незважаючи на те, що у країнах Східної Азії та Далекого Сходу бібліотечна справа має дуже давні традиції і в останні десятиліття є однією з галузей інформаційної економіки, що активно розвивається, цей досвід у нашій країні мало відомий і рідко враховується в роботі українських бібліотек. Перевага вивчення досвіду зарубіжних бібліотек полягає в тому, що є можливість простежити шляхи та етапи їх розвитку, а також запобігти помилкам, які можна зробити під час перетворень.

Японія — країна, яка перейшла в нову еру, зберігши давні традиції та культуру. Відома вона й інноваційними технологіями. Бібліотечна історія цієї країни розпочалась у VII ст. із появою буддистських храмів та храмових комплексів, до яких входили й бібліотеки. Сьогодні, крім

традиційних бібліотек, з'являються нові види книгозбірень, що є популярними не тільки серед населення країни, але й у іноземних туристів.

Структура системи бібліотек Японії:

1. Національна бібліотека (Національна Парламентська бібліотека).
2. Громадські бібліотеки (бібліотеки префектур, міські бібліотеки).
3. Спеціальні бібліотеки (наприклад, Бібліотека Брайля).
4. Бібліотеки навчальних закладів [2].

Специфічним моментом бібліотечної системи Японії є визначення ефективності роботи за книгообігом на кожного читача і книгообігу за рік, таким чином, краще фінансуються бібліотеки, які видають більше книг [2].

Серед переваг бібліотек — можливість видавати понад 90% книг додому, при цьому інші документи дозволено копіювати. У зв'язку з цим бібліотечні книги спеціально беруть в оправу для збереження форми і щоб від багаторазового перегортання сторінок вони не розсипалися [4]. Ще одна позитивна особливість — відкриті фонди, ймовірно, створені для залучення нових користувачів. Майже всі заклади працюють вночі.

Бібліотеки Японії не стоять на місці і шукають будь-які способи привернути до себе увагу. Одним із таких можна назвати бібліокафе. Це вид антикафе з бібліотечними послугами та заходами, що можуть бути як частиною існуючої бібліотеки, так і окремими закладами [2]. Бібліокафе в Японії не рідкість. Наприклад, The Angel Library приваблює відвідувачів своїм місцезнаходженням, про яке можна дізнатися, відвідавши шоколадну лавку «Cacao Market» компанії «Marie Belle» [2]. Вона знаходиться в центрі Кіото і відома ексклюзивним шоколадом власного виробництва. До The Angel Library люди приходять через навколишню таємничу атмосферу, маючи шанс побачити оригінальний привабливий дизайн, окрім того, можливості бібліотеки не обмежуються видачею та копіюванням документів, тут, зокрема, можуть запропонувати послуги відеопрокату, можна замовити каву. Це стало можливим завдяки ініціативі компанії, яка знає, що потрібно людям, і вірить, що книги змінять світ.

Сьогодні візитівкою Японії є не тільки ікебана, бонсай, комп'ютери або роботи, але й японські мультиплікаційні фільми, що підкорили весь світ, — аніме і японські комікси — манга. Останні стали по суті двома японськими субкультурами, що глибоко проникли в життя японців і відіграють важливу роль у приверненні інтересу Заходу до Японії. Однак, незважаючи на їх значимість, збереження манги та аніме-документів донедавна дуже рідко систематично проводилося навіть державними установами. Враховуючи цю ситуацію, університет Мейдзі у квітні 2008 р.

заснував Інститут досліджень японської культури та розпочав формування бібліотеки манги, аніме та відеоігор [2]. Мета проєкту полягає в тому, щоб об'єднати та зберегти в одному місці матеріали, які накопичилися завдяки зусиллям добровольців, а також сприяти комплексному вивченню манги та аніме.

Першим кроком стала бібліотека манги ім. Йосіхіро Йонедзави (Yoshihiro Yonezawa Memorial Library of Manga and Subculture). Випускник університету Мейдзі був провідним критиком манги і зробив величезний внесок у розвиток цієї культури. Також він відомий як колекціонер маловідомих манга та інших рідкісних матеріалів, пов'язаних із цією субкультурою. Після смерті Й. Йонедзави його вдова подарувала університету колекцію, з якої і почалося формування бібліотеки як такої.

Нині до неї входять журнали манга, книги, доджінші (японський термін для позначення незалежних літературних журналів, які самостійно видають автори), популярні журнали (наукова фантастика, аніме, фільми, музика тощо), понад чотири тисячі примірників матеріалів від Йосіхіро Йонедзави та ін. [3]. Загальна кількість документів у фонді становить 100 тис. томів.

Крім офіційної бібліотеки університету Мейдзі, існує безліч невеликих кафе, розташованих по всій країні (різновид бібліокафе), де читають мангу. Тут відвідувачі платять за час перебування. У більшості випадків також надається доступ до інтернету, як в інтернет-кафе, і, навпаки, в інтернет-кафе часто стоять книжкові полиці з мангою, тому в Японії ці два поняття взаємозамінні [3]. Крім того, надаються додаткові послуги, зокрема відеоігри, DVD-програвач та багато іншого. Деякі заклади обладнані душовою кабіною та дитячою кімнатою.

Бібліокафе та бібліотеки манги — не єдине, чим славиться Японія у книжковому світі. Book and Bed (бібліготель) — новий вид бібліотек, який поки не набув широкої популярності в світі. Це не бібліотека в готелі, а готель у бібліотеці, тобто місце для тимчасового проживання серед книг. У Японії існує ціла мережа бібліотек Book and Bed, яку започаткувало в 2015 р. відкриття першого готелю в Токіо. Незабаром він став популярним не лише серед мандрівників, а й серед місцевих мешканців. Через рік у місті відкрили ще дві бібліотеки, а згодом було вирішено їх відкрити і в інших містах. На сьогодні існує шість подібних закладів: Book and Bed Tokyo Ikebukuro (головний бібліготель, що відкрився 5 листопада 2015 р.), Book and Bed Tokyo Shinjuku та Book and Bed Tokyo Asakusa (Токіо), Book

and Bed Tokyo Kyoto and Bed Tokyo Shinsaibashi (Осака) та Book and Bed Tokyo Fukuoka (Фукуока) [1].

Концепція Book and Bed — створення ідеального місця, атмосфери та часу для читання. Як стверджують автори проєкту, найкращий час для книголюбів — години перед сном, коли неможливо відірватися від сторінок. Таким чином, готель допомагає відвідувачам насолодитися цим станом і відпочити від зовнішньої метушні. Обстановка у всіх готелях схожа: велика кількість шаф та полиць, де у відкритому доступі виставлено тисячі книг. Для посилення враження деякі книги прикріплені до стелі серед лаконічних світильників.

У фондах представлено книжки різних жанрів від манги до класичної літератури. Більшість — японською мовою, але є книги й англійською. Фонд комплектується завдяки співпраці з відомою в Японії фірмою з видання та розповсюдження книг Shibuya Publishing&Booksellers. У кожному готелі представлено від 3000 до 5000 книг. І кожен з них має особливість: колірну чи функціональну. Усі заклади надають відвідувачам номер, будь-яку кількість книг під час користування послугами готелю, душ, рушник, мило, шампунь, безкоштовний Wi-Fi та затишну обстановку. Майже всі усередині мають кафе, де поруч із книжковими полицями розташований бібліобар, яким можуть скористатися відвідувачі.

Таким чином, Японія доводить, що бібліотеки можуть бути іншими: бібліокафе, бібліотеки манги, бібліоготелі. Кожен із цих форматів використовує власні методи для залучення користувачів та поширення культури. Тому, говорячи про проблеми читання та відвідуваності бібліотек у нашій країні, важливо розуміти, що існує безліч шляхів вирішення цих проблем. При цьому зміна усієї бібліотечної системи необов'язкова, можна почати з невеликих змін та впровадження нововведень, що відповідають потребам сучасного світу.

Список бібліографічних посилань

1. Book and Bed Tokyo. URL: http://bookandbedtokyo.com/en.
2. Brief Information on libraries in Japan. URL: https://www.jla.or.jp/portals/0/html/libraries-e.html.
3. Mineta G. B. Mini Guide to Tokyo Manga Cafes. URL: https://tokyocheapo.com/accommodationcat/tokyo-manga-cafes.
4. Фирсова В. С. Опыт японских библиотек по предоставлению цифрового контента // Петербургская библиотечная школа. 2017. № 3. С. 85–88.

УДК 021.4(410):004

ЦИФРОВА ІНКЛЮЗІЯ В ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕКАХ: ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Моршна Наталія Олександрівна,
молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Проаналізовано досвід публічних бібліотек Великої Британії у досягненні цифрової інклюзії, викладено загальні рекомендації для її ефективнішого досягнення.*

Ключові слова: *цифрова інклюзія, публічні бібліотеки, Велика Британія, інтеграція, цифрові технології.*

Annotation. *Analyzed the experience of UK public libraries in achieving digital inclusion, general recommendations for effective digital inclusion are set out.*

Keywords: *digital inclusion, public libraries, Great Britain, integration, digital technologies.*

Публічні бібліотеки — це найбільш загальні і репрезентативні установи, що здатні просувати цифрову інклюзію, оскільки відкриті для всіх громадян, а їхні послуги є безкоштовними. Таким чином, вони є ідеальним середовищем для вивчення різних цифрових досвідів пересічних громадян. Співробітники публічної бібліотеки мають унікальну можливість зрозуміти та задовольнити потреби соціально вразливих користувачів, а самі бібліотеки можуть стати моделями для інших організацій, що прагнуть досягти цифрової інклюзії, допомагаючи локальним мешканцям бути соціально інтегрованими.

Роль публічних бібліотек у забезпеченні цифрової доступності у Великій Британії відзначено на рівні уряду. Останнім часом спостерігається зростання ролі бібліотечних працівників у навчанні інформаційній грамотності та налагодження тіснішої співпраці між академічною наукою, вищою освітою, суспільством і бібліотеками для опанування нових інформаційних навичок. Дані нещодавнього дослідження свідчать про те, що перш за все публічні бібліотеки асоціюються у суспільстві з доступом і підтримкою, що стосується інформації (переважно у цифровому форматі) та навичок. Окрім того, для

ролі публічних бібліотек у британському суспільстві підкреслюється важливість локальних місцевих зв'язків, громади [2]. Публічні бібліотеки у Великій Британії є у підпорядкуванні і відповідальності місцевої влади.

В офіційному документі британського уряду, що має назву «Бібліотеки досягають бажаного: амбіційні цілі для публічних бібліотек Великої Британії на 2016–2021 рр.» покращення цифрового доступу та грамотності були визначені однією з пріоритетних цілей розвитку [4]. Громадська організація «Good Things Foundation» запровадила проєкт, що надав фінансування для 46 британських бібліотек, які мали реалізувати інноваційні та стійкі проєкти цифрової інтеграції, орієнтовані на вразливих та ізольованих людей з метою покращення їхніх цифрових навичок. У результаті були визначені моделі розвитку цифрових навичок для важкодоступної аудиторії, зокрема використання Wi-Fi мережі бібліотек-філій, користування бібліотечними планшетами на території бібліотеки, доставка мобільних «класів» для ізольованих осіб та маломобільних людей похилого віку, випозичання планшетів додому з віддаленою підтримкою бібліотекарів [1]. У рамках цієї ініціативи також було розроблено навчальну онлайн-платформу для відстеження розвитку цифрових навичок користувачів бібліотек. Учасники проєкту засвідчили, що отримані базові цифрові навички підвищили їхню впевненість у користуванні комп'ютерами та інтернетом, що в деяких випадках дозволяло продовжувати й на практиці застосовувати ці навички. Вони також зазначили, що можуть отримувати вигоду від покращених соціальних та економічних результатів та зменшення відчуття соціальної ізольованості (через можливість спілкування з людьми за допомогою електронної пошти та відеочату) [3].

Говорячи про цифрову інклюзію, варто виокремити дві основні сфери цифрової інтеграції: 1) інформаційні технології та інфраструктури, які користувачі бібліотеки можуть використовувати; 2) кампанії та програми цифрової грамотності, що сприяють цифровій інтеграції (допомагають людям використовувати технології та бібліотечні програми, а також дізнаватися про інші ресурси і заходи, що надаються або проводяться у бібліотеці).

Якщо говорити про певні тенденції розвитку сфери цифрової інклюзії у публічних бібліотеках Великої Британії, слід відзначити, що підтримка цифрових навичок з боку бібліотек зростає: її надають понад 90% усіх публічних бібліотек країни; більше половини бібліотек у 2022 р. інвестували в сучасне комп'ютерне обладнання, друк через Wi-Fi та якісне

інтернет-обладнання; 70% користувачів бібліотек відзначили надзвичайну важливість існування можливості для користувачів друкувати безпосередньо з бібліотечних комп'ютерів; головною стратегією у 2022 р. для збільшення відвідуваності є впровадження нових офлайн-заходів і груп; бібліотеки планують інтенсифікувати співробітництво з департаментами міських адміністрацій та підприємствами для досягнення ефективнішої цифрової інклюзії [5].

Проаналізувавши досвід впровадження цифрової інклюзії в бібліотеках Великої Британії, можна виокремити чотири найпоширеніші рекомендації:

1. Підвищити обізнаність про життєво важливу роль, яку відіграють бібліотеки у підтримці цифрової інтеграції на національному рівні, надаючи чіткі вказівки місцевим органам влади та національним організаціям щодо того, що можуть робити бібліотеки. Це має визначати чіткі та реалістичні очікування від наданої підтримки.

2. Інвестувати у професійне навчання персоналу та вищого керівництва цифрові технології, щоб впровадити передовий досвід, збільшити потенціал персоналу, створити стійкі моделі надання послуг, подолати обставини, які перешкоджають цифровим потребам користувачів бібліотеки, зокрема брак знань персоналу, часу та потенціалу, фінансування та фізичних ресурсів (простір, обладнання). Надання пріоритету в створенні ролей цифрових спеціалістів у бібліотеках.

3. Організувати роз'яснювальну роботу з більшою кількістю громадських організацій, щоб краще взаємодіяти з важкодоступною аудиторією.

4. Інвестувати та використовувати планшети, смартфони та мобільні точки доступу з метою підтримання надання таких послуг як у бібліотеці, так і на локальних заходах.

Збільшення обсягу онлайн-ресурсів означає, що бібліотеки відіграють значну роль у зберіганні та просуванні цифрової інформації та каналів, а також у розвитку критичного мислення користувачів у роботі з онлайновою інформацією.

Таким чином, публічні бібліотеки Великої Британії лідирують у розвитку навичок цифрової грамотності, співпрацюючи з урядовими, громадськими організаціями, а також партнерами приватного сектору. Завдяки цьому вони забезпечують навчання базовим цифровим навичкам, а також надають поради та рекомендації щодо конфіденційності, цифрової грамотності та безпеки в інтернеті.

Цифровізація і грамотність стають дедалі важливішими для стратегій центрального та місцевого самоврядування щодо економічного розвитку, зменшення соціальної ізоляції та кращої згуртованості громад. Бібліотеки можуть бути цифровими лідерами у своїх спільнотах; демонструвати потенціал нових технологій та надавати громадянам можливості вчитися, тестувати та використовувати їх. Цифровізація розширює можливості бібліотек в охопленні та наданні послуг широкій спільноті, а не лише тим, хто їх відвідує.

Список бібліографічних посилань

1. Hackett D. An elephant in the room? Information literacy in the narrative of UK public libraries // Journal of Information Literacy. 2018. № 12. P. 4–26.
2. Hartnett M., Butler P. Public libraries as spaces for digital inclusion. URL: https://www.librariesaotearoa.org.nz/uploads/2/4/6/4/24640423/public_libraries_and_digital_inclusion_research_report.pdf.
3. Libraries Deliver: Ambition for Public Libraries in England, 2016-2021. URL: https://www.gov.uk/government/publications/libraries-deliver-ambition-for-public-libraries-in-england-2016-to-2021.
4. Library Digital Inclusion Fund. Action Research Project. Evaluation. URL: https://www.goodthingsfoundation.org/wp-content/uploads/2021/03/library_digital_inclusion_fund_action_research_project_final_report.pdf.
5. Public Libraries 2021: Netloan Customer Survey Results. URL: https://www.lorensbergs.co.uk/case-studies-and-resources/public-libraries-2021-netloan-customer-survey-results.

УДК 023:930.25:069]-027.522’125

БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ, МУЗЕЇ: МІСІЇ, ЩО ПЕРЕТИНАЮТЬСЯ

Польовик Світлана Миколаївна,
завідувач відділу Національної
бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто питання, пов’язані з інтеграцією бібліотек, архівів і музеїв. Розкрито місії бібліотек, архівів і музеїв як документно-інформаційних інституцій, що сприяють їх тісній співпраці у збереженні документальної історичної спадщини, інформуванні користувачів про наявні ресурси, забезпеченні доступу до цих ресурсів.*

Ключові слова: *інтеграція, бібліотека, музей, архів, виставки, інформаційні ресурси.*

Annotation. *The article addresses issues related to the integration of libraries, archives and museums. The tasks of libraries, museums and archives are revealed as the activities of documentary information institutes, which leads to their close cooperation in preserving documentary historical heritage, informing users about available resources and providing access to these resources.*

Keywords: *integration, library, museum, archive, exhibitions, information resources.*

В умовах глобальної нестабільності в світовому вимірі бібліотеки, архіви та музеї прагнуть до пошуку стратегічно правильних форматів співпраці з метою не лише тимчасового нівелювання наслідків криз, але й сталого розвитку відповідно до темпу цифрової трансформації суспільства.

У той час як бібліотеки, архіви та музеї пішли різними шляхами до професіоналізації, цифрове середовище з його численними можливостями для співпраці зближує ці культурні установи. У мережевому світі працівники цих розрізнених організацій зі своєю унікальною професійною історією розуміють, що користувачам їхнього контенту потрібна всебічна інформація з різних джерел.

Наразі одним із способів, за допомогою якого бібліотеки, архіви та музеї працюють з інформацією, є інформаційно-комунікаційні технології та інтеграція цифрових технологій у виставках і програмах з метою розширення їхніх можливостей для встановлення комунікації та

інтерпретації [4]. Усі три заклади організовують виставки, щоб залучати аудиторію, зокрема музеї зі своїми колекціями відрізняються від двох інших установ в одному ключовому аспекті: вони передають широкий спектр інформації на основі різних інтерпретаційних рівнів. Музеї використовують світло, звуки та інсталяції, щоб залучити своїх відвідувачів до змістовної виставки, і сприймаються як установи, що інтерпретують і репрезентують, тоді як бібліотеки та архіви займаються переважно збереженням документів. Однак останнім часом все частіше документальні виставки доповнюють яскравими виразними музейними експонатами, що надають експозиції художньої закінченості та сприяють більш широкій залученості аудиторії до заходів.

Документи, що зберігаються в бібліотеках та архівах, доповнюють один одного та дають можливість дослідникам скласти максимально повну картину того чи іншого історичного явища, події тощо. Особливо очевидно це стає з розвитком вебтехнологій — бібліотечні каталоги та архівні довідники стають дедалі доступнішими для користувачів, і водночас усе гостріше постає завдання щодо спрощення пошуку документів. Зі збільшенням обсягів електронних ресурсів і розвитком технологій «*надання мультимедійної інформації дедалі частіше йдеться про суміщення функцій бібліотек, архівів і музеїв як документно-інформаційних інституцій*» [1, с. 73].

Серед спільних місій означених інституцій слід назвати тісну співпрацю через спільне використання каталогізації та інших механізмів організації фондів, маючи справу з надзвичайно складними вимогами щодо збереження фондів на фоні пошуку досконаліших механізмів співпраці [5]. Насправді всі бібліотеки, архіви та музеї збирають документи, інтеграція яких наразі є стратегічним напрямом для формування спільного ресурсу, спрямованого на забезпечення доступності до культурної спадщини, що зберігається в бібліотечних, музейних та архівних фондах [2].

Загалом, взаємодія між бібліотеками, архівами та музеями як установами залежить від наповнення фондів чи їх вмісту, а також від ставлення до своєї аудиторії [3]. Це передбачає певні цінності, а вони, у свою чергу, формують практику. Усвідомлення відмінностей у цінностях та практиці може допомогти працівникам бібліотек, архівів та музеїв краще зрозуміти один одного та ефективніше співпрацювати з ініціативами, що становлять взаємний інтерес.

Серед аргументів на користь синтезу цих установ називається генетична спільність їхнього походження у формі синкретичного інституту, спільності функцій, нових векторів комплектування «непрофільними» видами документів, взаємообміну технологіями та комунікаційними моделями.

Таким чином, останніми роками помітна тенденція зближення бібліотек, архівів і музеїв у контексті виконуваних ними місій, а саме: збереження документальної історичної спадщини, інформування користувачів про наявні ресурси, забезпечення доступу до цих ресурсів. Конвергенції цих установ сприяє їх статус інститутів історичної пам'яті, і навіть те, що у практичній діяльності зростає роль інформаційних технологій, електронних носіїв інформації. Попри дискусії, які наразі ведуться щодо інтеграції цих установ, на практиці вже активно реалізується означена синергія, прикладом якої є бібліотечно-архівна колекція «Фонд Президентів України» Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, де зберігаються і репрезентуються користувачам усі види документів на всіх носіях інформації — книги, архівні матеріали, електронні ресурси і музейні предмети, пов’язані з інститутом президентської влади в нашій державі.

Список бібліографічних посилань

1. Збанацька О. М. Бібліотеки, архіви, музеї: деякі аспекти спільності та відмінності // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2018. № 3. С. 68–74.
2. Польовик С. М. На шляху до документальної конгломерації // Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнт-орієнтованість : матеріали XXII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 24 жовт. 2019 р. У 2 ч. Ч. 1. Харків, 2019. URL : https://ru.calameo.com/books/005337104fc29963e2c1e.
3. Dupont Christian Libraries, Archives, and Museums In the Twenty-First Century: Intersecting Missions, Converging Futures? RBM. 2007. Vol. 8, Iss. 1. P. 13–19.
4. Hedstrom M. On the LAM: Library, Archive, and Museum Collections in the Creation and Maintenance of Knowledge Communities. URL : https://www.oecd.org/education/innovation-education/32126054.pdf (дата звернення: 28.05.2022).
5. Trant J. Emerging convergence? thoughts on museums, archives, libraries, and professional training. Museum Management and Curatorship. 2009. № 24. P. 369–387.

УДК 027.7:[378.6(477.411):664]]:004

ГАЛУЗЕВА ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА У ЧАСИ ІНТЕРНЕТУ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сенько Людмила Іванівна,
провідний фахівець
Інституту продовольчих ресурсів
Національної академії аграрних наук України;
Вербицький Сергій Борисович,
заступник завідуючого відділом
Інституту продовольчих ресурсів
Національної академії аграрних наук України,
кандидат технічних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Охарактеризовано профільну наукову та науково-практичну діяльність Інституту продовольчих ресурсів НААН, описано історичний шлях наукової установи та його вплив на формування фондів науково-технічної бібліотеки закладу. Зазначено проблеми галузевих книгосховищ традиційного типу в епоху електронних технологій та окреслено можливі шляхи активізації їх використання як цінного джерела наукових і технічних знань.*

Ключові слова: *галузева бібліотека, молочна промисловість, м’ясна промисловість, харчова промисловість, цифрові технології.*

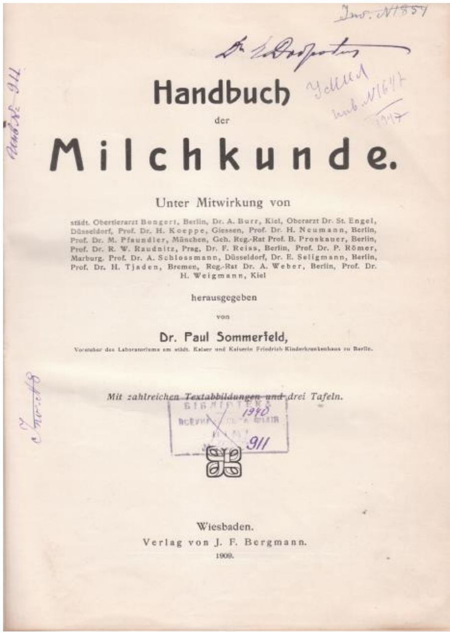
Annotation. *The profile scientific and scientific-practical activities of the Institute of Food Resources of NAAS are characterized, the historical path of the scientific institution and the influence of its features on the formation of the funds of the Institute’s scientific and technical library are described. The problems of traditional type book depositories in the era of electronic technologies are noted and possible ways of enhancing their use as a valuable source of scientific and technical knowledge are outlined.*

Keywords: *branch library, dairy industry, meat industry, food industry, digital technologies.*

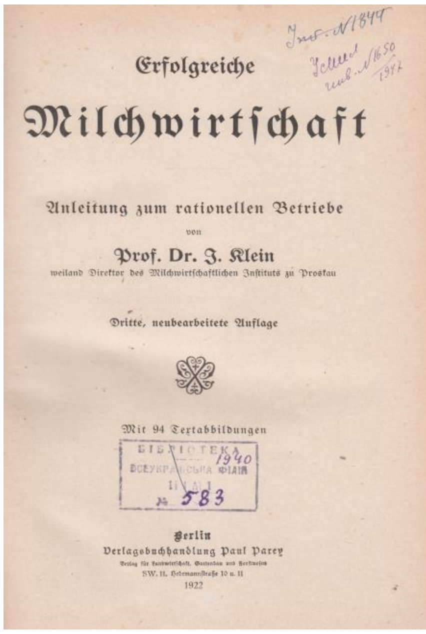
Свій родовід Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України (ІПР НААН) веде від створеної у 1933 р. Української науково-дослідної лабораторії молочної маслоробної промисловості (УМІЛ) «Укрголовмаслопрому». З початком Другої світової війни лабораторія УМІЛ припинила діяльність, яку було відновлено у 1943 р. На жаль, під час війни архів лабораторії було втрачено, тому про перші роки її роботи достовірна інформація відсутня. У різні роки УМІЛ

була у структурі Наркомату м’ясної та молочної промисловості УРСР, Міністерства промисловості продовольчих товарів УРСР та Міністерства м’ясних і молочних продуктів УРСР. У 1957 р. лабораторію було перепідпорядковано Управлінню м’ясної та молочної промисловості Київського раднаргоспу, у 1960 на її базі створено Український науково-дослідний інститут м’ясної та молочної промисловості. Упродовж усього періоду своєї діяльності наукова установа проводила науково-дослідну роботу, спрямовану на підвищення якості та стійкості м’ясної та молочної продукції, опанування нових видів технологічного та лабораторного обладнання, здійснення методичного керівництва контрольно-виробничими лабораторіями. У 1992 р. наказом УААН від 14 квітня № 100 «Про впорядкування та перейменування мережі наукових установ Української академії аграрних наук» Український науково-дослідний інститут м’ясної і молочної промисловості було перейменовано на Технологічний інститут молока та м’яса Української академії аграрних наук. Нинішня офіційна назва інституту визначена наказом НААН від 31 січня 2012 року № 20 про перейменування Технологічного інституту молока та м’яса на Інститут продовольчих ресурсів НААН [3–5].

Упродовж десятиліть змінювалися назви та напрями діяльності наукової установи, її розташування, приходили та звільнялися науковці та фахівці, проте стрижнем залишалася науково-технічна бібліотека з ретельно підібраною профільною колекцією книг і періодичних видань. Формально, набагато більше прав бути деномінованою як галузева має Центральна науково-технічна бібліотека харчової і переробної промисловості України, розташована у м. Києві на вулиці Бориса Грінченка, 1, проте, виробничники, співробітники профільних наукових установ і закладів освіти добре знають шлях до книгозбірні ІПР НААН, де зберігаються книги, журнальні видання та численні наукові та/або виробничо-практичні бюлетені, в яких акумульовано щонайбагатший у часі та просторі досвід фахівців харчової промисловості. Оскільки наша наукова установа на початку діяльності мала чітко визначений молочний профіль, найдавніший масив писемної інформації стосується саме молочарства. Прикладом є промарковані численними бібліотечними штампами титульні сторінки старих німецьких підручників з молочної справи — разом 1352 сторінки найціннішого досвіду!

Підручник з молочарства
1909 р. [6]

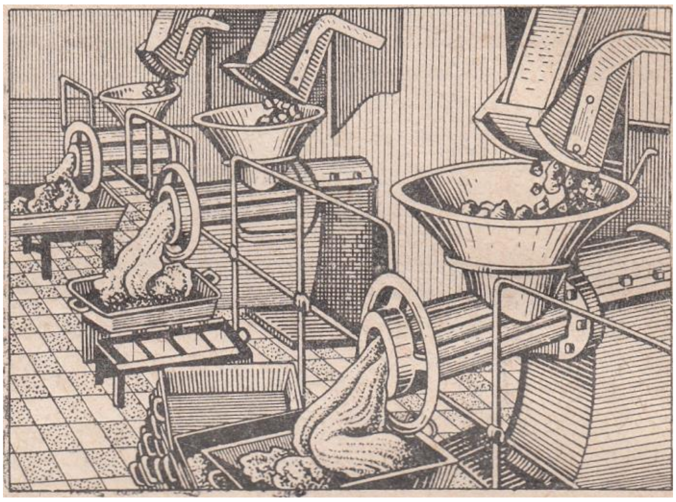

Підручник з молочарства
1923 р. [7]

Серед колекції книжок та періодики з наукових і практичних питань виробництва та перероблення м’ясної сировини наводимо раритетний примірник, виданий до Другої світової війни.

Обкладинка посібника з
виробництва бекону 1931 р. [2]

Ілюстрація з книжки видання 1941 р.
про виробництво ковбас і копченостей [1]

Які ж перспективи ми бачимо для нашої галузевої бібліотеки, коли всю інформацію шукують в інтернеті, і тільки там? По-перше, неодмінно має закінчитися епоха поверхневих знань, і ґрунтовне розроблення тієї чи іншої наукової/технічної теми потребуватиме такого самого ґрунтовного літературного пошуку в серйозній ретроспективі. По-друге, глобалізація змусить наших співвітчизників від вимушеного і вимученого вивчення провідних іноземних мов прийти до їх опанування в обсязі, достатньому для роботи з іншомовними науковими і технічними джерелами. І по-третє, цифровізація. Так, для її здійснення завжди бракуватиме і персоналу, і технічних засобів, отже оцифровування фондів слід проводити згідно з чітким продуманим планом, виходячи з можливості та доцільності використання тих чи інших видань у науковій і технічній практиці.

Список бібліографічних посилань

1. Бабин Г. В., Богатырев А. П. Технология колбас и мясокопченостей. Москва–Ленинград, 1941. 132 с.
2. Богатырев А. Производство бэкона. Москва–Ленинград, 1931. 96 с.
3. Коваленко О. В., Копилова К. В., Вербицький С. Б. Профільна інноваційна діяльність установ агропромислового комплексу щодо реалізації засад продовольчої безпеки держави // Таврійський науковий вісник. Економічні науки. 2017. № 98. С. 17–24.
4. Копилова К. В., Вербицький С. Б. Новітні розробки Інституту продовольчих ресурсів НААН та їх значення для інноваційного розвитку харчової та переробної промисловості // Аграрна наука та харчові технології. 2018. № 2. С. 159–171.
5. Сичевський М. П. Історія утворення та розвитку Інституту продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України (до 60-річчя ІПР НААН) // Продовольчі ресурси. 2019. № 13. С. 7–13.
6. Handbuch der Milchkunde. Wiesbaden, 1909. 1000 s.
7. Klein J. Erfolgreiche Milchwirtschaft. Berlin, 1922. 352 s.

УДК 070(100:477):32.019.5]:[004.77+316.77]

ОБРАЗ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ РЕСУРСАХ МЕРЕЖІ: МОНІТОРИНГ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Федорчук Артур Григорович,
науковий співробітник Фонду
Президентів України
Національної бібліотеки
України ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Проаналізовано образ України, що створюється в світі провідними медіа, а також актуальність таких досліджень загалом та в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації проти України.*

Ключові слова: *контент-аналіз, інформаційні ресурси мережі, інформаційні потоки, моніторинг інтернету, образ України.*

Annotation. *Is analyzed the image of Ukraine created in the world by the leading media, as well as the relevance of such studies in general and in the context of full-scale Russian aggression against Ukraine.*

Keywords: *Content analysis, network information resources, information flows, Internet monitoring, image of Ukraine.*

Найкращим засобом оцінки репутації та образу суспільства будь-якої країни сьогодні вважається моніторинг відкритих джерел інформації, перш за все, засобів масової інформації (ЗМІ). Проте серйозного моніторингу іноземних ЗМІ з метою дослідження та контролю стану іміджу нашої країни в світовому співтоваристві не проводять сьогодні ні урядові структури, ні вітчизняні науковці. На жаль, навіть із резонансними публікаціями про Україну на сторінках відомих світових видань більшість українців знайомляться на сайтах країни-агресора із зазвичай не зовсім якісним російським перекладом, а іноді й свідомо спотвореним змістом під потреби ворожої пропаганди.

Актуальність дослідження інформації про Україну, що з’являється в найбільш впливових і авторитетних іноземних ресурсах світової мережі, сьогодні зумовлена потребою наукового осмислення ролі зовнішньополітичного іміджу нашої країни, важливістю визначення існуючого образу України в зарубіжних ЗМІ і чинників його формування

та необхідністю виправлення становища в інформаційній роботі задля створення позитивного іміджу країни на міжнародній арені.

Аналіз даних дозволяє визначити, в якому контексті ЗМІ говорять про Україну, як змінюється частота і тональність повідомлень, які джерела і канали поширення новин є найбільш впливовими та ефективними. Аналіз цих публікацій дає можливість скласти повну картину того, як наша країна сприймається закордонними ЗМІ і, відповідно, який імідж у неї формується в світі загалом. Для України позитивний імідж — важливий елемент в інформаційній війні, яку веде Російська Федерація проти нашої країни.

Відділ організації та використання документального масиву Фонду Президентів України Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського має значний досвід організації широкомасштабного моніторингу вітчизняних та закордонних ЗМІ, створення баз даних (БД) та інформаційно-аналітичних систем для накопичення, аналізу інформаційних потоків соціально-політичної тематики і створення на основі масштабних досліджень різноманітних оглядів, бюлетенів та аналітичних матеріалів. Цей досвід був використаний і при розробці інструментів та загальних принципів нового дослідження — моніторингу матеріалів закордонних ресурсів мережі «Інтернет» про Україну в світі.

Методом дослідження був обраний моніторинг ресурсів інтернету, основою цієї технології є контент-аналіз. У нашому випадку — це аналіз змісту публікацій з подальшим внесенням відібраної інформації до БД та інформаційно-аналітичною обробкою матеріалів [1].

База даних «Україна у відгуках зарубіжної преси», розробка та експлуатація якої була розпочата у відділі організації та використання документального фонду, призначена для збереження результатів моніторингу публікацій ЗМІ у вигляді бібліографічної, реферативної та повнотекстової інформації та надання доступу до неї користувачам. До БД вносяться матеріали, опубліковані на сторінках найбільш відомих та впливових електронних ресурсів у всесвітній мережі, в яких життя та політика України висвітлюється у різних країнах світу та подається аналіз процесів, що відбуваються в плані розвитку української держави та нашого суспільства. Публікації зібрані з електронних ресурсів зарубіжних періодичних видань, інформаційно-аналітичних агентств та порталів новин країн Європи, Азії, Америки та Австралії.

З квітня 2020 до червня 2022 р. до БД було внесено 43 544 записи, що стосувались безпосередньо України, розміщені в провідних ресурсах

світу. У випусках інформаційно-бібліографічного бюлетеня «Україна у відгуках зарубіжної преси» представлені суспільно-політичні події Української держави у дзеркалі їх відображення зарубіжними ЗМІ. Серед жанрових різновидів матеріалів, які підлягають моніторингу, слід назвати авторські статті, інтерв'ю, тематичні огляди, прогностичні та аналітичні коментарі тощо.

На сьогодні інформаційно-бібліографічні матеріали в бюлетенях доповнюються детальною аналітикою результатів моніторингу та ілюструються інфографікою. Результати аналізу представлені окремо для внутрішніх питань життя і діяльності України, її зовнішньої політики і міжнародної репутації. Також наведено аналіз активності світових медіа у представленні внутрішнього та зовнішнього стану України за період дослідження та аналіз тональності публікацій про Україну в світових ЗМІ.

Існує можливість у подальшому аналіз матеріалів моніторингу проводити в значно більшій кількості аспектів, що може бути досягнуто розвитком класифікаційної схеми, оперативним реіндексуванням матеріалів, зміщенням акцентів дослідження та зміною рівнів ієрархії або структури класифікатора. Опрацьовані матеріали слід аналізувати та формувати огляди інформаційного простору за довільні проміжки часу, робити вибірки за персоналіями, країнами, регіонами або тематичні огляди, що характеризують політику та життя України в тій чи іншій галузі. Перспективним може також виявитись розширення моніторингу ресурсів інтернету з дослідження конкретних інститутів влади України або висвітлення інформаційних потоків, що характеризують глобальні проблеми соціально-політичного життя країни та українців.

Список бібліографічних посилань

1. Польовик С. Іміджеві характеристики України на шпальтах зарубіжних видань: контент-аналіз // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2018. Вип. 49. С. 34–43. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/npnbuimviv_2018_49_5.

СЕСІЯ 2: БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ, МУЗЕЇ: СТРАТЕГІЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

УДК 021(410):[930.25(477):004.91]]

МІЖНАРОДНІ ПРОЄКТИ З ОЦИФРОВУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ЗАСІБ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ: ПРИКЛАД БРИТАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Стрішенець Надія Володимирівна,
провідний науковий співробітник
Інституту бібліотекознавства Національної
бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,
доктор історичних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Йдеться про основні проєкти з оцифровування бібліотечних, архівних та музейних матеріалів, виконані українськими установами за програмою «Архіви у небезпеці» Британської бібліотеки. Серед них: зібрання Шевченкіани; видання та документи Наукового товариства імені Шевченка; архівні матеріали про життя селян Українського Степу, зібрані Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького та ін.*

Ключові слова: *збереження культурної спадщини, цифрові проєкти, Британська бібліотека, програма «Архіви у небезпеці».*

Annotation*. About the main projects on the digitization of library, archival and museum materials completed by Ukrainian institutions and the British Library's Endangered Archives Programme. Among projects: Shevchenkiana collection, publications and documents of the Shevchenko Scientific Society, archival materials about the pre-industrial rural society life of the Ukrainian Steppe, collected by the Y. Novyts'kyi Zaporizhzhia Research Society, etc.*

Keywords: *protection of cultural heritage, digital projects, British Library, Endangered Archives Programme.*

Оцифровування бібліотечних фондів відповідно до міжнародних та національних стандартів забезпечує точне й автентичне їх відтворення в електронному вигляді. Це не лише полегшує доступ до них тисячам користувачів, але й дає змогу зберегти видання для майбутніх поколінь, нехай і в іншій — електронній формі. І насамперед тих, що належать до культурної спадщини. Звичайно, цифрове збереження також має певні

ризики. Так, динамічний розвиток інформаційних технологій призводить до того, що оцифровані матеріали з використанням певного програмного забезпечення, старіють морально й технологічно; нерідко у бібліотеках бракує необхідного рівня комп'ютерної техніки та мережевої інфраструктури для підтримання е-зібрань тощо. А в умовах війни це ще й ризик фізичного знищення приміщень та обладнання й відповідно втрати даних.

Варто зауважити, що Закон України «Про охорону культурної спадщини» не містить пунктів, пов'язаних із захистом культурної спадщини під час війни. Як і міська цільова програма «Охорона та збереження культурної спадщини м. Києва на 2022–2025 роки» (5 листопада 2021 р.), котра також не передбачає дій на випадок воєнної загрози.

Тому міжнародні проєкти з оцифровування української культурної спадщини набувають особливої ваги ще й через те, що в умовах цілеспрямованого знищення українських культурних інституцій агресором з'являється можливість її довгострокового збереження в іншому місці. При виконанні спільних міжнародних проєктів е-копія, крім української, передається також і зарубіжній установі. Це не лише поповнює фонди зарубіжних бібліотек цінними історико-культурними матеріалами з України та робить їх доступними для зарубіжного читача, але й забезпечує їх збереження. Нехай навіть обмеженого.

Так, при Британській бібліотеці діє програма «Архіви у небезпеці», що фінансується приватним фондом Фондом «Аркадія», заснованим істориком Л. Раусинг (L. Rausing) та її чоловіком професором П. Болдуїном (P. Baldwin). Цей фонд надає гранти по всьому світу, насамперед там, де матеріалам, що мають значну історико-культурну цінність, загрожує небезпека, а ресурси щодо їх консервації чи реставрації обмежені.

Спільно з українськими установами за цією програмою вже виконано кілька проєктів з оцифровування бібліотечних, архівних і музейних матеріалів. Серед них джерела з Шевченкіани (твори Т. Шевченка та література про нього XIX – поч. XX ст., видання, зокрема періодичні), «Записки Наукового товариства імені Шевченка» й пов'язані з товариством архівні матеріали тощо.

Зацікавить дослідників і оцифрована підбірка документів «Збереження та доступ до архівів доіндустріального сільського суспільства Українського Степу» («Preservation, storage and accessibility for archives of

the pre-industrial rural society of the Ukrainian Steppe», https://eap.bl.uk/project/EAP164). Зібрані вони працівниками Запорізького наукового товариства ім. Якова Новицького, зусиллями якого було проведено 52 експедиції з виявлення та порятунку цих документів. Примусова колективізація й ліквідація приватних господарств у 1929 р., а потім Голодомор зруйнували традиційне сільське суспільство Українського Степу. В оцифрованому зібранні представлено спогади та щоденники селян, їхні листи, нотатки, фотографії. До добірки входять і цікаві архівні документи з с. Велика Лепетиха Херсонської області, яке з квітня 2022 р. перебуває в окупації.

Частково на сайті програми «Архіви у небезпеці» представлено й «Архівні матеріали Зібрання документів Райківської археологічної експедиції [1925–1971]» (Archival records from Collection of Documents of Rajki Archaeological Expedition», https://eap.bl.uk/collection/EAP220-1). Метою цього проєкту було збереження документів, пов’язаних з археологічною експедицією під керівництвом Т. Мовчанівського, коли впродовж 1929–1935 рр. досліджувався унікальний комплекс пам’яток доби давньої Київської держави — Райковецьке городище, VII–I половини XIII ст., поблизу с. Райки Бердичівського району Житомирської області. На сайті програми подано докладний опис архівних матеріалів і перші сторінки документів. Сподіватимемося, що Інститут археології Національної академії наук України зможе завершити цей проєкт й оцифрувати річні наукові звіти, польові щоденники, інвентарні списки артефактів, польові ескізи та малюнки, зокрема унікальні акварелі, а також особовий фонд керівника експедиції Тодося Мовчанівського — в. о. вченого секретаря Інституту історії матеріальної культури Академії наук УРСР, завідувача відділу слов’янської давньоруської археології, який 17 лютого 1938 р. був заарештований московською владою, звинувачений у приналежності до українських організацій і страчений у Києві.

Окремий проєкт присвячено Науковому товариству імені Шевченка у Львові («Ukrainian scientific heritage of the late 19th and early 20th century preservation: digitisation of archival materials and scientific publications Shevchenko Scientific Society in Lviv», EAP900). Це оцифровані «Записки Наукового товариства імені Шевченка», звіти про діяльність товариства та його комісій; протоколи загальних зборів та засідань членів правління, бюлетені виборів членів правління тощо.

Успішним був і спільний проєкт програми «Архіви в небезпеці» та Національного музею Тараса Шевченка у Києві напередодні 200-ліття від

дня народження великого поета. Результат — оцифрування бібліотечно-архівного зібрання, присвяченого Т. Шевченку (https://eap.bl.uk /project/EAP657). Воно включає не лише видання творів поета, зокрема прижиттєві, а й літературно-художні журнали та альманахи, де публікувалися його поезії («Ластовка», 1841; «Молодик», 1843; «Хата», 1860; «Основа», 1861–1862), публікації про Т. Шевченка, видання письменників та поетів його доби, а також архівні матеріали. На деяких виданнях, що були оцифровані, збереглися навіть власноручні дарчі надписи поета, наприклад, художнику-початківцю В. Орловському, якому допомагав Т. Шевченко. Серед книжок шевченківської доби читач знайде оцифровані твори П. Куліша, Марка Вовчка, М. Грушевського, букварі та читанки для дітей, випуски Записок наукового Товариства ім. Шевченка у Львові та інші видання.

Необхідно, щоб про усі ці ресурси Британської бібліотеки знали українські бібліотекарі й читачі. Особливо нині, коли в умовах постійних бомбардувань, обстрілів, тривог, дослідники позбавлені можливості нормально працювати у бібліотеках і архівах. Загалом же цифрове збереження культурної спадщини, культурної різноманітності й забезпечення відкритого доступу до неї є важливим напрямом діяльності сучасних книгозбірень.

Програма Британської бібліотеки «Архіви у небезпеці» продовжує функціонувати, приймати нові пропозиції. Наразі можна подавати заявки до 14 листопада 2022 р. Усі умови представлені на сайті https://eap.bl.uk/grants. Важливо, що перелічені проєкти електронних зібрань є свідченням і результатом співпраці двох країн — України й Великої Британії, яка розвиватиметься й надалі.

УДК 821.161.1.09(092)Короленко:[069:929(477.53)]]

«ЧОЛОМ ВАМ, СЛАВЕТНИЙ ПОЕТЕ І ЧОЛОВІЧЕ ДОБРИЙ, ВІД ВАШИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯКІВ»
(В. Г. Короленко та українська література й культура)

Ольховська Людмила Василівна,
провідний науковий співробітник
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка,
Україна, Полтава

Анотація. *Йдеться про визначення української теми у творчій спадщині письменника-класика кінця XIX — початку XX ст. В. Г. Короленка, висвітлено його громадську роботу щодо захисту української мови, літератури, культури від переслідувань; зв'язки із тогочасними діячами української культури.*

Ключові слова: *культурні здобутки, історія полтавського краю, український театр, ювілейна вітальна адреса, В. Г. Короленко, М. В. Гоголь, Т. Г. Шевченко, І. К. Карпенко-Карий.*

Annotation. *It is about the definition of the Ukrainian theme in the creative heritage of the classic writer of the 19th and early 20th centuries. V. G. Korolenko, for the coverage of his civic work regarding the protection of the Ukrainian language, literature, and culture from persecution; depiction through written documents of connections with contemporary figures of Ukrainian culture.*

Keywords: *cultural achievements, history of the Poltava region, Ukrainian theater, anniversary welcome address, V. G Korolenko, M. V. Gogol, T. G. Shevchenko, I. K. Karpenko-Kary.*

Життя і творчість В. Г. Короленка тісно пов'язані з українським народом, його історією та культурою. Тут, в Україні, він народився, провів дитячі та юнацькі роки, сюди вже визнаним письменником повернувся, аби прожити останні роки свого життя.

В оповіданнях і повістях «Ліс шумить», «Судний день», «В поганому товаристві», «Сліпий музикант», «Парадокс», «Без язика», «Марусина заїмка», «Історія мого сучасника» майстру слова вдалося відтворити національний побут, мальовничу природу України, характери, звички, традиції українців.

Ще в молоді роки письменник свідомо вибрав для себе шлях морального і громадянського виховання народу засобами публіцистики. Про життя і визвольну боротьбу українського народу у 1900–1921 рр.

(у полтавський період свого життя) В. Г. Короленко написав близько 250 статей, нарисів, кореспонденцій, листів, заміток. У публіцистичних творах митець захищав від переслідувань українську культуру й мову, всіляко підтримував прогресивних українських письменників («Котляревський і Мазепа», «Куточок Галичини в Ростові-на-Дону», «Віра батьків» тощо). У «Листах до жителя міської околиці», у замітці «Нова невірна чутка», у зверненні «Християнам і євреям м. Полтави» письменник-публіцист пояснює співвітчизникам, що варто чи не варто робити: «…не треба ні громити і буянити, ні навіть схвалювати такі дії, але не треба й сидіти склавши руки і чекати, що хтось все повинен для нас зробити. Треба стати громадянином своєї держави, свого міста, своєї вулиці» [4, Ф-1 № 378].

Важливою віхою в житті В. Г. Короленка була його громадська діяльність. Він був членом численних доброчинних товариств. Живучи і працюючи в Петербурзі у 1896–1900 рр., Володимир Галактіонович регулярно сплачував внески на користь Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги особам, що народилися у південних губерніях Російської імперії і навчалися у вищих навчальних закладах Петербурга. У фондовій колекції музею зберігається пожовкла від часу квитанція цього товариства. Вона засвідчує, що «23 квітня 1900 р. прийнято як членський внесок від члена товариства В. Г. Короленка п’ять карбованців» [4, А-2 № 604]. Він не забував про своїх земляків-українців, сформувалася звичка допомагати їм, хоча доля закидала його далеко від рідних міст (Сибір, Якутія, Нижній Новгород, Петербург). Можливо, письменник бачив у цих бідних студентах себе, молодого, без життєвого досвіду, який щойно залишив провінційне містечко Рівне заради столичних навчальних закладів. Тоді, під час навчання у Петербурзькому технологічному інституті, незважаючи на підробіток (виготовлення креслень, розфарбовування ботанічних атласів, приватні уроки тощо), юнакові доводилося голодувати. А сума в 5 крб. на той час була чималенькою, наприклад, прислуга в Петербурзі, перебуваючи на повному забезпеченні, отримувала заробітну платню 2 крб.

Інша квитанція свідчить про те, що В. Г. Короленко «7 січня 1917 р. сплатив на користь Товариства допомоги населенню південних губерній Російської імперії 100 карбованців» [4, А-2 №436] (у країні панувала інфляція, спричинена Першою світовою війною).

У Полтаві В. Г. Короленко був засновником та/або головою багатьох благодійних товариств: «Політичного Червоного Хреста», «Комітету

допомоги голодуючим», «Товариства допомоги військовополоненим», «Товариства сприяння фізичному розвитку дітей» тощо.

Письменник був великим шанувальником українського театру, мав міцні дружні стосунки з драматургом та актором Іваном Карповичем Тобілевичем (Карпенко-Карим). Під час своїх приїздів до Полтави І. К. Карпенко-Карий обов'язково відвідував Володимира Галактіоновича у його будинку, приносив запрошення на вистави. Здавна всі члени родини В. Г. Короленка разом із її главою були завзятими театралами, тож у листах до петербурзьких й московських знайомих зі спільними смаками захоплено переповідали, як блискуче грала корифей національної сцени Марія Заньковецька. У фондовій колекції збереглося декілька книжок, подарованих Іваном Тобілевичем. Усі вони із дарчими написами. Один із них: *«Любому серцеві моєму Володимиру Галактіоновичу Короленку від автора на спомин. Полтава. 1901. Октябрь 27. Ив. Тобилевич»* [4, А-1 № 1003].

Володимир Галактіонович не лише знайомив читачів свого журналу «Русское богатство» з творчістю українських авторів, але й давав рекомендації колегам, редакторам російськомовних часописів розміщувати регулярні огляди найбільш значущих творів української літератури.

В архіві митця збереглися авторські переклади з української на російську віршів Миколи Чернявського «Сон», «Іду межею» (без дати) та Петра Шемета «Мій край» (1900 р.).

Основою української літературної мови В. Г. Короленко вважав полтавський діалект, мову майстрів слова Лівобережної України. До перекладачів власних творів завжди ставив вимогу, щоб переклад був близьким «до нашого полтавського наріччя». *«Я переконаний, — писав він, — що галичину наш народ розуміє набагато гірше, і корінна мова, яка мусить лишатися в основі розвитку української літературної мови, — мова Шевченка і Котляревського»* [2, с. 25–26]. Це сполучення «*мова Шевченка і Котляревського*» звучить неодноразово як у листах, так і у публіцистичних статтях Володимира Галактіоновича.

Висвітленню ролі І. П. Котляревського в історії української літератури присвячена концептуальна стаття В. Г. Короленка «Котляревський і Мазепа». Він з величезною любов'ю і повагою ставився до безсмертних творів Котляревського. Доказом цього твердження є достовірні факти вшанування ним пам'яті поета. Восени 1919 р., відправляючись на лікування в Шишаки, до санаторію лікаря Яковенка, письменник просить листом свою доньку Софію передати від його імені

ювілейному комітетові привітання із нагоди 150-річчя від дня народження І. П. Котляревського і вдруге нагадує: «*Повторюю прохання… До 29 серпня передати від мене поздоровлення з святом української літератури*» [3, № 1869].

Як відомо, у 1903 р. передова українська громадськість відкрила у Полтаві пам'ятник І. П. Котляревському. Ця подія надихнула полтавців на продовження справи вшанування пам'яті корифеїв. У 1907 р. було організовано збір коштів на спорудження пам'ятника М. В. Гоголю до 100-річчя від дня його народження. Під тиском громадськості полтавська міська управа звернулася до губернатора за дозволом на проведення збору коштів. До речі, у цей самий час проводився збір коштів і на пам'ятник Т. Г. Шевченкові. Полтавські губернатори (а їх протягом 1907–1909 рр. було аж три!) не давали необхідного дозволу, а потім неочікувано влада доручила цю справу поліції. Ця обставина викликала не аби який сарказм у суспільстві. Від четвертого губернатора дозвіл таки було отримано. *«З цим, хоч і запізнілим дозволом, можна лише поздоровити ініціаторів. Тепер, виходить, пожертвування можна надсилати не тільки в участки, а й до полтавської земської управи, де ім'я Гоголя стане поряд із ім'ям його земляка-поета*» [3, № 1521], — дописує репортер В. Г. Короленко до центральної газети Російської імперії «Русские ведомости» № 95 від 25 квітня 1909 р. «Земляка-поета»… Кого ж мав на увазі Володимир Галактіонович? Напевне, І. П. Котляревського. Принагідно згадаємо, що пам'ятниками М. В. Гоголю та Т. Г. Шевченку їхній літературний колега не зміг помилуватися. Пам'ятник Козареві встановили у 1926, а М. В. Гоголю лише в 1934 році. Цю можливість маємо ми й наступні покоління. Уже багато десятиліть ці три прекрасні пам'ятника стоять у самому центрі Полтави, уособлюючи собою історію полтавського краю та України.

В. Г. Короленко завжди пишався культурними здобутками української нації. Йому боліло, якщо хтось не виявляв до них поваги. У лютому 1904 р. у Петербурзі мав відбутися концерт на честь М. В. Лисенка. Користуючись своїми столичними знайомствами, В. Г. Короленко звернувся до геніального співака, дуже популярного і модного в ті часи Ф. І. Шаляпіна з проханням виступити. Ось як вмовляє митця, знаючи його затребуваність та щільний гастрольний графік, письменник: «*За дорученням моїх земляків, українців, дозволяю собі звернутися до Вас із таким проханням. В половині лютого, приблизно біля 17-го, в Петербурзі передбачається концерт, присвячений відомому*

композиторові Лисенкові і складений з його творів. Організатори вважали б великою запорукою успіху цього вечора (в усіх відношеннях), якби могли заручитися Вашою згодою, — виконати в концерті, що передбачається, кілька номерів із Лисенковських композицій. Своєю згодою Ви заслужили б подяку численних шанувальників Миколи Віталійовича і допомогли б їм посилити значення передбачуваного вшанування цього заслуженного працівника на близькій і Вам ниві. Особисто я буду дуже вдячний за якомога швидку відповідь за наступною адресою: Полтава, Мало-Садова, дім Будаговського, Володимиру Галактіоновичу Короленко. Прийміть запевнення у щирій повазі. Підпис» [1, с. 388]. Письменник зберігав копії своїх листів у так званій копіювальній книзі. Так ось на полях відтиску з цієї книги рукою митця позначено: «*Відіслано рекомендованим. Відповіді не удостоїли*!». Коментарі тут зайві, відчувається що й сам автор листа збентежений такою поведінкою співака.

В. Г. Короленко високо цінував українське національне мистецтво та завжди вставав на захист наших діячів культури. У газеті «Киевские вести» №16 від 16/29 січня 1909 р. письменник-публіцист змальовує ось таке неподобство, характерне для полтавського життя тих часів: «*На 3 січня (1909 року — Л.О.) в Полтаві передбачався український концерт Миколи Віталійовича Лисенка. При затвердженні афіші виникли несподівані перешкоди: афішу було складено українською мовою. І поліцмейстер п. Іванов відмовився підписати її, категорично заявивши, що «такої мови» він зовсім не знає. Хоч така обізнаність з боку п. начальника полтавської поліції малоймовірна (особливо після сенатського указу, що визнав неправильними дії полтавської адміністрації, яка заборонила доповіді «цієї мовою» під час ювілею Котляревського), проте концерт довелося відкласти, а афішу перекласти. Концерт все-таки відбувся 11 січня, але в умовах дуже несприятливих: цього ж дня мав бути духовний концерт в лютеранській кірсі і спектакль у міському театрі трупи п. Басманова, яка користується великим успіхом. Нечисленна публіка, що прийшла на український концерт, гаряче вітала ветерана української музики М. В. Лисенка та інших виконавців, але все-таки не скрасила самого факту: слабкого інтересу до рідної музики серед полтавської громадськості*» [2, с. 48]. Цей уривок із публіцистичного твору красномовно засвідчує обізнаність В. Короленка щодо всіх полтавських подій, турботливе ставлення і до мови, і до культури українства, а також демонструє його боротьбу із тими імперськими чиновниками, що переслідували все українське.

Письменники, музиканти та, зрештою, всі, хто в той час працював на українській культурній ниві, були вдячні В. Г. Короленкові за той багаторічний дієвий захист, за його твори, загалом, за все його праведне життя. Ця вдячність напрочуд талановито висловлена в одному письмовому документі із фондової колекції музею — вітальній адресі до 50-річного ювілею письменника (1903 р.):

«Високошановний Володимире Галактіоновичу!

В той час, коли, як каже поет України «хмара сонце заступила» і скрізь панує неправда, Ваше слово голосне та правдиве льється як вода живуча й цілюча: де вона покропить, – там змучені душі знов оживають і правди шукають.

Мов зірки у темну ніч, сяють зубоженому людові Ваші чудові твори, — і заніміла громада прислухається чарівному поклику до загального братерства і волі, який лунає в кожному Вашому творі з бездонного джерела любові й правди, що живуть у Вашому серці.

Чолом Вам, славетний поете і чоловіче добрий, від Ваших українських земляків» [4, А-2 № 658].

Лист підписали 166 діячів української літератури й культури, серед яких знаходимо автографи Софії Русової та інших відомих особистостей. Хочеться через 119 років приєднатися до них.

Список бібліографічних посилань

1. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10 т. Т. 10: Письма. Москва, 1956. 717 с.
2. Малий Павло. В. Г. Короленко й Україна. Львів, 1958. 190 с.
3. Науковий архів Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка.
4. Фонди Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка.

УДК 027.54(477.411)НБУВ:025.7/.9](091)

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ФОНДУ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗБЕРІГАННЯ СПІВРОБІТНИКАМИ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Дзира Олеся Іванівна,
завідувач відділу зарубіжної україніки
Інституту книгознавства Національної
бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Проаналізовано та систематизовано історіографію діяльності фонду спеціального зберігання, підготовлену співробітниками відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Встановлено інформативну наповненість цих досліджень.*
Ключові слова: *фонд спеціального зберігання, цензура, відділ зарубіжної україніки, історичні дослідження.*

Annotation. *The historiography of the activity of the fond of special storage, prepared by the staff of the Department of Foreign Ukrainica of the Vernadsky National Library of Ukraine was analyzed and systematized. The informative content of these studies has been established.*
Keywords: *special fond, censorship, the Department of Foreign Ukrainica, historical studies.*

Перші дослідження з історії фонду спеціального зберігання Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (спецфонд НБУВ), що був родоначальником відділу зарубіжної україніки (ВЗУ), розпочали у 1990-х рр. колишня співробітниця спецфонду й завідувач відділу Л. Дегтяренко та науковець ВЗУ Г. Дідківська. У 2000-х роках дослідження продовжила старший науковий співробітник відділу О. Супронюк. У статті Г. Дідківської розповідається про функціонування відділу «Україніка» у НБУВ у 20–30-х роках XX ст., особливості його формування, «чистки» та передачу літератури до спецфонду, закриття та втрати книг [1]. Загалом стаття має ознайомлювальний характер, існування спецфонду в ній згадується, але механізм його роботи не розкривається, передусім авторка приділяє увагу історії ВЗУ початку 1990-х рр.

Л. Дегтяренко та Г. Дідківська розкривають історію ВЗУ від створення відділу «Україніка» у 1922 р. (насправді, згідно зі статутом Бібліотеки 1919 р. останній був створений у 1919 р. — *О. Д.*) [2; 3] і продовжують її організацією спецфонду та його ліквідацією [4]. Основний акцент у дослідженні авторами зроблено на наповненості фонду ВЗУ. Вони подають перелік найцінніших книг відділу з різних галузей знання та їх кількість у різні часи, при цьому зазначають про обмежені умови доступу до книг у спецфонді.

У своїх статтях О. Супронюк за традицією висвітлює історію відділу зарубіжної україніки від створення структурного підрозділу «Україніка» [5; 6]. Основну увагу дослідниця зосереджує на здобутках співробітників ВЗУ в період незалежності, міжнародних зв'язках та комплектуванні. Історія спецфонду базується на основі досліджень Г. Дідківської, Л. Дегтяренко, Л. Дубровіної, О. Онищенка. Як першоджерело О. Супронюк також використовує напрацювання С. Постернака, першого офіційного директора НБУВ [7]. Варто зазначити, що студії О. К. Супронюк ставлять перед нами низку відкритих запитань. Так, науковець стверджує, що книжковий фонд сучасного відділу зарубіжної україніки сформувався після Другої світової війни, бо збереглися лише інвентарні книги за 1948 р. [8]. Але чи означає факт втрати інвентарних книг обов'язкову загибель довоєнного спецфонду?

До досліджень про історію відділу долучилась і його завідувачка в 2016–2019 рр. Т. Антонюк, яка у своїх публікаціях вивчає книги спецфонду. Т. Антонюк атрибутує близько 10 діаспорних видавничих фальсифікатів, що були частиною спецфонду [9; 10]. Автор розкриває їх завдання та мету — пролити світло на історію української національно-визвольної боротьби для радянського читача. Історик також намагається з'ясувати, як вони потрапили до відділу.

Отже, перші спроби дослідити фонд спеціального зберігання були зроблені його співробітниками та науковцями відділу зарубіжної україніки, які працювали з цим фондом. Вони критично оцінюють його наповненість і виділяють найцінніші видання. За браком джерел та історіографії ці статті мають ознайомчий характер і не дають повного уявлення про роботу спецфонду, однак вони є корисним джерелом, що спрямовує дослідників на подальші розвідки.

Список бібліографічних посилань

1. Дідківська Г. Сторінки фонду «Україніка» // Бібліотечний вісник. 1993. № 5/6. С. 29–31.
2. Статут Національної бібліотеки Українсько Народньої Республіки в м. Київі, при Українській академії наук. Перший піврік існування Української академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року / Укр. Акад. наук ; ред. А. Ю. Кримський. Київ : Друк. Укр. наук. т-ва, 1919. С. 52–56.
3. Штати Національної бібліотеки України. Там само. С. 56–58.
4. Дідківська Г., Дегтяренко Л. Фонд відділу зарубіжної україніки // Бібліотечний вісник. 1998. № 2. С. 36–39.
5. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: організація та становлення // Український історик: журн. Укр. іст. т-ва. Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2006. № 1/3. С. 245–253.
6. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання // Бібліотечний вісник. 2012. № 2. С. 43–52.
7. Постернак С. Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській академії наук у м. Київі. Київ : Вид. Всеукр. Акад. наук, 1923. 64 с.
8. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання // Бібліотечний вісник. 2012. № 2. С. 44.
9. Антонюк Т. Д. Атрибуція замаскованих видань українського зарубіжжя // Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.). У 2 т. Київ, 2019. Т. 1. С. 138–142.
10. Антонюк Т. Д. Замасковані видання фонду відділу зарубіжної україніки НБУВ: характеристика, зміст та особливості бібліографічного опису // Бібліотека. Наука. Комунікація: стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 100–102.

УДК 027.1:929]:021

БІБЛІОТЕКА ПРИВАТНИХ БІБЛІОТЕК ЯК ПРОЄКТ

Красиков Михайло Михайлович,
професор кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
Україна, Харків

Анотація. *Порушено важливу проблему — збереження професійних спеціалізованих приватних бібліотек учених і діячів культури. Налогошується на тому,*

що у сучасних наукових бібліотеках зазвичай немає можливості зберігати всю бібліотеку дарувальника як окрему колекцію. Тому постає питання про створення окремої інституції з частково музейно-архівною функцією — бібліотеки приватних бібліотек.

Ключові слова: *наукові бібліотеки, приватні зібрання, коло читання.*

Annotation. *An important problem was raised — the preservation of professional specialized private libraries of scientists and cultural figures. Emphasis is placed on the fact that in modern scientific libraries it is usually not possible to store the entire library of the donor as a separate collection. Therefore, the question arises of creating a separate institution with a partial museum-archival function — a library of private libraries.*

Keywords: *scientific libraries, private collections, reading circle.*

Ця тема виникла внаслідок піврічних намагань автора цих рядків зберегти унікальну книгозбірню непересічного педагога і книжника, найкращого знавця дитячої літератури Олександра Охріменка, який пішов у засвіти [1; 8], після невтішних спроб з'ясувати наміри доньки Валерія Берліна, патріарха харківського краєзнавства, автора численних публікацій, зокрема й книг, щодо безцінного архіву та бібліотеки її батька [6] і давніх сумних роздумів про долю власного зібрання книг, частина з яких є раритетами не в комерційному сенсі, а в професійному — для фольклористів, етнологів, літературознавців.

В Україні, і в Харкові зокрема, з XIX ст. склалася гарна традиція: вчений, письменник чи громадський діяч заповідав своє зібрання книг бібліотеці того навчального закладу, де працював чи навчався, або міській громадській бібліотеці, або спеціалізованій бібліотеці згідно зі своїм фахом (наприклад, відомі медики заповідали свої книгозбірні бібліотеці Харківського медичного товариства, а пізніше — Харківській медичній бібліотеці). Часто за відсутності заповіту вдова чи інші нащадки передавали книги до таких бібліотек. До 1917 р. укладалися і навіть невеликим накладом друкувалися каталоги подарованих книг, іноді книги передавалися разом зі старовинними шафами й так і зберігалися у тих самих шафах певний час. Однак після Жовтневого перевороту повага до будь-якої приватної власності зійшла нанівець і книги з приватних колекцій просто розпорошувалися по загальному фонду.

Значно пізніше бібліотекознавці та книгознавці схаменулися і почали вишукувати книги з бібліотек відомих науковців та культурних діячів і ставити їх на окремі полички — ще й з тієї причини, що ці книги давали для біографістів цінний матеріал: можна було вивчати коло читання вченого, коло його спілкування (адже частина книг виявлялася з

автографами авторів), іноді траплялися маргіналії власника, часом доволі промовисті. Саме таку пошуково-дослідницьку роботу нам довелося провести разом із В. Мазманьянц та І. Кононенко у 1980-ті рр. у ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна (тоді ХДУ ім. О. М. Горького), результатом чого стала фізична реконструкція бібліотеки (на жаль, тільки її знайденої частини) визначного філолога і фольклориста, професора Імператорського Харківського університету О. О. Потебні, а також низка наших публікацій з цього приводу [2; 3; 5; 7]. Не менш захоплюючим і результативним був пошук бібліографами книг із зібрання Стефана Яворського, визначного релігійного діяча, письменника і книжника, бібліотека якого була знайдена у 1980-ті рр. у двох найстаріших бібліотеках Харкова та досліджена фахівцями [4].

Іноді дарувальники, пропонуючи тому чи іншому закладу книжкове зібрання, ставили умовою його нерозпорошення, збереження у цілісності як меморіальної бібліотеки. Звісно, у цьому є певний сантимент, але не тільки: є тут і раціональне зернятко. До бібліотеки книжки потрапляють не будь-які, а за компліментарним принципом: те, що частково висвітлюється в одному джерелі, більш широко чи з іншої точки зору досліджується в іншому. Тому для майбутніх дослідників сам характер літератури на полиці того ж О. О. Потебні може містити купу підказок, яких неможливо знайти ні в систематичному каталозі, ані в інших допоміжних пошукових системах.

Відомо про долю книгозбірні Юрія Шевельова, яка не залишилася у бібліотеці американського Колумбійського університету, де працював визначний філолог в останні десятиліття, і не потрапила до його Alma mater (ХНУ ім. В. Н. Каразіна), а була передана славістам Японії, які гарантували найкращі умови її збереження та використання [9]. Знаємо і відносно недавній (2018 р.) випадок отримання бібліотеки Євгена Сверстюка (1320 книг, з них 40 стародруків) музеєм Лесі Українки Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки в Луцьку [10], де вона зберігатиметься саме як колекція.

Однак найчастіше, коли наукова бібліотека погоджується прийняти чиюсь приватну бібліотеку, відбираються книги з автографами чи рідкісні видання для відділу рідкісної книги, а все інше перевіряється на предмет дублетності і в кращому випадку (коли така книга вже є) потрапляє до обмінного фонду, в гіршому — на макулатуру. Важко звинувачувати в такій недалекоглядності співробітників бібліотек, адже додаткових книгосховищ у багатьох бібліотечних закладах навіть у перспективі не

планується. Тому списання ще довго буде реальністю роботи українських бібліотек.

Та й завдання звичайних наукових бібліотек (не кажучи вже про масові) далекі від меморізаційних. Саме тому виникає думка про створення принципово нової бібліотечної інституції — бібліотеки приватних бібліотек (БПБ). Щодо фінансування, звісно, воно має бути недержавним, навіть, якби зараз була інша політична та економічна ситуація. Міжнародні гранти, допомога меценатів — єдине, на що могла б розраховувати така структура. У деяких містах і країнах прекрасно працюють музеї приватних колекцій образотворчого мистецтва; у Харкові подібний проєкт так і не реалізувався, хоча на папері цей музей у місті певний час навіть існував. Що ж до БПБ то необхідність в ній обумовлена тим, що існуючі заклади просто не в змозі прийняти, а головне — зберігати в цілісності книжкові зібрання навіть визначних діячів науки і культури. Однак і принципи роботи такої бібліотеки з фондом мають бути іншими. Хіба тут може бути списання через те, що знайшовся дублет у зібранні колеги? Саме бібліотечна кімната з книжками з хатньої бібліотеки власника стає ЖИВОЮ ПАМ'ЯТТЮ ПРО ЛЮДИНУ, значно кращою, ніж меморіальні дошки і пам'ятники. До того ж, усі публікації вченого та друковані матеріали про його діяльність, звісно, найкраще зберігаються у нього вдома, а не в будь-якій сторонній бібліотеці чи на якихось інтернет-ресурсах, тому доречно зосередити їх саме у БПБ. До того ж, значна частина архіву (а то й увесь) скоріш за все потрапить разом із книгами до нового місця перебування. І в цьому унікальність і величезна наукова цінність таких зібрань.

Насправді — це бібліотека-музей, у якому є низка міні-музеїв колишніх власників цих книг. Перед бібліотекарями-музейниками у такому разі відкривається безмежне поле для біографічних досліджень і можливість проведення нестандартних інтерактивних заходів, присвячених фондоутворювачам, майже в «домашній» обстановці непересічної особистості.

Чимало унікальних книжкових зібрань класиків вітчизняної науки, відомих краєзнавців, митців уже втрачено внаслідок байдужості і нерозумності, з одного боку , родичів, з іншого — суспільства…

В епоху цифрових технологій дехто, особливо серед молоді, переконаний, що «все є в інтернеті», і бібліотеки з реальними книжками — то якийсь атавізм «совка». Спростовує такі думки не чиясь авторитетна

думка, а реальне знайомство з певною історичною особистістю в її меморіальній бібліотеці.

Список бібліографічних посилань

1. Гусев В. А. Александр Васильевич Охрименко // Харьков книжный второй половины XX века. Воспоминания библиофила. Киев, 2018. С. 151–169.

2. Красиков М. М. Библиотека Потебни [у ЦНБ ХГУ им. А. М. Горького] // Красное знамя. 1988. 27 нояб.

3. Красиков М. М. Знахідка, яку чекали дев'яносто років… : [про кн. з б-ки О. О. Потебні в фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка та ЦНБ ХДУ ім. О. М. Горького] // Вечірній Харків. 1986. 25 січ.

4. Красиков М. М. Книжкова колекція Стефана Яворського [в фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка та ЦНБ ХДУ ім. О. М. Горького] // Вечірній Харків. 1986. 31 лип.

5. Красиков М. М. Круг чтения ученого как научная проблема (к вопросу об изучении круга чтения А. А. Потебни) // Слобожанське культурне надбання : зб. ст. учених з пам'яткоохоронної роботи. Харків, 2009. Вип. 2. С. 263–269.

6. Красиков М. М. Связующий. Памяти Валерия Берлина // Время. 2020. 22 мая. С. 10. URL: http://chess.kh.ua/news/view/545.

7. [Красиков М. М.], Морозова И. И., Мазманьянц В. К. Филологическая библиотека А. А. Потебни // Творча спадщина О. О. Потебні й сучасні філологічні науки : тези І респ. наук. конф. Харків, 1985. С. 298.

8. Красиков М. М. Человек, живший Поэзией [Памяти Александра Охрименко] // Время. 2021. 21 окт. URL: https://timeua.info/aktualnoe-segodnya/chelovek-zhivshij-poeziej/

9. Лабунська К. Юрій Шевельов: «Я хотів сказати до побачення всім, кого знав і любив…» // Українська правда. 2002. 21 трав. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2002/05/21/2988866.

10. Маланій О. Бібліотека Євгена Сверстюка у фондах музею Лесі Українки // Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2018. URL: https://vnu.edu.ua/uk/articles/biblioteka-ievgena-sverstyuka-u-fondah-muzeyu-lesi-u.

УДК 930.253(477):[549:001-051Лазаренко]]:027.54(477.411)НБУВ

АРХІВНА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА Є. К. ЛАЗАРЕНКА (до 110-річчя від дня народження вченого)

Коломієць Марина Сергіївна,
науковий співробітник
Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Проаналізовано видовий склад джерел і ступінь інформативності документів особового фонду академіка Є. К. Лазаренка, що зберігаються в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. На основі документів фонду розкрито науково-організаційну діяльність вченого та його внесок у розвиток світової мінералогії.*
Ключові слова: *академік Є. К. Лазаренко, проблеми мінералогії, особовий архівний фонд, Інститут архівознавства.*

Annotation. *The type composition of the sources and the degree of informativeness of the documents of the personal fund of Academician E. K. Lazorenko, stored in the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadsky National Library, are analyzed. The scientific and organizational activities of the scientist and his contribution to the development of world mineralogy are revealed on the basis of the foundation's documents.*
Keywords: *E. K. Lazorenko, problems of mineralogy, personal archival fund, Institute of Archival Studies.*

У грудні 2022 р. наукова спільнота відзначатиметься 110-річчя від дня народження видатного вченого-мінералога, доктора геолого-мінералогічних наук (1947), заслуженого діяча науки і техніки УРСР (1961), академіка АН УРСР (1969) Євгена Констянтиновича Лазаренка (1912–1979).

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІА НБУВ) міститься особовий архівний фонд Є. К. Лазаренка, в якому представлено наукові праці, біографічні документи, документи з діяльності, фотодокументи, епістолярна спадщина вченого, що згруповані в 171 справу.

Висвітленню творчого шляху і внеску Є. К. Лазаренка в розвиток світової науки присвячено низку наукових розвідок В. В. Грицишина,

О. І. Матковського, В. І. Павлишина та ін. [1–3; 35–36]. З документів біографічного характеру до особового фонду увійшли трудова книжка і трудовий список (1934–1939), характеристики (1935–1976), довідка про навчання в аспірантурі (1937), дипломи й атестати про присудження наукових ступенів та вчених звань (1948–1969), документи про висунення й обрання до складу членів-кореспондентів і академіків АН УРСР, АН СРСР (1951, 1966–1969), вітальна кореспонденція з нагоди 50-річчя від дня народження (1962), записник (1965) [4–11].

Аналіз наявних біографічних документів дає змогу реконструювати життя та діяльність науковця. Є. К. Лазаренко народився 26 грудня 1912 р. у Харкові [1, арк. 7; 3, с. 5]. Закінчив геолого-географічний факультет Харківського державного університету. У 1934–1937 рр. навчався в аспіратурі університету [2]. У 1938–1942 рр. обіймав посаду доцента кафедри мінералогії, декана геологічного факультету Воронезького державного університету, у 1942–1944 рр. був старшим науковим співробітником Уральського філіалу АН СРСР. У 1944 р. учений переїхав до Львова, де розпочав діяльність у Львівському державному університеті. У 1944–1969 рр. обіймав посаду завідувача кафедри мінералогії, у 1945–1949 рр. був деканом геологічного факультету, у 1949–1951 рр. працював проректором, а у 1952–1963 рр. ректором університету. З 1969 р. до 1971 р. був директором Інституту геологічних наук (ІГН) АН УРСР. Починаючи з 1972 р. і до кінця життя обіймав посаду завідувача відділу регіональної та генетичної мінералогії Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР [36].

Наукові праці Є. К. Лазаренка присвячені загальним проблемам мінералогії, питанням класифікації та номенклатури мінералів, космічній і генетичній мінералогії [3; 35]. У фонді зберігаються монографії «Опыт генетической классификации минералов» (1979) і «Минералогия Приазовья» (1980), наукові статті й доповіді [12–15]. Також представлені відгуки на монографію «Послемагматические рудные поля и их классификация» М. А. Карасика (1960) та «Петрографія домезозойських осадочних порід Поділля» Л. Г Ткачука (1978) [16; 17].

Репрезентовано документи з науково-організаційної діяльності вченого: листування щодо рецензування дисертацій (1945–1978), листування, організаційні документи, записники, доповіді, які висвітлюють участь у вітчизняних і закордонних наукових форумах (1955–1977), сесіях Загальних зборів та Відділення наук про Землю АН УРСР (1958–1971), з’їздах Карпато-Балканської геологічної асоціації (1962–1978) [18–24]. Представлені документи, які висвітлюють діяльність як завідувача відділу і

директора ІГН АН УРСР, члена редколегії «Геологічного журналу» (1965–1976) [25; 26].

Зберігається значний масив епістолярних джерел ученого. Серед адресатів та кореспондентів Є. К. Лазаренка — професор, академік Угорської АН, Голова Угорського комітету Міжнародного союзу геологічних наук (IUGS) Е. Садецький-Кардос (УНР), професор Техаського університету в Остіні О. Інгерсон (США), професор Університету Кагосіма Н. Оба (Японія), професор Геологічного інституту Словацької АН В. Цамбел (ЧССР) [27–30]. Також представлено фотодокументи, що ілюструють діяльність Є. К. Лазаренка, зокрема фотопортрети й світлини, на яких ученого зафіксовано в робочому кабінеті, серед колег під час наукових форумів (1930–1976), у родинному колі: із дружиною Катериною Федорівною Лазаренко, доньками Євгенією та Наталією (1937–1972) [32–34].

Таким чином, проаналізувавши документи особового фонду академіка Є. К. Лазаренка, робимо висновок, що у фонді представлено документи, що стануть у пригоді дослідникам історії мінералогії, а також життєвого шляху та творчої діяльності вченого.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Президії НАН України. Особова справа акад. Є. К. Лазаренка. 101 арк.
2. Грицишин В. В. Академік Євген Лазаренко — видатний вчений ХХ століття // Географічна наука і освіта у вимірах ХХІ століття (присвячено 150-й річниці від дня народження Володимира Гнатюка) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Тернопіль, 13 трав. 2021 р.). Тернопіль, 2021. С. 10–14.
3. Євген Лазаренко — видатна постать ХХ століття : до 100-річчя від дня народження / упоряд.: О. Матковський, П. Білоніжка, В. Павлишин. Львів, 2012. 242 с.
4. ІА НБУВ. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 60. 33 Арк.
5. ІА НБУВ. Там само. Спр. 61. 14 Арк.
6. ІА НБУВ. Там само. Спр. 59. 2 Арк.
7. ІА НБУВ. Там само. Спр. 67. 9 Арк.
8. ІА НБУВ. Там само. Спр. 68. 15 Арк
9. ІА НБУВ. Там само. Спр. 78. 228 Арк.
10. ІА НБУВ. Там само. Спр. 73. 13 Арк.
11. ІА НБУВ. Там само. Спр. 80. 65 Арк.
12. ІА НБУВ. Там само. Спр. 27. 316 Арк.
13. ІА НБУВ. Там само. Спр. 29. 432 Арк.
14. ІА НБУВ. Там само. Спр. 32. 12 Арк.
15. ІА НБУВ. Там само. Спр. 43. 19 Арк.

16. ІА НБУВ. Там само. Спр. 45. 3 Арк.
17. ІА НБУВ. Там само. Спр. 51. 3 Арк.
18. ІА НБУВ. Там само. Спр. 95. 148 Арк.
19. ІА НБУВ. Там само. Спр. 104. 31 Арк.
20. ІА НБУВ. Там само. Спр. 113. 19 Арк.
21. ІА НБУВ. Там само. Спр. 117. 1 Арк.
22. ІА НБУВ. Там само. Спр. 122. 48 Арк.
23. ІА НБУВ. Там само. Спр. 123. 10 Арк.
24. ІА НБУВ. Там само. Спр. 125. 1 Арк.
25. ІА НБУВ. Там само. Спр. 132. 2 Арк.
26. ІА НБУВ. Там само. Спр. 119. 3 Арк.
27. ІА НБУВ. Там само. Спр. 135. 28 Арк.
28. ІА НБУВ. Там само. Спр. 136. 9 Арк.
29. ІА НБУВ. Там само. Спр. 138. 117 Арк.
30. ІА НБУВ. Там само. Спр. 139. 54 Арк.
31. ІА НБУВ. Там само. Спр. 141. 123 Арк.
32. ІА НБУВ. Там само. Спр. 55. 12 Арк.
33. ІА НБУВ. Там само. Спр. 56. 19 Арк.
34. ІА НБУВ. Там само. Спр. 57. 24 Арк.
35. Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Ч. 2. Додатки / Л. М. Яременко, Г. В. Індиченко, С. В. Старовойт; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2015. 1064 с.
36. Палій В. М., Храмов Ю. О., Богданов В. Л. (ред.). Національна академія наук України. Персональний склад, 1918–2018. Київ, 2018. 560 с.

УДК 02-051(477.54)Габель-Ющенко(092)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ БІБЛІОТЕКАРКИ МАРІЇ ГАБЕЛЬ-ЮЩЕНКО

Мамон Вячеслав Євгенович,
бібліотекар Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Розповідається про життєвий шлях революціонерки, бібліотекарки та діячки народної освіти Марії Габель-Ющенко. Розглядається її революційна та бібліотечна діяльність. Приділено особливу увагу питанню авторства її статей у періодичних виданнях педагогічної тематики.*

Ключові слова: *Центральна наукова бібліотека, Революція 1905 року, Педагогічна бібліотека у Харкові.*

Annotation. *It tells about the life path of the revolutionary, librarian and public education activist Maria Gabel-Yushchenko. Her revolutionary and library activities are considered. Special attention is paid to the issue of authorship of her articles in the pedagogical periodical.*

Keywords: *Central Scientific Library, Revolution of 1905, Pedagogical Library in Kharkiv.*

Марія Орестівна Габель-Ющенко народилася у 1886 р. в селищі Балаганськ Іркутської губернії. Її батьками були революціонери-народники польського походження Орест-Октавіан Мартинович Габель та Августина Станіславівна Габель, уроджена Сінькевич. У Балаганську Орест-Октавіан відбував заслання, пізніше до нього приїхала дружина зі старшою донькою Людмилою. У засланні народилися ще три доньки: Олена, Валерія та Марія — героїня нашої статті [19, арк. 7].

У 1887 р. закінчився строк висилки й родина Габелів переселилася до Харкова, де мешкав брат Ореста-Октавіана — фармацевт Модест-Станіслав [20, арк. 3]. Згідно з надзорними документами уже навесні родина Габелів прибула до Харкова [21, арк. 1–4], де за кілька років народилися син Георгій і молодша донька Маргарита. Орест працював у Варшавському страховому товаристві, а з 1903 р. став керівником його Харківського представництва [18, арк. 52–54]. Згодом матеріальне положення родини значно покращилося, і це дозволяло їздити на відпочинок та відправляти дочок у подорожі. Відомо, що сестри Габель подорожували на пароплаві «Імператриця Марія Федорівна» Волгою, відпочивали в Італії на березі озера Маджоре [14]. Також збереглася фотографія, датована 1895 р., де зображені представники родин Габелів та Кравцових у Професорському куточку Алушти [17]. Відомо, що з юнацьких років Марії її улюбленими поетами були Семен Надсон та Петро Якубович [18, арк. 55]. Певно, до улюблених поетів Марії можна також додати Федора Тютчева. В архівному фонді бібліотеки зберігається фотографія Марії, на звороті якої написаний вірш Ф. Тютчева «Слезы людские, о слезы людские…», а також дарчий напис невідомому адресату [17, арк. 9].

Марія навчалася у Другій жіночій гімназії [22, арк. 3] та на бібліотечних курсах Харківського товариства грамотності [8]. Для здобуття вищої освіти дівчину було зараховано до Лейпцизького університету, однак вона кинула навчання, щоб взяти участь у Першій російській революції [7]. Повернувшись до Харкова, Марія разом зі

старшою сестрою Людмилою вступають до складу бойової дружини В. О. Талаєва [13].

У 1907 р. Марію звинуватили у приналежності до Російської соціал-демократичної революційної партії та в роботі Харківського інформаційного бюро південних організацій. Кожний з обвинувачених мав свого захисника, у Марії ним був відомий юрист Леонід Якович Таубер. Розгляд справи закінчився 28 січня 1908 р., Марію засудили до тюремного ув'язнення строком на один рік, з урахуванням трьох місяців попереднього ув'язнення [9; 10].

Після відбуття покарання Марія навчалася на Вищих Жіночих курсах та не полишала революційної справи. За спогадами революціонерки Євгенії Миколаївни Адамович, у 1912 р. Марія (в авторки Маруся Габель) брала участь у зборах робітників та соціал-демократичної інтелігенції в Харкові, де обговорювалося створення нового журналу соціал-демократичного напрямку замість ліквідованого «Горожанина». На засіданні відбувся конфлікт між більшовичкою Є. Адамович та меншовиком-ліквідатором Володимиром Костянтиновичем Іковим. Невідомо, яку позицію зайняла Марія, але згідно з відомостями Є. Адамович В. Ікова підтримала більшість меншовиків-інтелігентів, які пізніше заснували журнал «Южная жизнь» [1; 7].

Навчання на Вищих Жіночих курсах було доволі успішним. У 1914 р. праця Марії отримує премію, її запрошують залишитись на курсах для продовження наукової діяльності. Однак після довгих роздумів і коливань вона відмовляється від пропозиції, бо «*наукова діяльність здається їй надто вузькою та односторонньо далекою від людей, від подій, які переживаються Європою у цей момент і не долучитися до яких вона не може*». [7, с. 308]

Згодом Марія брала участь у Жовтневій революції та Громадянській війні на боці більшовиків. З коментаря на звороті однієї з її фотографій, який нині зберігається в архівному фонді Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка відомо, що для порятунку одного з революційних діячів вона переходила лінію фронту. На жаль, про цей героїчний вчинок більше нічого не відомо [17, арк. 12]. Її внучатий племінник Георгій Коврайський розповів про один випадок, що стався з Марією під час Громадянської війни. Вона входила до складу більшовицьких військ, які захопили Крим, найімовірніше, була агітатором, що приїхали після захоплення. Серед полонених білих офіцерів вона знайшла свого двоюрідного брата Бориса Миколайовича Коврайського,

рідний брат якого Володимир протягом десяти років був членом правління Харківської громадської бібліотеки [16]. Попри всі намагання, Марія не змогла врятувати кузена від страти, але зберегла його обручку, яку згодом передала дружині Софії Павлівні, уродженій Григорович.

Паралельно з 1918 р. вона займалася науково-просвітницькою роботою: співпрацювала з журналом «Внешкольное образование», організовувала курси та виставку з позашкільної освіти. Про діяльність курсів була опублікована стаття Марії у вищезгаданому журналі [6]. Також вона організувала Педагогічну бібліотеку, яка станом на 1919 р. знаходилася на Садово-Куликовській вулиці. Коли влітку того ж року до Харкова увійшли війська Денікіна, Марія, боячись, що бібліотеку можуть пограбувати, чергувала там вдень та вночі [7]. Кілька років працювала завідувачкою цієї бібліотеки і, як було зазначено в некролозі, «*поставила її на відому наукову висоту*» [8, с. 1].

У повоєнні роки співпрацювала з журналом «Путь Просвещения», де складала список літератури з народної освіти [7]. Також працювала в Інституті праці, входила до складу його вченої ради, але тільки з дорадчим голосом [12]. Займалася організацією бібліотеки та Музею праці при інституті [7; 8]. У той час в Інституті формувався каталог, для якого велася «*систематична поточна реєстрація основних економічних та організаційно-господарських фактів щодо оглядів періодичного друку*» [12, с. 145–146] як вітчизняного, так і закордонного. Крім практичної роботи, співробітники інституту займалися розробкою методики ведення картотек. Можна припустити, що Марія, як досвідчений бібліотекар, брала участь у цій роботі.

Окрім бібліотечної справи, також працювала як спеціаліст-історик: у царські часи — у робітничих аудиторіях, а за радянських — у Харківському інституті народної освіти (ХІНО) [8].

Померла Марія Габель-Ющенко від тяжкої хвороби 30 березня 1923 р. [7, с. 308].

Ще за життя Марії Габель-Ющенко працівники Харківської Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) направили клопотання до Українського Головного управління професійно-технічної та спеціальної наукової освіти (Укрголовпрофобр) щодо присвоєння педагогічному відділу бібліотеки імені Марії Орестівни Габель-Ющенко. Колегія Укрголовпрофобру на засіданні від 6 червня 1922 р. постановила задовільнити це клопотання [23, арк. 102].

За що саме ще за життя вона була удостоєна такої шани? У виданні, присвяченому 200-річчю ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, розповідається про це перейменування, але зазначено, що відділ було названо на честь Маргарити Орестівни Габель, молодшої сестри Марії. У виданні посилаються на документ, який зберігається у Центральному державному архіві органів влади та управління України. Це виписка з протоколу вищезгаданого засідання, де йдеться саме про Марію Габель-Ющенко [2, с. 86–87].

У виданні сказано, що назву відділ отримав за успішну роботу М. О. Габель з упровадження міжнародної десятичної класифікації (МДК). Зазначається, що вона опублікувала детальний огляд та бібліографію щодо цієї проблеми [2]. Певно, йдеться про статтю «Вопрос о международной десятичной классификации в русской литературе», опубліковану в журналі «Путь к коммунизму» із зазначенням автора М. Габель і підписом М. Г. У цій праці розглядається історія десяткових класифікацій у Російській імперії, охарактеризовано всі течії в російській літературі та розгорнуто описано їх позиції. Наприкінці автор наводить бібліографію праць з цього питання. Зі статті видно, що її писав фахівець, який добре обізнаний з цього питання [5].

Зазначено, що М. О. Габель разом із Костянтином Рубинським розробили на основі МДК схему класифікації педагогічної літератури, найбільш затребовану на той час через створення системи педагогічної освіти. М. Габель та К. Рубинський разом перекатегоризували та переставили фонди педагогічного відділу за своєю схемою, а також розробили інструкцію для районних бібліотек за завданням Наркомату освіти [2].

В інших працях, присвячених К. Рубинському, авторкою яких була бібліотекознавець Ніна Михайлівна Березюк, про співпрацю К. Рубинського та М. Габель написано дуже лаконічно, не розкриваючи повне ім’я М. О. Габель [3, с. 80; 4, с. 79–80].

Можна припустити, що в книзі йдеться саме про Марію, бо, як уже згадувалося, у той час вона працювала у бібліотеці Інституту праці, в якій велася методична робота з каталогізації [12]. Також робота стосувалася педагогічної літератури, Марія була фахівцем у цій галузі й свого часу очолювала педагогічну бібліотеку [7; 8], яка згодом стала педагогічним відділом ЦНБ. Досить логічно, що відділ отримав назву на честь його засновниці та багаторічної очільниці.

Найімовірніше, стаття «Вопрос о международной десятичной классификации в русской литературе» була написана Марією, з некролога в газеті «Комуніст» відомо, що вона публікувала свої статті з бібліотечного будівництва у виданнях Головполітпросвіти [8], яким і був зокрема журнал «Путь к коммунизму». Однак ця стаття була включена до списку наукових праць Маргарити Габель, який зробила бібліограф Тамара Семенівна Раскіна. Вона зазначила, що цю працю описала за бібліографічними джерелами [15]. Можливо, вона не ознайомилася зі статтею, а знайшла згадку про неї в каталогах.

Дуже малоймовірно, щоб роботою з К. Рубинським та написанням статті займалася саме Маргарита Габель, яка на той час працювала науковим співробітником науково-дослідницької кафедри історії європейської літератури, і її праці були з зовсім іншої тематики [25]. Протягом 1921–1922 рр. вона прочитала кілька доповідей з літературознавства на засіданнях Історико-літературної секції Наукового товариства ХІНО, зокрема доповідь «Из наблюдений над композицией русских былин» [11, ст. 88].

Однак у цій версії є одне слабке місце: праця підписана М. Габель. На той момент Марія вже носила прізвище Габель-Ющенко. Свою статтю в журналі «Внешкольное просвещение» у 1918 р. вона підписала криптонімом М. Г-Ю. У 1922 р. в журналі «Наука на Украине» вона згадується як М. О. Габель-Ющенко [12, с. 146], однак у некролозі в газеті «Комуніст» її згадують і як М. Габель-Ющенко, і просто М. Габель. Також варто зазначити, що в автобіографії, яка зберігається в архіві Харківської державної академії культури, Маргарита Габель зазначає, що працювала також у сфері бібліотекознавства [24]. А ця стаття є єдиною серйозною працею Маргарити з бібліотекознавства, якщо не враховувати газетних публікацій.

Зараз неможливо з впевненістю сказати, хто був автором статті, отже це питання потребує додаткових досліджень. Одним із можливих способів розв’язання цієї проблеми є пошук авторизованого списку публікацій Маргарити Габель. Також варто зазначити, що профессор Ігор Якович Лосієвський у приватній розмові висунув ідею, що М. Габель міг бути колективним псевдонімом сестер. Ще одним невизначеним питанням щодо біографії Марії Габель-Ющенко є питання її подвійного прізвища. З аналізу джерел можна зробити висновок, що воно з’явилося у проміжку 1912–1917 рр. Найбільш ймовірно, що Ющенко — це прізвище її чоловіка. З джерел нічого невідомо про її шлюб, але можна припустити, що її

чоловіком був історик Григорій Іванович Ющенко, який разом з нею працював в інституціях Укрголовпрофобру.

Марія Габель-Ющенко зробила вагомий внесок у бібліотечну розбудову часів визвольних змагань та перших років радянської влади, однак в її біографії ще забагато білих плям і дослідження її діяльності буде продовжуватися.

Список бібліографічних посилань

1. Адамович Е. Восстановление подпольной большевистской организации в Харькове в 1911– 12 г. г. // Летопись Революции. 1924. № 1. С. 137–170.
2. Березюк Н. М., Левченко И. Г., Чигринова Р. П. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005). Харьков, 2006. 337 с.: ил., 26 л. ил.
3. Березюк Н. М. Отечественный библиотековед К. И. Рубинский // Научные и технические библиотеки. 1998. № 11. С. 74–84.
4. Березюк Н. М. К. И. Рубинский: библиотекарь, библиотековед, библиограф (1860–1930) : [биография; библиография]. Харьков: Тимченко, 2010. 320 с. Прил.: Репринт. изд. работ К. И. Рубинского; Фотоматериалы.
5. Габель М. Вопрос о международной десятичной классификации в русской литературе // Путь к коммунизму. 1922. № 8/9. С. 90–105.
6. Габель-Ющенко М. Клуб работников по внешкольному образованию при Харьковском Обществе Грамотности // Внешкольное просвещение. 1918. № 2. С. 52–54.
7. Габель-Ющенко М. О. Некролог. Работница на поприще народн. просв., ум. 30 марта 1923 // Путь Просвещения. 1923. № 4. С. 308.
8. Габель-Ющенко М. О. Некролог // Коммунист. 1923. 3 апр.
9. Дѣло объ информаціонномъ бюро // Южный край. 1907. 27 нояб. С. 5.
10. Дѣло объ информаціонномъ бюро южныхъ организацій // Южный край. 1908. 29 янв. С. 5.
11. Из деятельности научно-исследовательских учреждений // Наука на Украине. 1922. № 1. Стб. 47–86.
12. Институт труда // Наука на Украине. 1922. № 2. Ст. 144–246.
13. Кізченко В. І. Ткачук А. П. Діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності // Український історичний журнал. 1985. № 12. С. 81–87.
14. Некипелова Н. А. «…у памяти в гостях…», или Уроки Маргариты Орестовны // 25-й подъезд. Харьков, 2011. С. 17–22.
15. Раскіна Т. С. Штрихи до портрета М. О. Габель : до 100-річчя з дня народж. // Культура України : зб. ст. / Харків. держ. ін-т культури. Харків, 1994. Вип. 2. С.143–155. На с. 152–155 : списки публікацій з літературознавства, фольклору і неопублікованих праць М. О. Габель, а також підготовлених нею або з її участю бібліографічних покажчиків.

16. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918 : биобиблиогр. словарь. Харьков, 2016. 328 с.

17. Габель М. О. Документы семьи М. О. Габель (1893–1981 — 1860–1981) // ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Арх. фонди. Ф. 4. Од. зб. К4-82-329.

18. Габель М. О. Материалы к биографиям Ореста Мартыновича и Августины Станиславовны Габель : рукопись (автограф М. О. Габель) и машинописный текст. 1968 // ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Арх.фонди. Ф. 4. Од. зб. Р-51.

19. Гассельбринк В. О. Воспоминания В. О. Гассельбринк, обнаруженные после её смерти 27 окт. 1970 г. : рукопись. 1960-е гг. // ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Арх. фонди. Ф. 4. Од. зб. Р-52.

20. О состоящем под секретным надзором полиции австрийским подданным Оресте Габель // Державний архів Харківської області. Ф 69. Оп. 1. Спр. 116.

21. О состоящем под негласным надзором полиции супруге австрийского подданного Августине Габель // Там само. Ф 69. Оп. 1. Спр. 117.

22. О состоящей под секретным надзором дочери австрийского подданного Елене Габель // Там само. Ф 52. Оп. 4. Спр.1222.

23. Выписка из протокола № 95 заседаний коллегии Укрглавпрофобра от 6-го июня 1922 г. // Центральний державний архів органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1208. Арк.102.

24. Харківська державна академія культури. Архів. Особиста справа М. О. Габель.

25. Лосієвський І. С. Габель Маргарита Орестівна // Бібліотечна енциклопедія Харківщини. URL: https://libenc.korolenko.kharkov.com/istoriia-bibliotechnoi-spravy-kharkivskoho-rehionu/gabel-margarita-orestivna.

УДК 930.253(477.54-25)ЦДНТА:[528.9:004.9]]

ІНТЕРАКТИВНІ КАРТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ДОСВІД ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ

Андреєв Тимур Юрійович,
провідний архівіст Центрального державного
науково-технічного архіву України,
Україна, Харків

Анотація. *Охарактеризовано досвід Центрального державного науково-технічного архіву України зі створення інтерактивних карт. Розкрито основні способи створення, проблеми та перспективи онлайн-картографування.*

Ключові слова: *ЦДНТА України, інтегративна карта, електронна карта, проєкт «Мандруємо світом», проєкт «Мандруємо містами України», програма «Pano2VR», графічний редактор «Adobe Photoshop», сервіс «Google Analytic», застосунок «Google Maps Me».*

Annotation. *The experience of The Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine in creating interactive maps is characterized. The main types of creation methods, problems and prospects of online cartography are revealed.*
Keywords: *CSSTA of Ukraine, integrative map, electronic map, photocopies of documents, archival case, Travel the world, Travel the cities of Ukraine, Pano2VR, Adobe Photoshop, Google Analytic, Google Maps Me.*

Популяризація інформації, що відображена в документах, є одним із ключових напрямків діяльності архівів. Виклики, пріоритети та уподобання сучасного суспільства є стимулом перманентного пошуку рішень для оптимізації методів роботи з користувачами.

Одним із маркерів якісного та ефективного вебресурсу (офіційний сайт, сторінки у соціальних мережах, відео- та фотохостинги) є різноманітність медіаконтенту. Це впливає на кількісні показники цільової аудиторії: відвідування, фідбек, пропозиції та тематичні запити. Одним із видів цікавого, пізнавального контенту є карти.

Під поняттям «інтерактивна карта» автор має на увазі електронну карту, яка працює в режимі двосторонньої діалогової взаємодії людини (користувача) та комп’ютера і є візуальною інформаційною системою. Цей вид контенту дозволяє розміщувати фотокопії архівних документів з об’єктною та територіальною прив’язкою [1]. Інтерактивні карти за способом створення можна умовно розділити на два типи: створені за допомогою непрофільних офлайн-програм із подальшим розміщенням на вебсайтах; створені на основі систем онлайн-карт із подальшим оприлюдненням на вебресурсах посиланнями або HTML-кодом.

Перевагою сторонніх програм є можливість генерування унікального авторського дизайну проєктів, цільової орієнтованості отриманого результату, використання нестандартних елементів картографування, відсутність обмежень у типах та кількості медіаконтенту. Серед плюсів картографічних онлайн-платформ — простота створення, можливість нанесення на карту необмеженої кількості об’єктів, закріплення їх за точними географічними координатами. Реалізувати цей тип можна дистанційно та одночасно необмеженою кількістю учасників. Крім того,

карти, створені таким способом, оновлюються автоматично, тим самим не перевантажуючи сервер основного вебресурсу установи.

Станом на кінець червня 2022 року на офіційному сайті Центральнго державного науково-технічного архіву (ЦДНТА) України у розділі «Інтерактивні карти» доступні для перегляду онлайн-тематичні карти України та світу. Карта «Мандруємо містами України» [2] є географічною прив’язкою інтегрованих постів з офіційної сторінки ЦДНТА України у фейсбуці, які були опубліковані протягом 2021 – початку 2022 рр. у межах однойменної рубрики, присвяченої 30-й річниці Незалежності України.

Основною ідеєю проєкту була публікація добірок фотокопій документів, які зберігаються у фондах архіву з тематичною прив’язкою до адміністративно-територіальних одиниць України, де розміщуються об’єкти. Мета — наочно продемонструвати, що у фондах ЦДНТА України представлені документи з усіх областей нашої країни. Дизайн іконок ключових точок виконаний у вигляді офіційних айдентик областей, розроблених та рекомендованих до використання Міністерством культури та інформаційної політики України.

Основними елементами карти «Мандруємо світом» [3] є ключові точки, які візуалізують пости, інтегровані з офіційної сторінки ЦДНТА України у фейсбуці у межах однойменної рубрики. Основною ідеєю проєкту є публікація добірок фотокопій документів, акцент зроблений на територіальному принципі, по країнах розміщення об’єктів, відомості про які зберігаються у фондах. Станом на червень 2022 р. рубрика періодично оновлюється. Дизайн ключових точок виконаний у вигляді векторних зображень географічних меж країн. Слід зазначити, що фон карти та активні елементи є авторським проєктом, створеним співробітниками архіву за допомогою програми «Adobe Photoshop».

Однією з інтерактивних особливостей цієї карти є можливість зміни режимів на світлий/темний для зручного користування картою на різних типах пристроїв за різного рівня освітленості приміщення. Також на карті є функція вмикання/вимикання ефекту «сніг» для імітації зміни пори року для можливості адаптування карти під бажання користувача та зручності користування.

У картах до обох рубрик прив’язана активна кнопка електронної пошти архіву, натиснувши на яку, автоматично створюється лист, щоб користувачі мали змогу без зайвих зусиль надіслати запит до ЦДНТА України, якщо будь-які з представлених копій документів їх зацікавлять.

Інтерактивний контент є також у вигляді активних посилань на офіційний вебсайт та сторінки архіву у соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстаграм».

Співробітники архіву проводять аналітичну роботу цільової аудиторії проєктів: для отримання інформації про кількість відвідувань карти підключено до системи «Google Analytic».

Створено ці проєкти за допомогою програмного комплексу «Pano2VR», в основу покладено фотографії карт високої роздільної здатності, адаптованих до перегляду за допомогою вбудованого шаблону візуальної презентації «Плоский образ».

Слід зауважити, що, оскільки «Мандруємо містами України» — реалізований проєкт, надалі можливі лише дизайнерські оновлення, а «Мандруємо світом» станом на червень 2022 року перебуває у процесі підготовки, іконки країн будуть додаватися одночасно з оприлюдненням постів рубрики.

Таким чином, співробітниками ЦДНТА України у 2022 р. було започатковано використання інтерактивних карт як методу популяризації архівних документів. Проєкти представляють практичну цінність: інтерактивні карти можна використовувати у навчальних цілях, виявлення архівних документів у дослідницьких цілях тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Надыров И. О. Описание концепции интерактивной карты. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/opisanie-kontseptsii-interaktivnoy-karty-1.

2. Інтерактивна карта «Мандруємо містами України» // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/imap/.

3. Інтерактивна карта «Мандруємо світом» // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/imap1/.

УДК 02-051(477.54-25)Хавкіна:[02:355.01(100)"1914/1918"](091)

БІБЛІОТЕКА І ВІЙНА
(за матеріалами праць Л. Б. Хавкіної)

Капустіна Наталія Іванівна,
завідуюча кабінетом бібліотекознавства
ім. Л. Б. Хавкіної Харківської державної
наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка;
Ходарєва Юліана Владиславівна,
головний бібліотекар
кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *На матеріалах творчої спадщини видатної бібліотекознавиці Л. Б. Хавкіної з урахуванням кращого зарубіжного досвіду розкрито тему бібліотек у реаліях Першої світової війни.*

Ключові слова: *Л. Б. Хавкіна, читацькі групи, бібліотечне обслуговування, Американська бібліотечна асоціація, Харківська громадська бібліотека.*

Annotation. *The best foreign experience of libraries in the conditions of the First World War. The activities of American, British and French colleagues in the period 1914–1918, including the American Library Association, are disclosed. Materials from the works of the famous librarian L. B. Khavkina are used.*

Keywords: *L. B. Khavkina, history, war, culture, reading, reading groups, library service, American Library Association, Kharkiv Public Library.*

«Оголошення війни застало мене в Північній Америці, у розпал моєї кругової поїздки Сполученими Штатами з метою вивчення постановки там різних просвітницьких закладів», — так згадувала Любов Борисівна Хавкіна початок Першої світової війни, розв'язаної в липні 1914 р. [4]. Безперечна цінність професійної зарубіжної подорожі, здійсненої уродженкою Харкова, полягає не лише в отриманні нових знань і вмінь у галузі бібліотекознавства (вона закінчила літні курси бібліотечної школи в м. Олбані), але й знайомстві з кращим практичним бібліотечним досвідом, активній популяризації надбань вітчизняних книгозбірень серед зарубіжних колег.

Наприкінці навчання її запрошують прочитати лекції про стан бібліотечної справи на батьківщині, що вона із задоволенням і робить спочатку для слухачів школи м. Олбані, а згодом — слухачів школи м. Чотокви, а також виступити з доповіддю на з'їзді американських бібліотекарів, що проходив 7–11 вересня 1914 р. у м. Ітака, штат Нью-Йорк [4]. Тримісячна поїздка до Америки вплинула на формування її професійного світогляду, накреслила бібліотечні ідеали, до яких вона намагалася наблизити роботу вітчизняних книгозбірень, дала змогу познайомитися з багатьма видатними особистостями, контакти з якими підтримувалися протягом багатьох десятиліть.

Через воєнні дії повернення додому Європою стало неможливим, тому зворотний шлях виявився досить довгим — через Тихий океан, із відвідуванням Гонолулу та тривалою зупинкою в Японії [9]. Ці вимушені зупинки дозволили Любові Борисівні детально ознайомитися із закритим для європейських колег бібліотечним світом Азії, відвідати книгозбірні Японії. Враження та нові знання від відрядження, узагальнені нею в статтях та замітках у періодичній пресі, стали підґрунтям для підготовки видань «Нью-Йоркська публічна бібліотека», «Книга і бібліотека». Після повернення до рідного міста Л. Б. Хавкіна пише замітки з узагальнюючим підзаголовком «Бібліотеки та війна», в яких ділиться досвідом американських та французьких колег.

Зокрема, Французькою лігою освіти, діяльність якої полягала у вихованні громадян добрими республіканцями і гарними патріотами, у перші дні війни було сформульовано такі заходи та дії, рекомендовані всім філіям організації [6]. По-перше, віддавати власні приміщення під лазарети, надавати книги і збирати для поранених ілюстровані журнали. По-друге, організовувати палатки і продовольчі пункти для дітей військових запасу. По-третє, виготовляти теплий одяг для солдатів, залучати до товариства військової підготовки новобранців призову 1916 р. По-четверте, втішати і підтримувати родини захисників, які загинули на полі бою. Любов Борисівна звертає увагу і на такий аспект, як моральне та громадянське виховання дітей, що в умовах війни стає важливим напрямом роботи освітян.

Щодо США, то бібліотекарі знайомили публіку з матеріалами, пов'язаними з війною; складали рекомендаційні списки (reading-lists) вибраних та нових книг про війну та мир, країни — учасниці війни;

організовували виставки, де крім видань були представлені карти Європи та окремих театрів воєнних дій, портрети правителів, головнокомандувачів армій, окремих героїв війни, малюнки та графіки, що ілюстрували поточні події. Бібліотеки надавали допомогу учням, ученим, письменникам і журналістам з підбору необхідної літератури. Своєчасно готувалися списки видів та малюнків міст тих країн, що воюють, із наявних у книгозбірнях видань, надавалися в користування окремі столи в читальних залах, поповнювалися папки і коробки з газетними вирізками про поточні та актуальні події.

Водночас активну діяльність із забезпечення фронтів книгами і журналами розгорнула Американська бібліотечна асоціація (далі АБА). Детально цей досвід Л. Б. Хавкіна розглянула та узагальнила у брошурі «За рубежем: досвід воєнно-бібліотечної роботи», що вийшла друком значно пізніше (у 1928 р.), проте і нині залишається цінним джерелом відомостей для ефективного та швидкого військово-бібліотечного обслуговування [5].

Основними напрямами бібліотечної роботи стали організація збору, поширення та пропаганда творів друку, логістичне забезпечення, робота з книгою на фронті та в госпіталях, обслуговування військовополонених у таборах. Першочерговим завданням з моменту вступу США у війну стала організація в складі АБА особливого військово-бібліотечного комітету, громадський збір коштів за передплатою і збір книг. Загалом уся організація бібліотечної справи в шпиталях та військах за дорученням спеціальної комісії Військового міністерства з табірного навчання покладалася на АБА. Штаб-квартирою стала Бібліотека Конгресу США, що займалася керівництвом військово-бібліотечного обслуговування на чолі з директором, відомим і впливовим бібліотекознавцем Гербертом Петнемом. Крім контролю діяльності за обслуговуванням армій Антанти, формуванням фондів із ретельним бухгалтерським обліком, довідково-консультаційної роботи здійснювалося організаційно-управлінське керівництво (відбувалися наради членів комітету і бібліотечних працівників), безпосередня взаємодія з різними відомчими структурами та державними організаціями, що також знаходилися у Вашингтоні.

Серед намічених і реалізованих завдань виокремимо основні. По-перше, організація системи пунктів прийому літератури з подальшою пересилкою до центру, в якому відбувався перерозподіл. Збором

книжкових пожертв займалися місцеві книгозбірні, які також надсилали до комітету власних висококопрофесійних фахівців строком до двох місяців зі збереженням зарплатні. По-друге, виважена політика комплектування фондів. Ретельний відбір книг на етапі збору від населення та закупівель, врахування читацького попиту з військових частин, зокрема опитувань виїзними інструкторами, організація дублетного фонду. Максимальне скорочення накладних витрат за принципом «кожний зекономлений долар — додаткова книга для фронту». По-третє, спрощена обробка книг, класифікація наукової літератури за великими розділами і вже з готовим каталогом. По-четверте, будівництво спеціальних приміщень під бібліотеки за рахунок Фонду імені Карнегі — 32 лагерні одноповерхові будівлі з дерева за 10 тис. доларів кожна, що містили велику залу з абонементом та читальнею і дві житлові кімнати. Вони будувалися за типом казарм, що були поширені в американській армії, неподалік від таборів і шляхів сполучення. Витрати на опалення та освітлення таких бібліотек оплачувало військове відомство. По-п’яте, використання поряд із побудованими стаціонарними бібліотеками пересувних книгозбірень, у т. ч. полкових для офіцерського складу, системи міжбібліотечного абонементу (замовлень із найближчої до дивізії бази), забезпечення відкритого доступу до фондів. Ушосте, залучення для завідування бібліотеками в військових таборах волонтерів-добровольців та помічників (за окрему платню); мобілізація кращих бібліотечних кадрів для налагодження військових бібліотек на європейському фронті; чуйне ставлення до читацьких запитів та їх швидке і точне виконання. Врешті, логістичне забезпечення — відкриття 6 власних транспортних контор на корабельних пристанях для завантаження книг, що надсилалися до Європи.

На потреби бібліотек відгукнулися різні організації та установи. Так, крім видавців, що надавали 50% знижку на закупівлю літератури, університети та курси заочного навчання надсилали безкоштовно всі свої видання, а пошта безоплатно й централізовано надсилала пожертвувані населенням газети та журнали до бази АБА в Європу (крім платні за марку в 1 цент). Об’єднання зусиль бібліотечної асоціації з 6 просвітницькими організаціями виявилося дуже плідним: це дозволило збільшити розміри зборів книг, значно полегшило їх транспортування на фронт. Через власну базу в Парижі та 14 районних в інших пунктах відбувався подальший

перерозподіл книжкових фондів, що також сприяло ефективному та швидкому забезпеченню військ книгою.

Отже, бібліотека часто ставала єдиним місцем, де можна було врятуватися від туги і молебнів, отримати найсвіжішу інформацію про хід бойових дій, окремі знання з різних прикладних дисциплін, опанувати різні мови, підвищити власну кваліфікацію, підняти настрій, полегшити фізичні страждання, перебороти нудьгу, підняти бойовий дух тощо. Дуже швидко книги знаходили власних читачів на приморських базах, прифронтових територіях, у бараках і наметах, шпиталях, перев'язувальних пунктах, місцях розквартирування військ. Крім того, команди кораблів, що займалися перевезенням до Європи скринь з пересувними комплектами видань, мали право їх читати, а це, у свою чергу, також збільшувало читацьку аудиторію.

Результатом здійсненої під час війни діяльності АБА Л. Б. Хавкіна вважає розвиток нових видів бібліотечної роботи в шпиталях, військовому і торговому флотах, організацію відповідних установ, появу нових форм консультаційної допомоги читачам, розширення мережі сільських (у США) та відкриття нових бібліотечних закладів і школи (у Франції).

Порівняно з досягненнями американських колег, англійські бібліотекарі мали значно менші успіхи. Це пояснюється відсутністю на початковому етапі належної організації праці, висококваліфікованих кадрів, здійсненням безрозбірливого збору книжкового непотребу від населення. Згодом було організовано штаб-квартири в Лондоні та Генуї, створено додаткову благодійну групу з числа сановників, що займалася облаштуванням табірних бібліотек. Крім сухопутних військ, книгами забезпечувалися морські бази північного флоту. Було організовано бюро освіти для військовополонених, яке за офіційною домовленністю мало змогу надсилати літературу в військові табори в Німеччині, Австрії, Голландії, Турції, Болгарії (52 мовами для 600 концентраційних таборів та інтернатів для полонених), передусім на допомогу самоосвіті, для підвищення професійної кваліфікації чи підготовки до іспитів, перерваних війною. Новостворені товариства, школи та видавництва для сліпих в Англії та Франції охоплювали потреби такої читацької аудиторії, як люди з вадами зору («Гуртожиток Св. Дункана для сліпих солдатів і матросів», школи «Маяк Франції», «Бордоський маяк», «Колесо»).

Активно друкувалися звернення та заклики щодо пожертвування книг в англійських та канадських газетах, на які відгукнулися школи, артисти та різні установи: видавництва, благодійні та біблійні товариства, Червоний Хрест, зокрема з англійських домініонів — Австралії, Нової Зеландії, Канади, Мадейри, Південної Америки та ін. Для збору книг і грошей використовувалися різноманітні заходи: мітинги з виступами видатних ораторів та учасників; звернення, оголошення, «особисті атаки» у поштових відділеннях; книжкові кошики в готелях; особисті звернення до нових квартирантів агентств із перевезення меблів; друк на рахунках великих крамниць відповідних закликів; роздача відвідувачам кінотеатрів та театрів малюнків з вояками, які читають, та які без книги нудьгують; театральні агітаційні вистави. Поштовим відомством безкоштовно пересилалися всі книжкові посилки. Великим попитом користувалися альбоми з малюнками з газет та журналів, ідею яких запропонував відомий письменник Р. Кіплінг, для виготовлення яких відгукнулося багато добровольців.

Війна, безсумнівно, значно вплинула на усе суспільно-політичне життя країн-учасниць Антанти, постали нові виклики та загрози, які вимагали своєчасних і ефективних рішень, зокрема і від закладів освіти та культури. Особливо напруженим було становище на європейському континенті, насамперед у Східній Європі, де безпосередньо велися бойові дії. Досить скоро Л. Б. Хавкіна починає активно запроваджувати досвід іноземних колег в організацію роботи вітчизняних бібліотек, читати лекції на різних курсах, інформувати читачів американського The Library Journal про стан справ.

З початком війни Харківська громадська бібліотека (ХГБ, нині — Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка; ХДНБ) надавала допомогу сім’ям мобілізованих службовців, підвищувала платню персоналу, частина прибутків від лекцій і концертів перераховувалася на користь воєнних потреб, для лазаретів було видано 50 безкоштовних абонементів, готувалися рекомендаційні списки книг з країнознавства, збільшено кількість передплачених популярних журналів для її відвідувачів [3].

«*Безумовно, умови війни вплинули на весь хід життя. Скрізь є госпіталі — у всіх громадських будівлях, у багатьох школах, у деяких приватних будинках*», — Л. Хавкіна відверто пише про це, як і про те, що

через відсутність вільного місця в університеті лекційні заняття проводяться на свята і у вихідні. І якщо цілий поверх Московського міського народного університету ім. А. Шанявського було відведено під госпіталь, то ХГБ цієї долі вдалося уникнути. Таке майбутнє чекало на книгозбірню наступного, 1915 року, тому Любов Борисівна активно долучилася до зусиль членів Правління ХГБ [2] з лобіювання просвітницької, культурної місій бібліотеки і недопущення примусового переобладнання приміщення під лазарет для військових. У ХГБ планувалося звільнити будівлю у тижневий строк, в її книгосховищі планувалося облаштувати склад білизни, в абонементному залі — канцелярію, у читальній залі — палати для поранених) [3]. Однак розголос, який отримав цей випадок у пресі, та рішучий захист з боку керівництва закладу посприяли відміні цього рішення.

З листа Л. Хавкіної у The Library Journal стають зрозумілішими відчуття, що хвилювали суспільство: існує потужний рух з організації допомоги, освіти та відпочинку для дітей військових [8]. Організовано курси (в листопаді 1914 р., січні 1915 р.) в Московському міському народному університеті імені А. Шанявського для підготовки соціальних працівників. Один із випускників бібліотечних курсів організував у Вільно «бібліотечну неділю» для військових бібліотекарів, під час яких читалися лекції. Крім виконання обов’язків секретаря бібліотечних курсів, Любов Борисівна з оптимізмом та притаманним їй ентузіазмом готує список книг з англійськими анотаціями, керівництво для сільських бібліотек, звертається до громадськості з відкритими листами із закликом допомоги. Вона наголошує на тому, що культура і бібліотечна справа залишаються особливо важливими у воєнний час, для них починається нова ера. Народні будинки, в яких співіснують музеї, бібліотеки, в яких читаються лекції, організовуються гуртки для читання, мають стати тим місцем, де населення матиме всі умови як для освіти, так і для відпочинку.

Не менш важливим ставало поширення знань та інформування щодо подій на фронті, зокрема шляхом придбання достатньої кількості газет, забезпечення доступу до них поза читальними залами, використання мап воєнних дій, підготовки списків літератури з окремих тем; задоволення цікавості щодо війни, заповнення дозвілля — проведення бібліотечних читань для дорослих та розповіді для дітей. У зв’язку з появою біженців загострилася потреба в придбанні газет і журналів рідною мовою для нової

категорії відвідувачів бібліотек. Розглядаючи бібліотеку як центр позашкільної освіти, бібліотекознавиця вкотре підкреслює необхідність проведення курсів позашкільної освіти, лекцій з бібліотечної справи, вивчення внутрішньої бібліотечної роботи, ознайомлення з книгами і засобами їх популяризації серед читачів, запровадження посади інструктора з бібліотечної справи. Серед нововведень у вітчизняних закладах Л. Б. Хавкіна називає такі форми позашкільної просвітницької роботи, як науковий кінематограф, лекції виїзних лекторів, пересувні виставки, народний спів [7].

У воєнну пору відбулося часткове впровадження принципу громадськості в роботу книгозбірень — земствами розроблено проєкти статутів бібліотечних рад, здійснювалася діяльність кооперативів з організації просвітницьких заходів, збільшилася кількість статей з бібліотечної справи в загальних та педагогічних журналах. Однак, негативною тенденцією стало закриття бібліотек (у т. ч. Луганської громадської, Уманської єврейської та ін.), жорстка цензура (наприклад, заборона придбання французьких газет та журналу «Исторический Вестник» в Керченській Олександрівській гімназії). Як відповідь на розпорошеність бібліотечних зусиль почали з'являтися нові бібліотечні товариства, проте залишалися відкритими питання проведення другого загальнодержавного бібліотечного з'їзду і реформування бібліотечного законодавства.

Підписання Брестського миру не завершило, а продовжило воєнне протистояння, що набуло розмаху громадянської війни, але й за цих умов не припинялася бібліотечна робота на передовій. Хоча розтягнутість фронтів не дозволила створити бібліотеки у дрібних військових частинах, почали з'являтися пересувні книгозбірні з базами у дивізіях і бригадах. Військові отримали комплекс масових клубних форм. Набули поширення книгоноші, голосні читання, літсуд, вечори книги, інсценування, карнавал, тлумачення незрозумілих слів, ведення зошитів для записів відгуків читачів про книги тощо.

Любові Борисівні довелося стати свідком двох світових воєн, відчути тяготи воєнного стану, окупації, проте вона залишалася вірною власній натурі та вдачі, з вірою в краще. Бібліотекознавиця не полишала займатися науковою працею ні в холод, ні в голод, ні в часи смертельної небезпеки, свідченням чого стала її монографія «Зведені каталоги (історія, теорія,

практика)», за яку їй згодом було присуджено науковий ступінь доктора педагогічних наук без захисту дисертації; укладені словники бібліотечно-бібліографічних термінів чотирма мовами. Уже після завершення війни вона, нагороджена медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» [1], з не меншим ентузіазмом взяла участь у відновленні книжкових фондів, зокрема рідної бібліотеки.

Отже, незважаючи на всі перешкоди — війну, важку хворобу, безгрошів'я, відсутність евакуйованої машиністки, прогресуючу глаукому та вже поважний вік, — Л. Б. Хавкіна продовжувала старанно працювати і зовсім не випадково, монографію, надруковану в 1943 р., присвятила рідній Батьківщині. Ця самовіддана віра в сили та потенціал власної країни може надихати і нас на шляху до майбутньої Перемоги.

Список бібліографічних посилань

1. Актуальна спадщина Любові Борисівни Хавкіної : меморіал. проєкт / Кабінет бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка ; авт. ідеї та координатор проєкту Н. І. Капустіна, вик.: Н. І. Капустіна, О. В. Непочатова, Н. В. Петренко, Ю. В. Ходарєва. Харків, 2021. URL: https://sites.google.com/view/havkina-150/memorialnyj-proekt.

2. Судьба библиотеки (Письмо из Харькова) : [против предполагаемой реквизиции здания ХОБ под лазарет] // Речь. 1915. 19 сент. С. 5–6.

3. Танько О. І. «Зразкова і найбільш видатна» // Бібліотека в історичному просторі трьох епох. Харків, 2011. С. 36–59.

4. Хавкина Л. Б. Библиотеки и война // Школа и жизнь. 1914. № 52. С.1–3.

5. Хавкина Л. Б. За рубежом : опыт военно-библиотечной работы. Москва ; Ленинград, 1929. 67 с.

6. Хавкина Л. Б. Французское учительство и война // Школа и жизнь. 1914. № 48. С. 2–3.

7. Хавкина Л. Б. 1915 год в жизни наших библиотек // Школа и жизнь. 1916. № 9. С. 1–4.

8. [Haffkin-Hamburger L.]. Russian Library Conditions : [з листа від 16.04.1915] // The Library Journal. 1915. Vol. 40, № 11. P. 798–799. URL: https://archive.org/details/libraryjournal40ameruoft/page/798/mode/2up.

9. Haffkin-Hamburger : [про відвідування Л. Б. Хавкіною Японії] // The Library Journal. 1914. Vol 39, № 12. P. 920. URL: https://archive.org/details/libraryjournal39ameruoft/page/920/mode/2up.

УДК 008:[02+069+930.25]]:[347.78:061.1ЄС]]

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ БІБЛІОТЕКАМИ, МУЗЕЯМИ, АРХІВАМИ — РЕАЛІЗАЦІЯ ДИРЕКТИВИ ЄС ПРО АВТОРСЬКЕ ПРАВО НА ЄДИНОМУ ЦИФРОВОМУ РИНКУ

Литвинова Лариса Анатоліївна,
завідуюча сектором Національної
бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,
кандидат наук із соціальних комунікацій;
Пономаренко Зінаїда Олексіївна,
молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто новий виняток з авторського права про збереження фондів, який дозволяє бібліотекам та іншим установам культурної спадщини ЄС (архіви, музеї) робити резервні копії об'єктів, що постійно перебувають у їх колекціях, та вільно конвертувати формати таких копій, що дає довгоочікувану впевненість у проєктах оцифрування, у т. ч. і в межах транскордонного співробітництва.*

Ключові слова: *авторське право ЄС, збереження культурної спадщини, установи культурної спадщини, єдиний цифровий ринок.*

Annotation. *A new exception to copyright on the preservation of holdings is considered, which allows libraries and other EU cultural heritage institutions (archives, museums) to make backup copies of objects permanently in their collections and to freely convert the formats of such copies, giving long-awaited certainty to creation of digitization projects, including within the framework of cross-border cooperation.*

Keywords: *EU copyright, preservation of cultural heritage, cultural heritage institutions, digital single market.*

Бібліотеки, музеї, архіви відіграють життєво важливу роль у захисті історії України та популяризації нашої культури. Їх діяльність підтримується, серед іншого, правами Хартії основоположних прав Європейського Союзу на свободу вираження поглядів та інформації (ст. 11) і свободу мистецтва та науки (ст. 13) [1]. Забезпечення збереження і доступності творів та інших об'єктів зі своїх колекцій для нинішнього та майбутніх поколінь завжди було основною місією цих інституцій. Для виконання цієї місії бібліотекам та іншим установам культурної спадщини

потрібна чітка правова база, адаптована до цифрової доби. Вкрай важливо мати законодавство, що дозволяє інститутам культурної спадщини робити необхідні кроки для виконання своїх обов'язків та досягнення суспільних цілей.

Національні положення іноді накладають необґрунтовані обмеження на діяльність бібліотек, музеїв, архівів щодо збереження; наприклад, забороною відтворення онлайн-творів або ліцензійних творів шляхом виключення цифрового відтворення або дозволу інших дій, що порушують авторські права, лише за виняткових обставин. У зв'язку з цим слід вітати запровадження обов'язкового винятку, захищеного від порушення договірних зобов'язань, введеного ст. 6 Директиви (ЄС) 2019/790 про авторське право і суміжні права на єдиному цифровому ринку (Директива DSM) [2].

Процес збереження твору чи іншого об'єкта, що знаходиться в колекції установ культурної спадщини, може вимагати відтворення, а отже, дозволу відповідних правовласників. Цифрові технології пропонують нові засоби збереження культурної спадщини, що також створюють нові проблеми (п. 25 Преамбули Директиви DSM). Зважаючи на це, було запропоновано адаптацію існуючої правової бази, передбачивши обов'язковий виняток з права на відтворення, шляхом включення його до ст. 6 Директиви DSM. Тобто, гарантування відсутності будь-яких перепон під час створення резервних копій для бібліотек, архівів і музеїв є не просто можливістю, а обов'язковим виконанням для держав-членів ЄС.

Ст. 6 Директиви DSM встановлює широку свободу копіювання творів з метою їх збереження в державах-членах ЄС. У п. 27 Преамбули Директиви DSM вказано деякі потенційні причини для цього — усунення ризику того, що старі технології більше не працюють або з метою страхування. Цей перелік не є вичерпним. Інакше кажучи, установам культурної спадщини не слід чекати, поки твір опиниться під загрозою зникнення, перш ніж робити копії або організовувати виготовлення копій відповідно до ст. 6. Дуже широке визначення «з метою збереження» означає, що буде охоплено більшу частину архівної діяльності установ культурної спадщини.

Бенефіціарами згаданої статті є установа культурної спадщини (cultural heritage institution — CHI), яка визначається ст. 2(3) Директиви DSM як «загальнодоступна бібліотека або музей, архів, або установа зі збереження кіно- або аудіоспадщини». Це визначення також включає

національні бібліотеки та національні архіви, освітні установи, дослідницькі організації та організації державного мовлення (п. 13 Преамбули). Цей перелік не є вичерпним, і поняття «установа культурної спадщини» слід тлумачити широко як інституція, що охоплює місцеві та регіональні, а також національні установи, приватні та комерційні, громадські організації, діяльність яких спрямована на збереження творів та інших об’єктів, що охороняються авторським правом.

У ст. 6 також зазначається, що установи культурної спадщини повинні мати можливість робити копії у будь-якому форматі, на будь-якому носії та з використанням якої завгодно технології. Кількість копій не обмежена, хоча це має бути зроблено лише в обсязі, необхідному для збереження загалом. Резервні копії можуть бути зроблені коли завгодно (п. 27 Преамбули).

Установи культурної спадщини, які не мають технічних засобів або їм не вистачає експертних знань в оцифруванні, можуть «покладатися на третіх осіб, які діють від їхнього імені та під їхню відповідальність, включаючи тих, які базуються в інших державах-членах, для виготовлення копій» (п. 28 Преамбули). Таке доповнення забезпечує можливість спільного використання обладнання для оцифрування через транскордонні мережі та дозволяє залучати зовнішніх підрядників під час створення резервних копій. Директива DSM не говорить, що має відбуватися з копіями, зробленими під час цього процесу. Однак зрозуміло, що ризики втрат зменшуються, якщо ці копії не зберігаються на одному сервері, який може бути пошкоджений або знищений. Тому очевидно: краще зберігати цифрові копії на різних сайтах або в хмарному середовищі. Таке роз’яснення забезпечує можливість працювати в правовому полі для збереження спадщини на транскордонному просторі, оскільки в минулому таке співробітництво ускладнювалося неузгодженістю між законами та невизначеністю щодо їх законності загалом.

Для збереження фондів установ культурної спадщини виняток згідно зі ст. 6 Директиви DSM дозволяє робити резервні копії творів та інших об’єктів, що постійно перебувають у їх колекціях. Твори та інші об’єкти вважаються такими, що постійно перебувають у колекції установ культурної спадщини, якщо копії знаходяться у власності або постійно зберігаються у цій установі, наприклад, «шляхом передачі права власності або ліцензійної угоди, зобов’язань щодо обов’язкового примірника або домовленостей про постійне зберігання» (п. 29 Преамбули). Ці умови слід вважати виконаними, якщо установа культурної спадщини отримала копію

твору або іншого об'єкта за ліцензією чи угодою про відкритий доступ (наприклад, за ліцензією Creative Commons), або якщо твір чи інший об'єкт належить або зберігається для установи на сторонньому сервері.

У п. 26 Преамбули Директиви DSM наголошується, що відсутність узгодженого підходу до винятків та обмежень з метою збереження призвела до неефективного використання ресурсів установами культурної спадщини, що може мати негативний вплив на збереження культурної спадщини. Відповідно, при розгляді питання застосування ст. 6 Директиви DSM слід враховувати необхідність не обтяжувати такі інституції зайвими витратами.

Відповідно до положень ст. 6 установам культурної спадщини дозволяється ігнорувати умови контракту, в яких йдеться про те, що їм не дозволяється робити копії для збереження, також вони можуть виконувати національні процедури для усунення або обходу заходів технічного захисту. Положення ст. 6 Директиви DSM є довгоочікуваним доповненням до європейського законодавства, що забезпечує покращення та гармонізацію винятків щодо збереження культурної спадщини на всій території ЄС. Новий виняток гарантує, що бібліотекам та іншим установам культурної спадщини буде дозволено:

– робити резервні копії всіх творів та інших об'єктів зі своїх колекцій (за допомогою відповідного інструменту, засобів чи технології збереження, у будь-якому форматі або на будь-якому носії, у необхідній кількості, у будь-який момент «життя» твору);
– транскордонне співробітництво;
– покладатися на третіх осіб для виготовлення копій;
– створювати транскордонні мережі збереження, які забезпечують ключові засоби для здійснення оцифрування економічно ефективним способом;
– стежити за тим, щоб договірні положення та заходи технологічного захисту не заважали збереженню творів.

Використовуючи переваги нових методів збереження об'єктів у цифровому вигляді, нове правило дозволить зберегти культурну спадщину ЄС та сприятиме доступу до неї майбутнім поколінням.

Список бібліографічних посилань

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union 2000/C 364/01. URL : https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

2. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN#d1e822-92-1https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN.

УДК 028:002.2=161.2]:316.7

ЧИТАЦЬКИЙ ПОПИТ НА ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лісова Ірина Володимирівна,
провідний бібліотекар Національної
бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого,
Україна, Київ

Анотація. *Розглядаються декілька соціологічних досліджень рівня популярності сучасної української книги серед користувачів бібліотек, а також розвідки щодо виявлення читацьких пріоритетів і ступеня задоволеності читацького попиту сучасними бібліотечними фондами.*

Ключові слова: *соціологічні бібліотекознавчі дослідження, видання українською мовою, користувачі бібліотек, читацькі потреби, публічні бібліотеки України.*

Annotation. *The article considers some sociological studies of the level of popularity of modern Ukrainian books among library customers, as well as searches for identifying readers' priorities and the level of meeting to readers' demand with the present library collections.*

Keywords: *sociological library studies, publications in Ukrainian, library customers, readers' needs, public libraries in Ukraine.*

Книга завжди була найбільшою інтелектуальною цінністю людства. Саме через книгу людина залучається до національної культури, тому одним із пріоритетних напрямів діяльності публічних бібліотек України є популяризація української мови й української книги як елемента національної самосвідомості.

Повномасштабне вторгнення російських окупантів на територію України стало поштовхом для усвідомлення необхідності актуалізації фондів публічних бібліотек України, спонукало до ґрунтовного вивчення стану задоволення читацьких потреб користувачів бібліотек

україномовними виданнями та пошуку шляхів покращення роботи з популяризації сучасних українських авторів, піднесення ролі української книги в житті українців. Метою цієї публікації є аналіз соціологічних досліджень, що проводилися публічними бібліотеками України протягом останніх років з цієї тематики.

У 2017 р. співробітниками Хмельницької ОУНБ було проведено загальнообласне дослідження «Інтереси і захоплення користувачів сучасною книгою українською мовою», метою якого було дослідити ставлення до читання користувачів бібліотек Хмельниччини, їх уподобання, підняти престиж книги і читання, зокрема сучасної книги українською мовою. Предметом дослідження стали потреби респондентів у сучасній літературі українською мовою, а також автори та жанри, яким надають перевагу.

У дослідженні взяли участь користувачі бібліотек області. Найбільша кількість респондентів (16%) — це працівники освіти, 14% — учнівська молодь, 11% респондентів — пенсіонери, які, як свідчить практика, є найбільш читаючою категорією. Також вони є постійними відвідувачами і найбільш активними користувачами послуг бібліотек і потребують у своїй повсякденному житті різноманітної інформації, що можна тут отримати.

Відповіді респондентів показали, що улюбленими жанрами для читання є прозові епічні твори (77%), зокрема романи: детективні, історичні, пригодницькі, любовні, соціально-побутові, соціально-психологічні. Улюбленими письменниками респондентів є Люко Дашвар, Світлана Талан, Марія Матіос, Андрій Кокотюха, Ірен Роздобудько, Володимир Лис, Ніна Фіалко, Василь Шкляр, брати Капранови, Ліна Костенко, Валентин Чемерис, Марина та Сергій Дяченки та ін. Дослідження свідчить, що користувачі бібліотек Хмельниччини добре знайомі з творчістю сучасних українських письменників, але орієнтуються лише в художній літературі. Наукові та науково-популярні видання українською мовою респондентами не відзначалися [2]. За результатами дослідження бібліотеки області почали активніше замовляти книги різноманітної тематики українською мовою. Річні звіти засвідчують, що україномовні книги складають від 70 до 80% серед нових надходжень до бібліотечних фондів публічних бібліотек області.

З метою виявлення популярності сучасної української книги та визначення пріоритетів молоді серед українських письменників працівники Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва (нині — імені

Валентина Отамановського. — *Прим. ред.*) в 2019 р. провели дослідження «Українське слово. Що читаєш, молодь?». Предметом опитування студентської молоді — користувачів бібліотеки — стала сучасна українська книга, визначення її місця в їхньому житті.

Дослідження дало змогу з'ясувати інтерес молоді до українського слова, книги та сучасних українських авторів. На запитання: «Що для вас означає читання?» 53% респондентів відповіли, що це — один із важливих засобів самовдосконалення та розвитку, 28% вважають читання можливістю відійти від повсякденних проблем і знаходять у ньому душевне заспокоєння, 25% за читанням проводять вільний час і лише 1% респондентів не читають книг взагалі і не вважають таке заняття за потрібне.

Свій інтерес до читання сучасної української художньої літератури підтвердили лише 55% респондентів, а 41% взагалі не цікавиться такою літературою. Запитання анкети: «З творчістю якого сучасного українського письменника ви знайомі?» дало змогу визначити рейтинг найбільш відомих сучасних українських авторів. Не надали відповіді на запитання 31% респондентів [1, с. 27]. Результати дослідження показують, наскільки низьким є рівень популярності сучасної української книги серед студентів. Молодь практично не знайома з сучасним літературним процесом, не цікавиться українськими авторами, а мотивація до читання сучасної української літератури є вкрай низькою.

З метою пошуку ефективних шляхів для подальшого удосконалення роботи з якісного задоволення зростаючих запитів і потреб користувачів на українськомовні видання Черкаською ОУНБ ім. Тараса Шевченка у 2019 р. проведено локальне соціологічне дослідження «Читацький попит на українськомовну книгу та стан його задоволення у відділі абонемента». Об'єктом дослідження став читацький попит і запит на україномовну книгу, а предметом — повнота та якість задоволення читацьких запитів. Результати дослідження показали, що видання українською мовою читають 88% опитаних, з них 44% — постійно. Щодо читання української книги в сім'ї, то 42% вказали, що читають постійно, 50% читають, але мало, 8% не читають взагалі. Українською художньою літературою цікавляться 90%, постійно читають 54%, 36% читають, але мало, не читають взагалі 10%. Художні твори зарубіжних авторів у перекладах українською мовою читають 72% [4, с. 12].

Важливо було дослідити, чи цікавляться користувачі українськомовними виданнями галузевого характеру (тематичний попит).

Аналіз відповідей показав, що перелік тем досить широкий і охоплює практично всі галузі знання. Найменш затребуваними є видання з технічних наук, проте популярні — з інформаційних технологій та сільського (присадибного) господарства. Щодо задоволення читацьких запитів на видання українською мовою, то 40% опитаних отримали все, чим цікавилися, 42% — майже все, 12% отримали лише половину замовленого. Це демонструє досить високий рівень задоволеності читацьких потреб україномовною книгою у відділі абонемента, але недостатній.

Незадоволений попит респондентів особливо стосується видань державною мовою універсального змісту, науково-популярних, з техніки, промислового та сільськогосподарського виробництва, мистецтва, естетики, психології, біології та ін. Також користувачі відзначили відсутність україномовних періодичних видань (зокрема журналів) галузевого спрямування. Матеріали дослідження показали, що спостерігається певна позитивна динаміка у читанні користувачами відділу абонемента видань українською мовою. Інтерес не обмежується лише програмною літературою, а характеризується й попитом на видання сучасних українських авторів та перекладів українською мовою зарубіжних видань. Вивчення показало, що, незважаючи на низку об'єктивних і суб'єктивних факторів, насамперед пов'язаних із обмеженнями обсягів надходжень, що викликало незначну розбіжність між рівнем задоволення потреб, запитами користувачів і можливостями бібліотеки, відділ абонемента в цілому спроможний задовольнити запити та потреби користувачів в україномовній книзі.

У 2020 р. Херсонська обласна бібліотека для юнацтва ім. Б. А. Лавреньова проводила обласне опитування «Українська сучасна література: вподобання та кумири молоді». Карантинні умови вплинули на результати опитування і спричинили низьку кількість опитаних респондентів. Загалом в офлайн- та онлайн-режимах було опитано 190 осіб (36% чоловіків та 64% жінок віком від 15 до 35 років). Майже всі опитані читають сучасну українську художню літературу, саме так відповіли 96% респондентів. Вони знають багато сучасних українських письменників, було названо близько 70 імен. Найчастіше були зазначені Ліна Костенко, Ірен Роздобудько, Юрій Винничук, Люко Дашвар, Оксана Забужко, Андрій Кокотюха. Кумира серед сучасних українських письменників мають 34%, і найчастіше була названа Ліна Костенко. Твори сучасних українських авторів потрапляють до домашніх бібліотек. Мають вдома книжки

українських авторів 50% респондентів, а саме: Ліни Костенко, Володимира Лиса, Макса Кідрука, Сергія Жадана. Лише 23% опитаних дивились екранізації творів сучасних українських письменників. Найбільш відомими серед респондентів виявилися «Ґудзик» за однойменним твором Ірен Роздобудько та «Червоний» за однойменним твором Андрія Кокотюхи [3]. Щодо читання зарубіжної літератури, то 62% опитаних бажають читати її у перекладі українською мовою, 19% — російською, 17% — і російською, і українською, один респондент — мовою оригіналу.

Аналіз соціологічних досліджень, проведених публічними бібліотеками України у 2016–2020 рр., свідчить, що працівники бібліотек мають активізувати свою роботу з популяризації україномовної книги, кращих зразків української та світової літератури у перекладах українською мовою. Більш активне просування українськомовних видань та їхня наявність у фондах бібліотек сприятиме покращенню роботи з обслуговування користувачів та укомплектованості бібліотечного фонду.

Список бібліографічних посилань

1. Анісімова О. М., Крисько Н. М. Сучасна українська книга в житті молоді через призму соціологічного дослідження // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2019. № 4. С. 21–31.
2. Інтереси і захоплення користувачів сучасною книгою українською мовою: підсумки за матеріалами загальнообласного дослідження / Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка. URL: http://www.ounb.km.ua/biblio/soc/index.php.
3. Українська сучасна література: вподобання та кумири молоді : результати обл. опитування / Херсон. обл. б-ка для юнацтва ім. Б. А. Лавреньова. URL: https://unalib.ks.ua/files/unalib/File /professionals/2020-rez-ukrainska-suchasna-literatura-vpodobannya-ta-kumiri-molodi.pdf.
4. Читацький попит на україномовну книгу та стан його задоволення у відділі абонемента Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка : соціол. дослідж. / КЗ «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка». Черкаси, 2019. 20 с. URL: http://library.ck.ua/files/2019/12/Socdoslyd_01.pdf.

УДК 821.161.2.09:087.5

ДОКУМЕНТНІ ПАМ'ЯТКИ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Марченко Наталія Петрівна,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто типові документні пам'ятки дитячих письменників України. Вказано на відсутність системного погляду в їх розкритті, недостатню міру використання їх наукового та історико культурного потенціалу. Розкрито основні біографічні практики щодо цієї групи персоналій.*

Ключові слова: *біографічні дослідження, документні пам'ятки, книги для дітей і юнацтва, дитячі письменники України, історія читання, історія педагогіки.*

Annotation. *Typical documentary records of children's writers of Ukraine are considered. It is pointed out the lack of a systematic approach in their disclosure, insufficient use of their scientific and historical-cultural potential. The main biographical practices regarding this group of personalities are disclosed.*

Keywords: *biographical studies, documentary monuments, books for children and youth, children's writers of Ukraine, history of reading, history of pedagogy.*

Книга для дітей і юнацтва — унікальний історико-культурний феномен, який акумулює у собі культуру пам'яті та самоідентифікації суспільства і водночас є маркером його стану та дієвим чинником формування. Ті літератори, хто за типом свого обдарування є власне дитячими авторами, попри всю значущість своєї творчості чи реального впливу на буття суспільства були й досі фактично залишаються поза межами інтересів вітчизняної гуманітаристики.

Спричинилося це тривалим зневажливим ставленням до літератури для дітей як до меншовартісного мистецького явища, підлеглого педагогіці, а до її творців — як до обмежених віковими можливостями свого читача та дидактикою (а ще більше — ідеологією) «недописьменників». Водночас життєписи авторів, які пишуть для дітей, не отримали належного опрацювання і в педагогіці, бо на них не

сформувався запит у шкільництві: здебільшого в молодшій і середній школі зосереджуються хіба на дитинстві письменників, чиї твори вивчаються. Таким чином, фактично життєпис дорослої людини, часто драматичний, багатоаспектний і цінний, повністю втрачався, підміняючись пасторальними чи агіографічними оповідями.

Попри те долі дитячих письменників України є своєрідними антрополого-персоналістськими маркерами літературних поколінь, а також відображенням суспільних уявлень про напрямок руху спільноти, своєрідним кодексом чеснот майбутнього (адже саме вони зверталися й прямо формували єдине реальне присутнє тут і нині майбутнє — дітей).

Документні пам’ятки дитячих письменників, на жаль, мало коли розглядаються як повноцінна складова наукових досліджень і культурної спадщини країни, що засвідчує незначна кількість розвідок і друків відповідного спрямування. Ці масиви в архівах і музеях досі залишаються неопрацьованими або мало опрацьованими. Навіть такі значимі для історії літератури постаті, як Н. Забіла, В. Нестайко чи Г. Бойко або ж впливові функціонери від літератури, котрі визначили долі багатьох літераторів і зміни в літературному процесі минулого століття — О. Донченко, Ю. Збанацький чи В. Бичко, — фактично не досліджені, хоча залишили значні персональні фонди. До прикладу: фонд 771 «Грицько Пилипович Бойко» в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України містить 402 одиниці зберігання, серед яких маловідомі унікальні творчі документи письменника, листування з провідними літераторами та науковцями України й зарубіжжя, рідкісні світлини, автографи тощо.

Напрочуд цінні відомості містить фонд № 702 «Забіла Наталія Львівна», де збереглися рідкісні звіти про засідання секції дитячих письменників і редакційних рад низки видавництв і часописів, описи внутрішньоспілчанських взаємин, бланки та звіти щодо економічної (зокрема й побутової, як то: отримання квартир і т. п.) діяльності письменницьких організацій різного кштибу й часу, а також рукописи класиків дитячої літератури України й зарубіжжя, редакційні висновки про їхні твори тощо. На окрему увагу заслуговує дуже значне й докладне листування Н. Л. Забіли та її щоденники, які відображають побут і громадсько-політичне життя країни на значному відрізку часу.

Загалом спомини дитячих письменників розкривають фактично не досліджені питання колективної історії цього творчого цеху, а також унікальні риси історії культури українського суспільства. Але публікація цих документів — так само рідкість (можемо пригадати хіба «Завжди в

житті» О. Іваненко (Київ, 1985), «Мої дванадцять місяців: з літературного щоденника» Б. Чалого (Київ, 1985), щоденникові записи В. Близнеця в журналі «Дніпро» (1994, №5-6.), «Синю книгу» (щоденники 1958–1998 рр.) В. Малика (Полтава, 2011), «Автобіографію» В. Нестайка (Київ, 2020) та «На берегах пам’яті» В. Рутківського (Одеса, 2020)).

Цілісні колекції книжкових пам’яток, пов’язаних із дитячими письменниками, також, на жаль, є рідкістю в Україні, скажімо, «Українська дитяча книга 1920-х років» (каталог-путівник: http://pmu.in.ua/articles/katalog_ukr_dituachia_kniga/) у «Педагогічному музеї України» чи колекція «Бібліотеки Дори Доброї» в НБУ для дітей: (https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7103). Хоча, оскільки видання для дітей, зазвичай добре ілюстровані провідними художниками свого часу, та погано збереглися в силу особливостей користувача, значна частина цих книжок є цінними та рідкісними. Найчастіше вони розпорошені по фондах бібліотек чи музеїв і цілісно представлені лише в тематичних покажчиках або електронних книжкових виставках, до прикладу: «Дитяча книга української діаспори (До міжнародного Дня захисту дітей)» (http://www.nbuv.gov.ua/node/4091) чи «Навчальна книга українського зарубіжжя» (http://www.nbuv.gov.ua/node/4229) на сайті НБУВ).

Попри те, що домашні бібліотеки дитячих письменників, зокрема тих, хто вів активну редакторську, дослідницьку, громадську діяльність, містять унікальні колекції автографів, рідкісних видань книг для дітей, оригінали ілюстрацій, в книгозбірнях країни за незначним винятком не формуються іменні фонди. Трапилося так тому, що бібліотеки для дітей і юнацтва не покликані формувати такого роду зібрання, а наукові та публічні не надають належної уваги цим авторам.

Значні масиви документних пам’яток містять музейні колекції письменників різного рівня (як от: документи Олени Пчілки в Музеї Лесі Українки в Києві, Музеї родини Косачів у Новограді-Волинському і Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки). Такі пам’ятки можуть бути зосереджені в персональних музейних колекціях (до прикладу: Музей Миколи Трублаїні в с. Вільшанка на Вінничині), але зазвичай розпорошені по краєзнавчих музеях країни (скажімо, документи Олени Пчілки у Волинському краєзнавчому музеї, Дніпрової Чайки — у Херсонському обласному краєзнавчому музеї) та різного роду народних музеях у навчальних (музей Миколи Трублаїні в НВК № 2 м. Немирова, кімната-музей Володимира Малика в ЗОШ № 4 м. Лубни) і бібліотечних

закладах України (М. Магери у Дунаєвецькій центральній районній бібліотеці для дітей на Хмельниччині).

В Україні є пам'ятні місця, пов'язані з дитячими письменниками, але вони також недостатньо знані та поціновані, як от: пам'ятник Любові Забашті в м. Прилуки чи літературно-краєзнавчий маршрут В. Малика в м. Лубни.

У підсумку маємо визнати, що у фондах бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних центрів широко представлені документні пам'ятки дитячих письменників різної цінності, проте через недостатню дослідженість цих масивів цінні, особливо цінні та навіть унікальні й рідкісні документи можуть бути недооцінені або й втрачені.

УДК 027.54(479.24):[025.5:004.77]]

ЕЛЕКТРОННІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ ПРОЄКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Удовик Володимир Миколайович,
директор Фонду Президентів України
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Проаналізовано діяльність Президентської бібліотеки Азербайджанської Республіки зі створення електронних документних проєктів збереження національної та історичної пам'яті, зокрема Ходжалінської трагедії 1992 р., історії становлення азербайджанської державності тощо.*

Ключові слова: *історія державності, Президентська бібліотека, Азербайджанська Республіка.*

Annotation. *The report analyzes the activities of the Presidential Library of the Republic of Azerbaijan regarding the creation of electronic documentary projects for the preservation of national and historical memory, in particular the Khojaly tragedy of 1992, the history of the formation of Azerbaijani statehood, etc.*

Keywords: *history of statehood, presidential library, Republic of Azerbaijan.*

Кризові явища і глибинні виклики сучасного суспільства, використання історичних і національних наративів у інформаційних війнах часто спонукають до актуалізації збереження й активного поширення історичної та національної пам'яті, використовуючи будь-які можливі комунікативні шляхи передачі інформації. Це гостро відчула на собі Україна та інші країни, які зазнавали військової або інформаційної агресії, зокрема Азербайджан.

Сутність феномена історичної та національної пам'яті, як слушно зазначає український історик та політолог О. Бойко, полягає *«…у збереженні в суспільній свідомості найбільш значущої, знакової, актуальної інформації, яка, з одного боку, є своєрідним узагальненням досвіду окремої людини, народу, країни, держави, а з іншого — підґрунтям та спонукою подальшого поступального розвитку»*[1].

Отже, ґрунтовні дослідження та популяризація інформації про значущі історичні події в історії народу, формуванні нації відіграють активну роль у консолідації суспільства, його мобілізації до трансформації та є рушійною силою ствердження нації на міжнародній арені. Із розвитком інформаційних технологій та активним впровадженням їх у бібліотечну сферу відбуваються зміни в наповненні та реалізації соціальних функцій бібліотеки. На сьогодні постають завдання не лише розширення асортименту інформаційних ресурсів бібліотеки, а й забезпечення користувачів на відстані, тобто оперативного отримання електронного аналога будь-якого інформаційного матеріалу. Крім того, зважаючи на величезний обсяг інформації, який при цьому постійно збільшується, бібліотеки мають зорієнтовувати користувачів, відсікати від інформаційного шуму та надавати доступ до спеціалізованих повнотекстових тематичних колекцій. У цьому ключі працюють президентські бібліотеки.

Більшість президентських бібліотек виконують саме меморіальну функцію щодо формування та збереження документних ресурсів з питань інституту президентства, державотворення, права та історико-культурної тематики, а також забезпечення обслуговування цими ресурсами всіх зацікавлених читачів. При цьому частина з них займається забезпеченням органів вищої державної влади оперативною інформацією стосовно реакції ЗМІ на актуальні події в країні та за кордоном, а також теоретичними напрацюваннями з підготовки державних рішень і супроводження їх виконання. Таку подвійну роль відіграє Президентська бібліотека Управління справами Президента Азербайджанської Республіки. Так, ця

бібліотека є центром формування і популяризації літератури з азербайджанської державності, національної пам’яті та азербайджанознавства, а також місцем збереження документної спадщини видатних азербайджанських діячів держави та культури, зокрема й лідера становлення сучасного Азербайджану Гейдара Алієва.

За останні роки у Президентській бібліотеці була створена повноцінна електронна колекція документів із проблематики державотворення, інституту президентства, права, краєзнавства та історії Азербайджану. І хоча електронні ресурси орієнтовані в основному на співробітників Адміністрації Президента Азербайджанської Республіки, завдяки дистанційному доступу до більшості матеріалів книгозбірня забезпечує велику кількість користувачів світової мережі важливою інформацією.

Президентська бібліотека Азербайджанської Республіки (http://www.preslib.az) створена у 2003 р. з ініціативи тодішнього президента Гейдара Алієва на базі двох найстаріших бібліотек Баку — Центральної міської бібліотеки та Бібліотеки господарського відділу Управління справами Президента Азербайджанської Республіки. Основним напрямом її діяльності є створення інформаційних ресурсів, їх збереження, систематизація та популяризація серед читачів.

Використовуючи можливості сучасних інформаційних технологій, у Президентській бібліотеці на основі електронних колекцій документів були створені тематичні проєкти, які розміщені на окремих інтернет-сторінках із прямим доступом з порталу бібліотеки. На сьогодні існують 34 таких електронних проєкти, серед яких «Гейдар Алієв. Збірник електронних документів», «Зовнішньополітична діяльність Президента Азербайджанської Республіки Ільхама Алієва», «Країна вогнів — Азербайджан», «Трагедія ХХ ст. — Ходжалинський геноцид», «Азербайджан. Державні символи та атрибути», «Нахічиванська Автономна Республіка», «Агресія. Баку 1990. 20 січня», «Екологія Азербайджану», «Азербайджанська Республіка — 20», «Місто Іреван», «Азербайджанська Демократична Республіка» та ін. Також на порталі бібліотеки представлені документальні проєкти, присвячені видатним політичним та культурним діячам в історії азербайджанського народу, зокрема «Азіз Алієв», «Мір Джалал», «Нізамі Гянджеві», «Наріман Наріманов» та ін.

Унаслідок розширення інформаційних послуг і кількості повнотекстових науково-інформаційних продуктів і тематичних колекцій

Президентська бібліотека стала одним із головних просвітницьких центрів Азербайджану з історико-правової, державотворчої проблематики. Наприклад, електронний ресурс, присвячений існуванню Азербайджанської Демократичної Республіки (1918–1920), був представлений користувачам у 2014 р. На інтернет-сторінці викладена вся основна інформація, що стосується історії становлення та розвитку нового демократичного утворення на уламках Російської імперії, підготовлена у рамках програми «Віртуальна історія Азербайджану». Зокрема, користувачі мають змогу переглянути фотокопії установчих та законодавчих документів першої світської держави на Сході, її адміністративних кордонів та географічних меж впродовж існування. Крім історичних джерел, ресурс надає доступ до повнотекстової та бібліографічної інформації з наукових досліджень, присвячених Азербайджанській Демократичній Республіці. Цей значний документальний ресурс доповнюється промовами президентів Азербайджану Гейдара та Ільхама Алієвих за період 1994–2013 рр., присвячених подіям 1918–1922 рр. і їх ролі у відновленні незалежності країни.

Інший масштабний проєкт Президентської бібліотеки «Трагедія XX ст. — Ходжалинський геноцид», присвячений подіям 26 лютого 1992 р. Тоді під час штурму вірменськими збройними формуваннями за участю деяких військовослужбовців 366-го полку Об’єднаних сил СНД містечка Ходжали та після нього загинули сотні мирних азербайджанських жителів. У низці джерел ця подія характеризується як найбільше та найжорстокіше кровопролиття в конфлікті навколо Нагірного Карабаху. У цьому проєкті представлено опубліковані офіційні матеріали та архівні документи, фотоматеріали, містяться повні списки загиблих та зниклих безвісти, а також повна добірка хронології міжнародного визнання цієї трагедії як геноциду азербайджанського народу та висвітлення заходів щодо сприяння цьому визнанню для запобігання повторення трагедії. У проєкті зібрані виступи активних борців за донесення правди про Ходжалинську трагедію. Електронні ресурси включають бібліографію наукових досліджень, посилання на електронні тексти, а також на онлайн-ресурси з висвітлення трагедії та заходів пам’яті. Ці ресурси постійно оновлюються з включенням останніх досліджень.

Досвід Президентської бібліотеки Азербайджанської Республіки, специфіка підходу до висвітлення найбільш значущих подій для історії становлення нації та національної самосвідомості, відзначення видатних

постатей, а також системний підхід до наповнення електронних документних ресурсів може стати в пригоді багатьом інституціям, що займаються вивченням та збереженням національної пам'яті в інших країнах.

Список бібліографічних посилань

1. Передерій І. Інституційні веб-ресурси як інструмент збереження історичної пам'яті та національної комеморації // Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 23 листоп. 2016 р. Полтава, 2016. С. 206.

УДК 930.253(477.411):94-051(477.54-25)Савва

ПРАКТИЧНА (ПУБЛІЧНА) ІСТОРІЯ ТА АРХІВІСТИКА В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ (із досвіду дослідження особистого архіву професора В. І. Савви (1865–1920) у Центральному державному історичному архіві України в Києві)

Ціватий В'ячеслав Григорович,
доцент Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка,
кандидат історичних наук,
заслужений працівник освіти України,
Україна, Київ

Анотація. *Характеризуються особливості сучасної архівістики в публічному просторі як форма та інструментарій практичної (публічної) історії. Особливості реалізації та інформаційного забезпечення комунікативної складової публічних проєктів у сфері культурних і креативних індустрій та збереження культурної спадщини розкрито на прикладі дослідження особистого архіву професора В. І. Савви (1865–1920).*

Ключові слова: *культурна спадщина, публічна дипломатія, цифрова дипломатія, інституціоналізація, В. І. Савва.*

Annotation. *The article characterizes the features of modern archival science in public space as a form and tools of practical (public) history. Peculiarities of realization and information support of the communicative component of public projects in the field of cultural*

and creative industries and preservation of cultural heritage are revealed on the example of research of personal archive of professor V. I. Savva (1865–1920).

Keywords: *cultural heritage, public diplomacy, digital diplomacy, document science, institutionalization, V. I. Savva.*

Актуальність проблематики визначається вимогами сьогодення до презентації публічної історії в інформаційному, інституціональному та міжнародно-комунікативному просторах. Існує нагальна потреба в умовах мондіалізації світоустрою XXI століття обговорити актуальні проблеми практичної історії, сучасного документознавства, інформаційної діяльності та соціальних комунікацій, визначити основні здобутки вітчизняного документознавства й окреслити вектори дослідження документно-інформаційної комунікаційної системи, розглянути соціокомунікативні аспекти безпеки інформаційного простору держави й суспільства. Потребують нових методологічних підходів такі форми діяльності, як науковий потенціал фондів і колекцій книжкових пам'яток та шляхи його розкриття; інноваційні формати та спеціалізація роботи зі зберігання документних пам'яток; проблеми цифрової репрезентації документних пам'яток та пам'яткових комплексів; інноваційні форми репрезентації колекцій документних пам'яток; особливості комунікації з власниками документних пам'яток і пам'яткових колекцій тощо.

Метою повідомлення є репрезентація постаті професора Харківського університету Володимира Івановича Савви як історика в сучасних публічному, міжнародно-комунікативному та інформаційному просторах крізь призму вивчення документного складу архівного фонду непересічної особистості в Центральному історичному архіві України м. Києва (далі ЦДІАК України). Доробок науковця складається з масиву біографічних та наукових архівних матеріалів (рукописів, лекцій, заміток, приватного листування тощо).

Володимир Савва народився 14 лютого 1865 р. у місті Кишинів (нині столиця Молдови) у родині чиновника [5; 6]. Освіту здобув у 1-й Кишинівській гімназії та Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1884–1888 рр.). З 1888 р. викладав історію в Харківській жіночій гімназії Оболенської. У 1892 р. В. І. Савва склав магістерський іспит з російської історії в Харківському університеті і впродовж 1895–1905 рр. викладав у ньому курс історії як приват-доцент. З 1900 р. викладав історію в Харківському інституті шляхетних дівчат. 1902 року захистив магістерську дисертацію: «Московские цари и

византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи власти московских царей». Його наукова розвідка була присвячена аналізу значення шлюбу Івана ІІ з Софією Палеолог та його впливу на розповсюдження на Русі візантійських ідей про імператорську владу та запозичення ромейських придворних ритуалів. Також автор порівнює візантійські та руські обряди прийому посольств, святкування Великодня, вінчання монархів на царство, аналізує походження та сенс концепції царської влади на Русі.

Серед наукового доробку В. І. Савви можна виділити такі опубліковані праці: «О времени и месте крещения русской великой княгини Ольги» (1890), «К истории духоборцев Харьковской губернии» (1893), «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1901), «По вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1903), «Вновь открытые полемические сочинения XVII века против еретиков» (1907), «К истории о вольнодумстве в Гимназии высших наук кн. Безбородко» (1908), «Обряд омовения ног в Византии и на Руси» (1908), «Заметки о Боярской Думе в XVI в.», (1915), «О Посольском приказе в XVI в.» (1917) [7].

У 1917 р. кафедра російської історії фактично припинила діяльність внаслідок революційних подій в країні, але В. І. Савва залишився жити та працювати у Харкові, де опублікував докторську дисертацію «Про посольський приказ в XVI ст.» [6], а також склав виданий уже за радянської доби за редакцією С. О. Шмідта довідник «Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке» [1]. За одними даними, у 1920 р. В. І. Савва був розстріляний більшовиками, а за спогадами М. М. Богословського, він вкоротив собі віку в лютому 1920 р. [3; 4]. Фонд історика, професора Харківського університету В. І. Савви (ф. 2058) складається з опису № 1 та нараховує 743 справи, які хронологічно охоплюють період 1884–1917 рр. [8].

Опис справ фонду сформований за тематико-хронологічним принципом і поділяється на матеріали біографічного характеру (справи 1−9); матеріали про наукову та викладацьку діяльність (справи 10−17); замітки В. І. Савви (справи 30−145, 677−720); лекції В. І. Савви (справи 146−169); рукописи В. І. Савви (справи 170−184, 721−743); листування В. І. Савви (справи 185−676).

Цінність особового фонду В. І. Савви полягає в тому, що в ньому зберігаються документи, які дають можливість реконструювати окремі

сторінки з біографії вченого, а саме: історії родини та приватного життя, викладацьку, наукову, суспільно-політичну, міжнародно-політичну і громадську діяльність. Так, серед документів наявне свідоцтво Кишинівської духовної консисторії про видачу метричного свідоцтва про народження В. Савви (справа 2). Його навчання в Кишинівській гімназії проілюстровано у фонді похвальним листом, виданим за успіхи у навчанні (справа 7), свідченням здобуття ним вищої освіти є сповіщення з Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про зарахування В. Савви на перший курс на відділення історії, датоване 1884 р. (справи 8–9), а також посвідчення про завершення навчання в інституті у 1888 р. (справа 6). Ще одна деталь до біографії видатного історика — свідоцтво про призов на військову службу (справа 5). Окрім цього, у фонді представлені документи, що стосуються родини В. І. Савви: його батька, Івана Костянтиновича Савви, а також дружини та сина [2].

До матеріалів про наукову, громадсько-політичну, міжнародно-політичну і викладацьку діяльність можна віднести документи, що відображають участь В. І. Савви в навчальному процесі Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька: розклад лекцій на 1907−1908 рр. (справа 26) та список студентів (справа 27). Також у фонді міститься інформація про початок друку книги В. Савви «Про посольський приказ», що буде опублікована у 1917 р. (справа 19). В. І. Савву цікавила історія України, це відображено в його замітках про вівчарство (справа 36), про пошук бурштину в Міжгір'ї Київської губернії, про шовківництво в Києві, про гончарство, канатне виробництво, про фабрики та заводи (справи 37−47), про питейну справу в Південно-Західній Русі за 1868 р. (справа 60), про освіту на Гетьманщині (справа 102).

Великий дослідницький інтерес В. І. Савви стосувався історії зовнішньої політики і дипломатії, соціокультурних, міжнародних, міждержавних і дипломатичних відносин, який можна простежити за його записами про дипломатичні відносини Московської держави з Польщею (справа 58), про дипломатичні контакти давньої Росії з іноземними державами (справа 109), а також про Посольський приказ (центральну урядову установу в Москві в 1549−1720 рр, що відала зносинами з іноземними державами, викупом і обміном полоненими, управляла деякими територіями на південному сході країни та деякими категоріями людей (служивих) у Російській державі (справи 123–124, 129, 134), про посольських дяків (дипломатів, які очолювали Посольський приказ) (справи 132–133), про піддячих (нижчий адміністративний чин, під

керівництвом дяків піддячі виконували основну роботу з діловодства в центральних та місцевих державних установах Російської держави в XVI — на початку XVIII ст.) (справа 131), виписки із зібрань дипломатичних документів, так званих посольських книг (спр. 139–140), виписки із ногайських, польських, турецьких, шведських та кримських статейних списків (донесень та звітів послів) (справи 141−145).

Слід зазначити, що в описі фонду є додатковий опис, що містить замітки та рукописи фондоутворювача, які стосуються історії Московської Русі та дипломатичних відносин досліджуваної ним епохи, зокрема рукописи про руських послів у Польщі, Литві, Туреччині, Англії, а також при дворі Кримського хана (справи 677–743). Найбільшим за обсягом масивом документних матеріалів фонду є листи до В. І. Савви, що хронологічно охоплює період 1897–1917 рр. та становить 491 справу [9].

Отже, документи особового фонду Володимира Івановича Савви (ф. 2058) висвітлюють основні віхи його особистого життя. Вивчаючи замітки, лекції та рукописи фондоутворювача, можна прослідкувати його наукову та викладацьку діяльність як історика та дослідника світової та європейської історії міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії періоду XVI–XVII ст. Кореспонденція фонду відображає дружні стосунки В. І. Савви з Є. К. Рєдіним, а особливо з В. С. Іконниковим, листи якого дають детальне уявлення про його приватне життя, діяльність як науковця, викладача, політичного та громадського діяча. Особисті архіви відомих науковців можуть слугувати дієвим інструментарієм цифрової та публічної дипломатії.

Список бібліографічних посилань

1. Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке : справочник / сост. В. И. Савва. Москва, 1983. 422 с.

2. Домановська М. Савва Володимир Іванович // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. слов. Київ, 2011. С. 198.

3. Домановська М. Є. Володимир Іванович Савва як візантиніст (до 150-річчя від дня народження) // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Історія України. Українознавство : іст. та філософ. науки. 2015. Вип. 20. С. 112–117.

4. Савва Володимир Іванович // Історики Харківського університету : біобібліогр. довід. (1905–2013). Харків, 2013. С. 211–212.

УДК 027.54(477.411)НБУВ:[025.17:1-051(477.54)(092)Сковорода]]

«СКОВОРОДІАНА» У ФОНДАХ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Якубова Тетяна Анатоліївна,
науковий співробітник
Національної бібліотеки
України ім. В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Проаналізовано книгознавчі відомості творів про Г. С. Сковороду, які зберігаються у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Розглянуто роль книг, Біблії у світогляді Г. С. Сковороди в дослідженнях М. І. Коваленського, М. І. Петрова, Д. І. Багалія.*

Ключові слова: *бібліотечні фонди, книгознавчі дослідження, український філософ Г. С. Сковорода.*

Annotation. *The bibliographic information of works about H.S. Skovoroda, which are stored in the funds of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the National Library of Ukraine after V. I. Vernadsky, are analyzed. The role of books and the Bible in the worldview of G. S. Skovoroda is considered in the research of M. I. Kovalensky, M. I. Petrova, D. I. Bahalia.*

Keywords: *library funds, bibliographic research, Ukrainian philosopher G. S. Skovoroda*

У поточному році виповнюється 300 років від дня народження видатного українського філософа Григорія Савича Сковороди (1722–1794). Актуальним питанням управління фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ВБЗІК ІК НБУВ) є наукове описування, розкриття, дослідження, популяризація творів Г. С. Сковороди та матеріалів про нього, інтерес до яких активізувався у зв’язку з 300-літнім ювілеєм мислителя. Результатом книгознавчих досліджень у фондах ВБЗІК ІК НБУВ стало виявлення низки унікальних праць про Г. С. Сковороду, частина яких зберігається у фондах бібліотеки Київської духовної академії

(КДА), що нині знаходиться у фондах ВБЗІК ІК НБУВ: «Багалей Д. И. Заселение Слободской Украины и общий ход ея культурного развития до открытия Харьковского университета // Багалей Д. И. Очерки из русской истории. Монографии и статьи по истории Слободской Украины. Т. 2. Харьков: Типография и Литография Зельберберг и С-вья, 1913; Багалей Д. И. Григорий Саввичь Сковорода // Багалей Д. И. Очерки из русской истории. Статьи по истории просвещения. Т. 1. Харьков: Типография «Печатное Дело», 1911; Петров Н. К. К биографии украинского філософа Григория Саввича Сковороды // Киевская старина. 1903. Т.81, № 4. Отд. 2» та ін.

У фондах ВБЗІК ІК НБУВ зберігається унікальна літературна пам’ятка другої половини XVIII ст. — твір М. І. Коваленського «Житие Сковороды, Григория Савича» (Сумцов Н. Житие Сковороды, описанное другом его М. И. Коваленским // Киевская старина. 1886. Т. 16, № 9. С. 103–150). Сумцов повідомляє, що надрукував «Житие» за рукописом, який передав до редакції «Киевской старины» Добротворський з Курська. Ймовірно, що це був той рукопис, яким користувався дослідник Данилевський. «Житие» написано на 33 аркушах синього паперу. Перші п’ять сторінок рукопису значно пошкоджені, нижні частини підгнили та були обірвані. Деякі факти з життя Сковороди Сумцов поновив за твором біографа філософа Данилевського. «Житие» — цікава літературна пам’ятка, яка була відома науковій спільноті в першій половині XIX ст. Цікавими є спостереження Коваленського про те, що Сковорода любив Харків. А на запитання харківського губернатора (приблизно 1755 р.), про що вчить Біблія, Сковорода відповів лаконічно: «Библия учит, как облагородствовать человеческое сердце».

Данилевський вважав, що кращим доказом сили Сковороди був його вплив на справу відкриття Харківського університету. Справа В. Н. Каразіна щодо відкриття університету в Харкові закінчилася так легко, тому що перші з поміщиків, які підписалися на 618 тисяч рублів сріблом на заснування Харківського університету, були учнями, знайомими, друзями Сковороди. У «Житии» розглядається питання ролі книг у світогляді філософа. За свідченням М. І. Коваленського, найулюбленішими авторами Сковороди були Плутарх, Філон Іудейський, Цицерон, Горацій, Лукіан, Климент Олександрійський, Оріген, Ніл Деоніський Архепагітський, МаксимІсповідник.

Професор КДА М. І. Петров у статті «К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды» (праця зберігається в бібліотеці КДА у фондах ВБЗІК ІК НБУВ), зауважив, що з 1744/45 навчального року Г. С. Сковорода не залишав Києво-Могилянську академію аж до 1750 року та послідовно проходив класи піїтики, риторики, богослов'я [2]. Професор надає відомості про викладачів академії та їхні праці, що мали вплив на літературні прийоми Г. С. Сковороди та формування його релігійного світогляду. Під час навчання в богословському класі академії Григорій Сковорода брав участь у переписуванні трактату Адама Зернікова для київського митрополита Тимофія Щербацького.

Велике значення мало те, що викладачами в академії були духовні особи. Так, учителем граматики був ієродиякон Сільвестр Добрина, учителем піїтики — ієромонах Гедеон Слонімський (Сломінський; примірник його рукописного підручника з піїтики (1744–1745 рр.) мав у своїй бібліотеці професор університету Св. Володимира М. П. Дашкевич). Учителем риторики був ієромонах Тихон Олександрович, підручник якого 1746 року зберігався в бібліотеці Києво-Софійського собору. Підручник «Jnstitutiones Rhetoricae» (1746–1747 рр.) учителя риторики Досіфея Галятовського був внесений до праці М. І. Петрова «Описание рукописей церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии». Ієромонах Гедеон Слонімський також читав лекції з філософії (відомості про його філософський курс містяться в «Трудах Киевской Духовной Академии», жовтень 1892 р.). Другим учителем філософії був ієромонах Георгій Кониський, рукописи якого увійшли до згаданої праці М. І. Петрова разом із рукописами професора, ректора академії, архімандрита Сільвестра Ляскоронського, який читав лекції з богослов'я. М. І. Петров робить висновок, що особливе значення для Г. С. Сковороди мали лекції з філософії Гедеона Слонімського, Георгія Кониського та лекції з богослов'я Сільвестра Ляскоронського [2].

Питання ролі Біблії та книг у житті Г. С. Сковороди досліджував професор Д. І. Багалій в своїх працях «Григорий Саввичь Сковорода», «Украинский философ Григорий Саввичь Сковорода», «Заселение Слободской Украины и общий ход ея культурного развития до открытия в Харькове университета» (праці зберігаються в бібліотеці КДА у фондах ВБЗІ ІК НБУВ). Д. І. Багалій надає чітку схему системи філософії Г. С. Сковороди, що включає поняття вічності всесвіту, який складається з трьох світів, а саме: космосу (великого світу), людини (малого світу) та

Біблії (світу символічного). У кожному з окремих світів є два початки: вічність (дух) та тлінність (матерія). Дух у кожному світі отримує перевагу над матерією. Багалій у праці «Украинский философ Григорий Саввичь Сковорода» (Киевская старина. 1895. Т. XLVIII. № 2. С. 145–169) відмічає, що за філософією Г. С. Сковороди, у третьому світі, тобто Біблії, також має передувати духовне начало. У праці «Григорий Саввичь Сковорода» (Багалей Д. И. Очерки из русской истории. Статьи по истории просвещения. Т. 1. Харьков, 1911) історик розглядає такі питання філософії Г. С. Сковороди, як Біблія і співвідношення матеріального та духовного, роль Біблії у формуванні людини «горн'ої», (духовної), Біблія та Бог пізнання, Біблія та теорії щастя і виховання [1]. У праці «Заселение Слободской Украины и общий ход ея культурного развития до открытия в Харькове университета» (Багалей Д. И. Очерки из русской истории. Монографии и статьи по истории Слободской Украины. Харьков, 1913. Т. 2) Д. І. Багалій відмітив, що велике значення мали сатиричні байки та пісні Сковороди, які виконували бандуристи по всій Слобідській Україні; у яких історик виділяє релігійно-моральні елементи.

Д. І. Багалій вважав, що Сковорода для харківського суспільства кінця XVIII ст. був вихователем молоді, носієм знань та релігійно-моральних переконань, які він здобув також і під час подорожей Європою. На думку історика, мандрівний філософ був «продуктом суспільства», яке в той час переходило від козацького побуту до нової «гражданственности», науки, літератури. За словами Д. І. Багалія, Сковорода вийшов з козацького середовища і потім, незважаючи на свою освіту, не поривав зв'язку з українським козацтвом. Спосіб росповсюдження релігійно-філософських поглядів мандрівного філософа (шляхом переходу від села до села, від поміщика до поміщика) пояснюється звичкою до подорожей, що була притаманна освіченим представникам тогочасного українського суспільства, а саме: козакам, дворянам, мандрівним учителям, священникам. У слобідсько-українському суспільстві вже існував, за думкою Д. І. Багалія, відомий релігійно-моральний настрій, високий рівень освіти, тому проповіді Сковороди, його твори мали успіх. Харківське історико-філологічне товариство започаткувало видання творів філософа, доручивши їх редагування Д. І. Багалію (Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1884 гг.). С портетом его, видом могилы и снимками почерка. Харьков, 1894).

Науковий потенціал ВБЗІК ІК НБУВ щодо «Сковородіани» містить значний інформаційний ресурс, що має перспективу для досліджень та наукового розкриття, оскільки численні твори про Г. С. Сковороду залишаються актуальними й цікавими для вивчення та нового осмислення ролі філософсько-релігійної спадщини мислителя сучасним українським суспільством.

Список бібліографічних посилань

1. Багалей Д. И. Григорий Саввичь Сковорода // Очерки из русской истории. Статьи по истории просвещения». Харьков, 1911. Т. 1. С. 1–17.
2. Петров Н. К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды // Киевская старина. 1903. Т. 81. № 4. Отд. 2. С.10–18.

Наукове видання

Короленківські читання 2022

«Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»

Матеріали XXV Всеукраїнської
дистанційної науково-практичної конференції

(Харків, 26–27 жовтня 2022 року)

Редактори: А. М. Миколюк, С. М. Миценко,
Н. О. Стрілець, кандидат наук із соціальних комунікацій

Формат 60×90/8. Ум. друк. арк. 16,5. Тираж пр.
Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
пров. Короленка, 18, м. Харків, 61003, Україна
E-mail: info@korolenko.kharkov.com.